

Бурядай Уран зохёолшодой холбооной 85 жэлэй ойдо
«Буряад үнэн» сониной 100 жэлэй ойдо

МИРАЛЗАА МҮШЭД

Улаан-Үдэ
2019

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэхэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряадай Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия».

Базаржапова Г.Х.
Миралзаа Мушэд/Мерцающие звезды - Улан-Удэ: НоваПринт ,
2019. - 192 с.: ил.

Буряадай Уран зохёолшодой холбооной тугые 85 жэлэй хугасаада үеһөө үедэ нэрэтэй түрэтэйгөөр үргэн дамжуулһан бэлигтэн, бэшээшэдэй олониинь ниитын хэрэгтэ сэдхэлээ үгэжэ, оюун ухаата зонойнгоо түшэг тулгууринь боложо ябаа. Эгээл эдэ зоной наһанайнь, намтарайнь илангаяа хужарлама һонирхолтой, мүнөө болотор мэдээжэ бэшэ баримта ушарнууд тухай автор домоглон хөөрөжэ, олонииһэдэ тунхаглаба.

«Буряад үнэн» сониной, «Байгал» сэтгүүлэй одото үе тухай дурдалганууд, Буряадай уран зохёолой нэгэдэлнүүд тухай хөөрөөн һонирхолтой.

Монголой суута ирагуу найрагша Ринчинэй Чойномой, хүүгэдэй уран зохёолшо Гомбын Ганболдын болон «Ород Уласай олон хэлэтэ уянга» гэхэн ниитэ гаршагтай оршуулганууд онсо анхарал татамаар.

С исторического момента создания Союза писателей Бурятии прошло 85 лет. Разные поколения писателей внесли достойный вклад в развитие творческого Союза, приложили немало усилий для его престижа и общественной значимости. Автор в своих эссе ведет искренний и проникновенный рассказ о творцах и общественных деятелях, в чьих судьбах отразились ранее не известные и в то же время знаменательные моменты из летописи писательской организации. Издание расширяет круг знаний о литературе Бурятии и тех, кто в разные годы составлял ее честь и славу.

Также интересно повествование о времени судьбоносных перемен в изданиях «Буряад үнэн», «Байгал», о литературных объединениях Бурятии.

Актуальны переводы стихов лиричнейшего поэта Монголии Ринчинэй Чойном, детского поэта Гомбын Ганболд и подборка переводов под рубрикой «Многоликая лира России».

Оролто үгэ

*...Заха хизааргүй замбуулин соогуур,
Миралзаа мүшэдэй урасхал соогуур
Минии бодол дэгдээл ха даа,
Минии хүсэл нийдээл ха даа, -*

гэһэн шүлэгэйнгөө мүнүүдые ухаандаа оруулхадаа, огторгойдо мүнхэшэгүй мүшэд мэтэ мандаһан урдынгаа уран найрагшадай, мүн мүнөөшье мүнхынгээ бүтээлнүүдые бэшэжэ байһан зохеолшодойнгоо одото замые дурдая. Хэтын сагай оршон соогуур миралзаа мүшэдэй гэрэл унтаршагүй, гал бурма соогуур дахинаа, шэнээр мүндэлэн амидаралаа үргэлжэлүүлһээр байдаг лэ.

1934 онуудай орьелмо-бурьялма хаһа. Буряад-Монголоой АССР-эй Уран зохеолшодой холбооной үндэһэ һуури энэл жэлдэ табигдаһан түүхэтэй. Манай литературын алтан жасада ороһон зохеолнуудай мүндэлэн түрэхэдэ, энэ холбооной үүргэ нүлөөнэй хэзээдэшье аргагүй ехэ байһаниинь ойлгосотой бээ.

Буряадай уран зохеолшодой түрүүшын хуралдаае эмхидхэлсэһэн зонтой ушараашьегүй хаа, нэгэнтэйн харилсаха золтой байгаа хүм. Энэ хүмнай Елена Хоринская (Котвицкая) болоно. 100 наһа гүйсэһэн ушараарнь утаһан холбоогоор Свердловск руу хонходожо амаршалаа һэм. Елена Евгеньевна Хори нютагтаашье, Буряадтаашье, Ород гүрэндөөшье өөр тухайгаа зула гэрэл мэтэ дурасхаал үлөөжэ, 103 наһатайдаа алтан дэлхэйтэй хахасаһан намтартай. Цокто Номтоев, Алексей Уланов, Цэдэн Галсанов, Солбонэ Туяа, Дамба Жалсараев, Цырен Галанов нүхэдтэй байһан Елена Хоринскаягай шүлэгүүдые оршуулжа, «Буряад үнэндэ», «Байгал» сэтгүүлдэ толилуулаа бэлэйбди.

Сагай холбоон иигэжэ үргэлжэлдэг ёһотой. Элитэ зохеолшоднай хүн шарайгаараа ямар зон бэлэй гэжэ мүнөөдэрэй харааһаа дурсахада һонирхолтой бээ. Нэгэтэ һанагдаагүй талаан тудалдаа юм һэн. Ушарынь, Буряадай соёлой габьяата зүтгэлтэн Гүнзэн-Норбо Гунзынов түрэхэн абгынгаа – Хоца Намсараевич Намсараевай ажабайдалһаа хоморой дурдалга хөөрэжэ үгөө һэн. Эгээл энэ хөөрөөниинь номой нэрэтэ

түрэтэ эхиниинь болоо гэе. Шираб Нимбуевич Нимбуевай басаган Любовь Нимбуева мүн лэ абынгаа ажабайдал дулаанаар дурсаа. Уламжалан, бусад элитэ зохеолшодойнгоо – Александр Жамбалдоржиевай, Цырендулма Дондогойн, бусадайшые намтар, ажабайдалһаа нарата хуудануудые ирая даа.

Мүнөө жэл - Уран зохеолшодой холбооной 85 жэлэй ой. Тобшохоноор олон ондоо үедэ энэ эмхиие хэд толгойлооб гэдэл:

1934-1938 онуудта Иролто Дампилон
1938-1944 онуудта хунгалта болоогүй
1944-1954 онуудта Цэдэн Галсанов
1954-1964 – Намжил Балдано
1965-1966 онуудта – Николай Дамдинов
1966-1968 онуудта – Дамба Жалсараев
1968-1992 онуудта – Николай Дамдинов
1992-2000 онуудта – Баир Дугаров
2000-2006 онуудта – Ардан Ангархаев
2006-2008 онуудта – Галина Базаржапова-Дашеева
2008 онһоо мүнөө болотор – Матвей Чойбонов

2006 онһоо хоёр жэлэй хугасаада түүхэтэ энэ холбоониие хүтэлхэ үндэр эрхэдэ хүртэһэн хүм. Тэрэ үедэ «Буряд үнэн» сониной эрхилэгшэ байһан түла хоёр дабхар ехэ ашаа даашагүй мэтээр ханагдажа, энэ тушаалаа дамжуулһан бэлэйб.

Зохоохы эмхиие мүнгөөр хангахаяа болиһон саһаань Ардан Ангархаевай абарга ээм дээрэ аргагүй ехэ ашаа буужа ерэхэн юм. Наһатай, дүршэлтэй бэлигтэнээ – Юрий Будаевые, Наталья Ильинае, Цырендулма Дондогойе дэмжэжэ, уран зохеолой сэтгүүлнүүдые даалгажа, багааршые хаань, мүнгэ хангаар хангажа байгаа. Матвей Чойбонов түрүүлэгшэ болоходоо, өөрынгөө мүнгөөр машина хүлхэлжэ, зохеолшодоо Буряд соогуураа, Монгол ороноор яһала ябуулһан, уласхоорондын уулзалгануудые эмхидхэхэн. Олон хүшөөнүүдые бодхоогоо. Жэшээлбэл, «Хори хатан» хүшөө табихадаа, элитэ зохеолшод Цырен-Дулма Дондоковагай, Цырендулма Дондогойн нэрые нэн түрүүн ханан үндэрлүүлһэн гээшэ.

Уран зохеолшодой холбоон нютаг нютагуудай захиргаануудтай хэзээдэшые нягта холбоотойгоор хүдэлөө. «Буряд үнэн» сониндоо «Юһэн тугай һүлдэ» урилдаа 2008-2010 онуудта соносхоходомнай,

засагай дээдын зургаанда үндэлэгтэн хоорондын харилсаанай ажал даадаг Михаил Харитонов, аймагуудай литературна нэгэдэлнүүдээр ами амьяарын «Байгал» сэтгүүлэй дугаарнуудые 2012-2013 онуудта гаргахадамнай, Ахын аймагай захиргаанай толгойлогшоор хүдэлжэ байһан Баяр Балданов, «Буряд рассказ» урилдаа үүсхэхэдэмнай Улаан-Үдэ хотые ударидажа байһан Александр Голков, «Байгал» сэтгүүлэйнгээ 70 жэлэй оёе үнгэргэхэдэмнай, «Барис» компаниие хүтэлэгшэ Вячеслав Аюшеев мүнгэ һангаар туһалһан байна. Ахын «Сагаан дали» ямар эмжэгэн һайханаар һалбаран сэсэглээ һэм, Баяр Дашеевичэй дэмжэлгээр.

Энэ асуудалда юундэ онсо анхараабибди гэхэдэ, дам саашаа эбеэн тэдхэгшэдые бэдэрхэмнай, элсүүлхэмнай дамжаггүй. Үнэтэ үльгэр жэшээ болог лэ, дээрэ дурсагдаһан нүхэдэймнай жэшээ.

Үндэлэн сонин, сэтгүүлэймнай гуламтада шэнэ бэлигтэн тодоржол, шэнэ номууд гаражал байдаг. Ардан Ангархаевай «Этимологический словарь», Туяна Самбяловагай «Түүхэдэ мүнхэ түрэл уянга», мүн арадай ирагуу найрагша Галина Раднаева тухай шэнжэлхы найруулга, Бато-Мүнхэ Жигжитовэй «Амитад болон ургамалнуудай тайлбарита толи» үнгэрһэн жэлдэ «нара хараа». Цыдып Цырендоржиев романуудые, туужануудые олоор толилуулаа.

Хэбэд номхон Хэжэнгэлээ гарбалтай Дыжид Мархадаева бэлигтэй сурбалжалагшамнай буряд кроссворнуудые зохоодог шуналтай болобо. Мүнөө буряд хэлэ хүгжөөхэ талаар түбые толгойлогшо Баяр Балданов эрдэмтэнэйшье, зохёолшыншье замаар дабшаха гүйсэд бэлиг мэдэсэтэй гээд омогорхон баталаа.

Миралзаа мүшэдэй урасхал бүри ялагар, тодо боложо, элшэнь, эршэнь бүри хүсэжэн, хурсадажа байхань болтогой!

I БУРЯАДАЙ УРАН ЗОХЁОЛШОД

Абгатанайм алтан сэржэм

Х.Н.Намсараев

Буряад совет литературын үндэһэ һуури табигшадай нэгэн, элитэ уран зохёолшо Х.Н.Намсараевай түрэхөөр 125 жэлэй ойтой дашарамдуулан юрэл заншаһан ёһоор зохёолынъ толилоод үнгэрхэ бэшэ, харин Х.Намсараевичай түрэхэн дүүгэй – Гүнзэнэй хүбүүнтэй, Гүнзэн-Норбо Цыренович Гунзыновтай хөөрэлдэхэ азатай байһан хүм. Түрэхөөр 75 наһанайнгаа оёе тэмдэглээд байһан Буряадай элитэ соёлшон, олониитын ажал ябуулагша Г-Н.Ц.Гунзынов энэ дурадхалыемнай абаһаар хүндэтэй дээрэ хүлээн абаад, тон һонирхохо хөөрөөгөө урдахуулаа бэлэй.

- Гүнзэн-Норбо Цыренович, эдирхэн залуудаа бүхэли жэл соо Хоца абгындаа байһамби гээд дурсаһыетнай дуулаһан байхаб...

- 1957 он. Намда, 15-тайхан хүбүүндэ энэ жэл ехэл дэмбэрэлтэй жэл байһан юм. Хэжэнгэдэ болоһон уран найханай харалгада «Адуушан» гэхэн хатар гүйсэдхөөд, лауреат болооб. Оперо болон баледэй театрай артист Н.И.Кондрашкин энэ хатар зохеон табиһан бэлэй. Удаань тэрэл жэлдээ Сибириин болон Алас Дурна зүгэй залуушуулай болон студентнэрэй Хабаровскда болоһон фестивалиин дипломант болобоб. Эгээл иимэ ушарһаа Буряад-Монголой уран найханай талаар конкурсын лауреат болоһон намайе Буряадай оперо болон баледэй театрай балетнэ труппада хүдэлхыем уриһан байна. Буряадай искусствын габыята ажал ябуулагша, классическа хатарай багша Зинаида Николаевна Тыжеброва түрүүшымни хурган хүмүүжүүлэгшэ, багшамни байһан бэлэй.

Һураха үедөө хаана байха бэлэйбиб гэжэ асуудал гараагүй, абаһаар лэ шийдхэгдэһэн юм. Юуб гэбэл, Гүнзэн абымни дүү, нэрэтэй

түрэтэй зохёолшо Хоца абгатамни трамвайн Советская буудалда дүтэ Коммунистическа гудамжа, 41 гэхэн хаягаар 3 дабхар гэртэ 2-дохи дабхарые бүхэлидэнэ эзэлхэн 5 таһалгатай байратай байгаа бшуу. Хоёр томо зал, өөрын хүдэлдэг зал, унтариин таһалганууд, кухни – уужам байра юм хэн. Бальжад абгайхантай хоюулханаа байха.

- Үхибүүдын амяараа гарашаһан байгаа гү?

- Бальжамаа басаганиинь мэдээжэ зохёолшон Бато Базароной һамган, тэдэ олон үхибүүтэй, гэр бүлөөрөө Хэжэнгэдэ байха. Аяар 7 үхибүүтэй. Үшөө үншэн 2 ород үхибүү үргэжэ үндылгэхэн. Дээрэнэ би нэмэлтэ – нэгэ жэл эдэнэйдэ байһанби. Ехэл һайн айлайхи хэн. Гэрэй эзэн Бато Базарон томоотой, ажалдаа үдэрөө дааһан байха, орой ерэхэ. Бидэндэ нэгэшье хазагай юумэ хэлээгүй. Хаа яаниинь халамгайшаг ябаха. Бальжамаа хээтэй нэгыемнайшые илгахагүй, аб адлихан хандаха. Томо гэгшын сковородатай байхабди. 3-3 хүсөөг хара хилээмэ шара тоһондо шараад эдюулхэ үглөөниинь. Саахартай сай уухабди. Үдэрын хартаабхатай шүлэн, үдэшэлэн – каша. Олон үхибүүдэй хүүээн-хааяан соо ехэл һайн байжа гараһанби. Бальжамаа хээтэй зангаар аргагүй һайн хүн юм хэн. Тэнигэр дэлгэр, намжар даа.

- Базаронтоной хүүгэд удаань мэдээжэ зон болоо хэн бээ?

- Эгээл ехэнэ Солбон Эрхүүгэй мединститут дүүргээд, врач болоо. МВД-гэй поликлиникэдэ хүдэлөө. Эгээл суутайн Үлзыто Базарон – физико-математирын эрдэмэй кандидат, ялас гэмэ бэлигтэй, холын хараатай хүн байһан. Зоя – врач, пенсидэ гаранхай. Долорес – багша, Монголоё эрхэтэндэ хадамда гараһан. Тонимнай, Антонида Батуевна Шэтын пединститут дүүргэхэн, Хэжэнгын үзүүр хүбүүндэ – Семен Цыдыпович Цыреторовтэ хадамда гараһан. Энэ хүмнай Хориин, Хэжэнгын больницануудта ахмад врач, Хэжэнгын аймагай захиргаанай толгойлогшо, РБ-гэй Президентын зүбшэлэгшэ ябаһан гээшэ. Эгээл одхонууд Баир, Булад Хэжэнгэдэ эхэ, эсэгынгээ буусада гал гуламтыень сахин ажаһууһан.

Харин абгатанай Намдаг хүбүүниинь авиазаводто инженер, дайнда летчик ябаһан. Намганиинь хэрээснэг (нэрыень мартааб) уһан буряадаар зугаалха. Эдэнэр хоёр басагатай хэн. Галина басаганиинь врач, мүнөө 60-яа аладлаа. Ирина Москвада институт дүүргээд, Америкэ руу хадамда гараад ябашаһан.

- Саашань абгатанайтнай байдалда бусаял даа.

- Анханда Смолиной үйлсөөр модон гэртэ байдаг байһанаа иишээ нүүхэн бэлэй. Абгаяа һанахадам, тон лэ юрын, шогууша, ниилэсэтэй

зантай, хирбэгэр нахалтай, томо столой саана нахалаа эльбэн, бодолгото болон нуудагыень хананаб. Үе-үе болоод сонхо руу шэртэхэ, бэшэхэ. Тиижэ байтараа: «Хүбаан, ерэл даа наашаа. Сай асара» гэхэ. Айлшад таһалдахагүй. Гол түлэб зохёолшод, сэтгүүлшэд.

Гэбэшье үлүүсэ үймөөн хэзээшье болохогүй. Бальжад абгай өөрэ шанга зантай, гурум журам, ариг сэбэрые аргагүй сахидаг заншалтай байһан юм. Энэ хүнһээ олон юумэндэ һураа хүм. Хүдөөгэй хүбүүн даа, хубсаһаяашье мүртэй угаажа шадахагүй хүн ерээ һэн бээб. Үглөөнэй 8-да бодоод лэ, үдэр бүри сонхонуудыые аршахаб, шала угаахаб. Бальжад абгай хойноһоом шалгаад, хургандань бишыханшье тооһоной халдабал, дахинаа аршуулдаг байһан юм. Өөрым самса, гутал гээшэшье ялагар тологор болоо, сэмсэгэр сэбэрээр бээ абажа ябажа һурааб. Мүнөөшье хубсаһаа угаахадаа, Бальжад хээтэйнгээ һургаалнуудые ханахаш даа, хаа-яаниинь...

Үглөөнэй 10 сагта ажалдаа байха ёһотой һэм. Үдэ багаар ерэхэдээ, Бальжад абгайтаяа шүлэ шанахабди. Буряд лапшаа таһалжа һургаа намаяа. Мяханай эгээл һайниие, нэгэ заа өөхэтэйень шэлэхэ. Хэмжүүр соохононь ехээр, багааршье бэшэ, тон амтатай шүлэ гаргахабди. Тогтоогдоһон гуримаар – нэжээд лэ улхан шүлэ ууха наһатайшуулни. Тиихэдэ эдэм 60-аяа һайса аладлаһан, 70-ндаа дүтэлжэ ябаһан зон байгаа. Мүнөө ханахадам, абгайхан зүбөөр лэ хэмжүүр тогтоодог байгаа: бэеын элүүрые иигэжэ сахидаг, үлүү булюу эдеэгээр өөрыгөөшье, нүхэрөөшье тамалдаггүй байгаа ха юм. Абга эдеэлхынгээ урда нэгэ-хоёр бишыхан мүнгэн хундага сооһоо коньяк ябуулжархиха. Гурбадахияа ханаашархаа һаань, «Зай, хүрөө» гәһэн шангахан хорилто дуулдажа, абга нам тээшэ хаража нэгэ эмнеэд, эдеэлхэ. Абгайханһаа нилээн түбэгшөөдэг, үгэ соонь байгаа.

Гэбэшье кабинет соонь хүнүүдэй суглархада, намаяа коньягта һэмээхэн эльгээхэ. «Абгайхандаа мэдүүлэнгүй, үүдээ, хаб-яб хаангүй, түргэн ошоод ер» гэхэ. Бинь, юу, шурд гээд лэ тэрэ зандаа һөөргөө ерэхэб. Магазинууд хажуудамнай. Чимит Цыдендамбаев хүршэ подъезддэ байха. Ходо ерэхэ, халамгайшаг һаа, зэмэтэй юумэдэл дуу шуугүй. Заримдаа хамараараа гоншон һагад дуугарха. Абгайханһаа ехэл түбэгшөөхэ. Абга һэмээхэн хээд үгэхэ нэгэ – хоёр хундага. «Энэ Шэмэдтэ дахин яахаа аягалбаш? Гэртээ яагаад хүрэхэ юм?» – гээд, абгайхан шангарха. Бинь нилээн тэмтэрһэн ахатан зохёолшоноо гэртэнь үдэшэхэб.

- Айлшадай ерэхэдэ, хөөрөөень шагнадаг һэн гүт?

- Дан гүлмэр заа ябаалдеэ. Абгам ямар зохёол дээрэ хүдэлнэб гэжэшье

лонирхохогүй. Цыбик Бобоевич Цыдендамбаев Цырен-Дулма Дондоковна хамгантаяа энэ гэр соо ажаһууха. Цыбик Бобоевичтой уг унги, түүхэ тухай ехэл удаан зугаалдагша байһан юм. Харин Цырен-Дулма Дондоковна бэшэһэн юумээ харуулха, абга тэрээндэнь заһабари оруулха, үгышыё хаа заабари хэлэжэ үгэхэ. Минии мэдэхын, олон лэ зүбшэл дуулаһан юм абгаһаа эхэнэр зохёолшомнай. Театрай директорээр тэрэ үедэ хүдэлжэ байһан Г.Ц.Бельгаев, партиин обкомой секретарь, удаань «Буряад үнэн», «Правда Бурятии» газетэнүүдэй нийтэлэгдэһэн редакциин редактор ябаһан Ц.О.Очиров ерэдэг хэн. «Цыремнай ерэбэ», - гээд, абгайхан ехэл дуратай байха, бусад айлшад сооһоо энэл хүндэ зөөлэншүү, онсо хүндэмүү, урилгы абари үзүүлдэг байһан юм. Уран зохёолшод Николай Дамдинов, Дамба Жалсараев, Солбон Ангабаев, Алексей Бадаев, бусад олон һубариха даа.

Мүнөө ханахадам, эдэнэр ажалайнгаа асуудалнуудые гол түлэб шийдхэдэг хэн, дура зоргоороо үлүү дутуу зугаагаар дашуурдаггүй хэн гэжэ хананаб. Тэрэ үедэ алдар суугайнгаа орьелдо хүрөөд ябаһан хатаршан Цыден Бадмаев ерэхэ. «Энэ манай хүбүүн, - гээд, абга нам тээшэ зааха, - юу хээндэ һурамаар, шадалтай гү даа?» «Юу хэлээ гээшэбта, - гэхэ Цыден Бадмаев. - Бэлигтэй, ошотой, һураха ехэ эрмэлзэлтэй хүбүүн лэ». Тиихэдэнь абга абгайхан хоёр ехэл урмашаха.

Цыден Бадмаевай түрэнһөөр 90 жэлэй ойн хайндэрэй болоходо, суута хатаршанай нютаг ошолсожо, энэ үдэшыё үнэн зүрхэнһөө дэмжээ хэм. Эдирхэн заахан ябахадам, хайн үгөөр дэмжэһэн, һаруулхан мэдэрэлым үргэлсэһэн энэ ехэ хүниие яагаад мартаха бэлэйбиб?

Юрэнхыдөө, абгатаан томоотой томо айлайхи байһан. Энэ-тэрэ зон тиимэ-иимэ гэжэ хоорондоо үгэ холбожо, хүниие хэлсэжэ, шүүмжэлжэ байһыень огто хананагүйб. Тээдшыё абгын ажалай график шанга байгаа ха юм даа. Абгай энээниие бүри мүнэн ойлгодог, үлүү дутуу үгэ шашажа, үргээ дэлгээжэ байдаггүй хэн. Таатайгаар ажаллаха байдалыень таб байса хангаад байгаа.

- Абгатаантнай үхибүүдтээ айлшалдаг хэн ааб даа.

- Хүбүүниинь городто байдаг тула гэр бүлөөрөө ерэхэ. Һамганиинь гартаа шадмар, элдэбын амтатай эдээ буйлуулдаг, гэр соомнай дуутай шуутай болодог хэн. Харин Намдаг олон үгэгүй, номгон хүн байһан. Абгатаан хоюулаа Хэжэнгэ хүрыгэнтэнэйдөө хаа - яаниинь ошохо, үсөөн даа. Аймагай дарганар угтажа үймэлдэхэ. Абгайн гансаараа Хэжэнгэ ябашахадань, одоошыё жаргагша бэлэйбди. Бинь һурамал янзаараа амтатай шүлээ гаргахаб, үдэр бүриин тооһо аршалган-угаалган буурантуу, абгатаа

ан-бунхан налайдашанхайбди. Коньягай тоошые олошорфон, айлшадшые гуримгүй ябасагаан. Нэгэтэл хоёр долоон хоногой үнгэрхэнэй удаа хүн үүдэ тоншобо. Үүдэ ошоод нээхэдэм, абгайхан зогсожо байба. Бинь бахардаһандаа, нюдээ бэлтылгээд, амаа ангайгаад байшаһан хаб. Энээнэй удаа абгайхан намаяа наадалжа, нилээн олон хүндэ энеэдэтэй хошоноор хэлээ агша һэн: «Энэ шолмо намайе хараад, сошоһондоо нюдөө һуга гаран алдаа. Хуса эдэ хоёр үгэдэм нилээн сэнгээ, дура зоргондоо болоол ха...».

Байра байдалдаа аргагүй сомор, хүдөөгэйл айлай янзаар байдаг, үлүү булюу гоёолтоор гэрээшые, өөһэдыгөөшые шэмэглээгүй абгатаан хубсаһа хунартаашые нягта, олон юумэ абадаггүй юм һэн. Гэбэшые нэгэтэ абгайхан заатагуйл хаа, «каракуль» пальто үмдэхэ дураниинь хүрэшэбэ. Хоюулан нөөсэлгын банк (Ленинэй үйлсөөр Госбанк) ошобобди. Обоо хүбөө мүнгэ (урданай саарһан мүнгэ хүбхэгэр ехэ һэмнай даа) арайш гэжэ тооложо, саанань гараад, редикуль соогоо хэжэ, шэхэжэл мэдэбэбди. Хажуудамнай байһан зон ехэл һонирхон, гайхан хараа һэн – энэ үзэгдэл мартагшагүйб. Юун гэхэн мүнгэлиг зон гээшэб гэжэ хараа һэн бээ. Эндэхэ гараад, ехэшые холо бэшэ магазинһаа елэгэнэһэн, ялаганаһан буржаахай үһэтэй, хаража ханашагүй гоё пальто абажа, тэрэнэ тэбэрээд, нүгөө гараараа абгайханаа дүнгэжэ, нилээн зүрхээ хөөрэнхэй хоёр дээшээ үгсөө бэлэйбди. Хүгшэнэйнгөө пальтогоо үмдөөд харуулхадань, абга гурбан үгэл хэлээ бэлэй: «Хүгшэршөөд, юун пальто гэжэ даа». Гэбэшые шарайнь ехэл ханалгатай байгаа һэн гээд һанагшаб. Һүүлдэ энэ пальтоень басаганиинь үмдөө һэн ха.

- **Абгатанайдаа жэл байгааб гээ һэнта...**

- Тиигээ. Теэд шанга журамһаа, үдэр бүрийн угаалган, аршалганһаа залхууршоо һэм. Үдэшэлэн хүлээхэ, үүдэ нээжэ үгэхэ баатай болоно ха юм. 10-да ерэхэдэш, абгайхан гэмэрхэ. Теэд репетици, зүжэгүүд болохо, наадаха, сэнгэхэ дуран хүрэхэ. Гомбожаб Цыбикович Бельгаевта хамтын байра эрижэ хандахадам, ухаа алдаба: «Юу хэлээ гээшэбши, абгатанайдаа дураараа байна бэшэ гүш...» Гэбэшые гуйжа һалахагүйдэм, хонходоходонь, тэрэ зандаа нэгэ һуури олдобо хүгжэмэй училищида. Үдэшэлэн абгадаа хэлэхэдэм, «Абгайханһаа залхуураа хүн аабзаш даа. Теэд өөрөөл мэдыш» гээ һэн. Эдэнһээн гаража ошоош хаа, ходол ерэжэ туһалжа байгааб. Нэгэтэ, 1959 оной зун ороходом, абга Ази, Африкын зохёолшодой конференциһээ ерэхэн, элдэб гоё хээтэй аяга амһарта асарһан байба.

- Ямар үзэхэлэн хото гээшэб, Ташкент гээшэнь. Одоол сэдхэлээ

ханатараа харааб даа. Сэсэрлиг, фонтан, бурханай орон шэнги...

Гүүлдэ 1960 ондо би өөрөө Ташкент хурахаа ошоходоо, энэ хотые абгын нюдөөр хаража байһандли болоо бэлэйб.

- Гүнзэн-Норбо Цыренович, Хоца Намсараев лама шажаниие нилээн лэ шүүмжэлһэн зохёолнуудые бэшэһэн гээшэ ааб даа. Юрын байдалда, гэртээ гү – тэдэниие шоо үзэжэ, шобто хараһан янзаар юумэ хэлэдэг һэн гү?

- Үгы. Би нэгэтэшые, гансашые дахин тиимэ хөөрөө үүсхэхын гү, али һанамжа хэлэхын дуулаагүй хүм. Юрэнхыдөө, энэ тэрэ юумэ тиитэрээ дуугаржа байдаггүй һэн. Абгайхантаяа хоюулаа таараһан, томоозгой бүдүүн зантай хоёр һэн гээд хэлээ бэлэйб. Эдэнэрэй энэ шэнжэ намдашые халта халдаһан байжа болоо, юуб гэбэл, би хүнүүдэй һайн талыень үргэхэ, мууень халхалха һанаатай байдагби – гэнтэ өөрөө мэдэхэдээ, заал һаа хүнэй һайниие үргэхэ, соло магтаал тэдээндэ дуудаха дурам хүрөөд байха.

Энэ шэнжэ – уг гарбалһаам, табисуурһаам гээд һанадагби, тиимэһээл – Хоца Намсараевич тухай һаруул һайханаар дурсажа ябадагби. Иигэжэ би абгындаа байжа, ажабайдалай аһан ехэ хургуули гараһанби, олон солото хүнүүдые хараһан, танилсаһанби, олондонь лэ духарья дээжын зүйл наймаанай газарһаа асарһан, зөөһэмби. Магад, сэржэмэйн алтан дуһал эрээн марьяан байдалай хүшэр хүндэнүүдые дабахадам, нэгэнтэшые бэшэ туһалһан байжа болоо. Тиигэжэ этигэхэ дуран хүрэдэг.

Абга абгайхан хоёр намда юрөөл, үрээлшые хэлэжэ байгаагүй, гэбэшые тэдэнэйдээ байһанай түлөө заа-зуу туһалһамнишые болоо һэн даа, үшөөшые оло дахин ошожо туһалхаяа яагаа һэнбиб, гээд һанахаш. Теэд эдир наһандаа наада зугаандаа, һуралсалдаа дашууршоод ябахаш даа.

Хайрата эжымни эдэнэйхиһээ ябуулха ехэл дурагүй байһан юм, шанга шалгалта, харууһан доро юумэндэ һурахаш, түлбэри түлөөһэгүйгөөр, эдээ хоолдоо хопеэхэ мүнгэ гаргангүй амар байнаш гэхэ. Теэд яахаб, сагаймнай эрьесэ тиимэ, мүнөө өөрөө үбгэрөөд ябахадаа, урданайнгаа байдал шэнэ хараһаа, бүри ухамайлан бодомжолжо, угайнгаа бурхадта үнэн зүрхэнһөө һүгэдэн зальбардагби.

Һаяхана Хоца Намсараевичай түрэхөөр 125 жэлэй ойн гүйсэхэдэ, эдэ дурсалганууд досоом орьелон-бурьялан эрьес даа. Абгата тухай дулаахан дурсалга сэдхэлдэмни мүнхэдөө юм.

2013 он

Буянһаа эхитэй бурьялма хүсэл

Ш.Н.Нимбуев

Үндэһэн уран зохёолые байгуулан хүгжөөлгэдэ үнэтэ хубитаяа оруулһан ирагуу найрагша, сэтгүүлшэ, оршуулагша Шираб Нимбуевич Нимбуев тухай тэрэнэй басаган, эсэгэ, хүбүүн Нимбуевтанай зохоохы ажал ябуулгыг олоной дунда эсэлтэгүй дэлгэрүүлдэг Любовь Ширабовна Базароватай – манай хөөрөлдөөн.

- Любовь Ширабовна, абынгаа түрэхөөр 100 жэлэй оёе һаял тэмдэглээ һәмди гэжэ дурсажа байтартнай 105 жэлэй ой буугаад ерэбэ гү?

- Саг түргэн. Зуун жэлшье түүхэдэ үнэндөө агшан зуурал даа. Һаял бишыхан ябаа бэлэйб гээд өөрыгөө һанахадам, абынгаа һаһые алгад гараад, һаншаг сагаан хаһам дүтэлжэ байна ха юм. Энээгээр тухайлаад үзөө һаа, эгсэ 105 жэлэй саана Яруунын аймагай Маарагтада үгытэй Мүнхын Нимбуугай һэеы гэр соо үхибүүн түрэбэ гэхэн мэдээ үгэхэн ута модоной тодхогдоһониинь даншье холын хараанай бэшэ шэнги. Хүбүүн түрөө, үгыем үргэлжэлүүлхэ хүбүүн түрөө гээд жаргалтай Нимбуу нютагаархидтаа гараараа зангажа байжа ойлгуулһан ха.

Ушарын гэхэдэ, энэ элинсэгни бүри багадаа дүлии, хэлэгүй болоһон байгаа. «Хэлэгүй Нимбуу» гээд нютагаархиниинь нэрлэхэ. Теэд энэ ядаралайн түлөө заяашан зохоолшо табисууртай хүбүү аша хоёрыг эльгээһэн байгаа бэшэ аал? Үбгэн абыем дэлгэр сэдхэлтэй, һүүлшынгээ самсашье тайлаад үгэхэ хүн гэдэг байгаа юм, нютаг зониинь. Һүзэгшэ үбгэд иигэжэ хэлэдэг һэн: «Бурхан хүбүүгээр адислаа Нимбууе. Бүхы угыень. Монголһоо мүргэлэй газарһаа бусажа ябахадаа, үбшэлжэ үлбэртэхэн нютагайнгаа хүниие нюрган дээрээ тээжэ асарһан юм. Энэ буянгынь үри хүүгэдтэнь бууха даа».

- Угайтнай бууса Нимбуу – Боршогор гээд ямар ушарһаа нэрлэгдэхэн бэ?

- Улаахан үлир ургадаг байгаа, буржагархан даа, гүбээхэн дээрэ. Энэл үлирһөө уламжалан иимэ нэрэ үгтэхэн ха, буржагар-боршогор. Үбгэн абын хэлэгүй байһан ушар үхибүүдтэнь оройдоошье нүлөөлөөгүй юм. Минии абын удаа табан дүү басагадын түрөө. Ганса хүбүүнэйнгээ гэрэй ажалда хэдышье хэрэгтэй һаань, абань заатагүй һургаха гэжэ шиидээд, Эгэтын дасан абашаһан. Арбан һаһатайдаа Шираб хуушан монголыг шудалаад, түбэд бэшэг үзэжэ эхилээ. Энэдхэг домогууд, түбэд

үгүүлэлнүүд, монголоор түүхын, угай бэшэгүүд эдирхэн Ширабай ухаае бүри мүнэн эзэлхэн, хүлгүүлхэн байха. Тэрэ үеэр зүблэлтэ засагшые дүүрэн хүсэндөө мандажа, үзэг бэшэг мэдэхэгүй ябадалтай эрид тэмсэхэн саг ерээ ха юм. Хуушан монголоор удаа лата, удаань кириллицэ бэшэгтэ буража эхилээ хэн.

- Хуушан монгол мэдэхэ байһаниинь хэблэлэй, оршуулгын ажалдань ехэ туһа болоо хэн бээ...

- Яаха аргагүй ааб даа. Дайнай урда жэлнүүдхээ 1945 он болотор 11 жэлэй туршада Шираб Нимбуев Монголдо, Алтан Булагта совет консульстводо зүбшэлэгшээр болон оршуулагшаар хүдэлөө юм. Монгол орон, малша арад тухайнь, үзэсхэлэн байгаали тухайнь бүхэли хэһэг шүлэгүүдые бэшэхэн байха. Хамта дээрээ минии абын дүшөөд жэлэй зохоохы ажалай дүн гэхэдэ, буряад болон ород хэлэнүүд дээрэ 20 ном хэблүүлэн гаргуулһан байна. «Шүлэгшын дуун» (1943), «Баяр» (1948), «Эрхые нуранхаар, бэрхые нура» (1955), «Елкын дэргэдэ» (1956), «Шэгшихэн хүбүүн» (1956) болон бусад. «Зархайн хүбүүн Тархай», «Зархайн ушаралнууд» гэхэн номуудын мүнөө болотороо хүүгэдтэ зориулагдаһан эрхим номуудай тоодо гээшэ. Адам хүүгэдтэ угаа дуратай, тэдэнэй нүдөөр дэлхэея хараха, мэдэрхэ шэдитэй байгаа.

- Шираб Нимбуевичай Монголһоо ерээд, Буряадтаа ажаллаһан үе тухайнь хөөрөжэ үгыт.

- Дайнай дүүрэхэ хирэдэ гэр бүлөөрөө Буряадтаа ерэхэн. Тэрэ үеэр би түрэхэн байжа, хүүхэнтэй болоод бусаһан, удаань бинь үшөө дүүнэрые хойноһоо дахуулһан хүм. 1948 оной июниин 11-дэ Намжил дүүмни түрэхэн, удаа дараалан Баирма Баир хоер алтан дэлхэйдэ мүнделхэн. Бидэ, үхибүүд бүри багаһаа уран зохоолой оршон соо ургаа, хүгжөөбди гээ һаа, алдуугүй. Африкан Бальбуравой бүлэ хүршэнэрнай хэн. Даширабдан Батожабай, Никифор Рыбко саг үргэлжын айлшад байха, тэрэ үедэ залуу ябаһан Сергей Цырендоржиев, Георгий Дашабылов ерэдэг байгаа.

Эсэгэмни республикын «Буряад үнэн» сониндо олон жэлдэ хүдэлхэн, таһагые даагша, редактор ябаа. Дайнай удаадахи жэлнүүдтэ сурбалжалагшаар ажаллаа. Очерк, эссе, шүлэглэмэл түхэлтэй сатирическэ бүтээлнүүдын сониниие саг үргэлжэ шэмэглэдэг хэн. Мэдээжэ уран зурааша Филипп Ильич Балдаевтай зохоохы харилсаа байгуулаа. Уран зохоолшын шүүмжэлхы, шог ёгто бүтээлые Ф.Балдаев сатирын зураглалаар шэмэглэдэг байгаа. Эдэ хүдэлмэринүүдтээ «ФиБ ба ШиБ» гээд гар табидаг байһан юм. Долоон хоногтоо нэгэ гарадаг энэ хуудаһые

хүн зон дуратайгаар хүлээн уншадаг байһан. Залхуу зайбан ажалшад, хайша хэрэг уялгадаа хандадаг хүтэлбэрилэгшэд иимэ шүүмжэлэлдэ орошоно аа гүбди гэжэ һэримжэлдэг һэн ха. Удаань Шираб Нимбуевич Буряадай номой хэблэлэй поэзийн таһагта редактораар олон жэлдэ ажаллаһан юм.

- Оюун ухаатадай үхибүүд түрэлхидэйнгөө бэлигыг дабтан түрэдэггүй гэхэн үгэ бии. Харин Нимбуевтанай бүлэдэ иимэ үхибүүн мүнделөө гээшэ...

- Үшөө нэгэ поэдэй түрэхын тула гэр бүлэдэмнай эгээ тааруу байдал тохеолдонхой байһан юм гү, али одо мүшэдэй, зурхайн зурлаагай тааралдалһэн гү... Яажамэдэхэб, замбиин нюусыг. Түрэлхэлээ мартангүй өөдөө болообди бидэнэр. Гэр бүлэдөө ходо буряадаар харилсахабди, гэрһээ гадуур лэ ородоор хөөрэлдэхэбди. Ушар иимэһээ хоёр хэлээ тэгшэ мэдэдэг һэмди багаһаа. Хүбүүнтэйгээ сугтаа Шираб Нимбуевич «Сонхын хүбүүн» гэхэн зүжэг буряад хэлэн дээрэ бэшэһэн юм. 1971 ондо абамни ехээр үбшэлһэн ушарһаа оронһоо бодохоёо болоод байгаа. Намжил хүбүүнэйнгээ наһа бараһан тухай дуулаад, тэрэ дороо бүришье муудашоо һэн. Хүбүүнэйнгээ удаа 12 хоноод лэ бурхандаа мордошоһон юм. Илалтын проспект дээрэ хахасалгын ёһолол болоһон, хүн зон олоороо хабаадаа. Поэдэй ажаһууһан гэртэ городой захиргаанай, Уран зохеолшодой холбооной үүсхэлээр Дурасхаалай хабтагай тодхоогдонхой.

- Любовь Ширабовна, хэдышье сагай үнгэрөө һаа, та угайнгаа, гэр бүлынгөө зохёохы нөөсэ баялигыг дуһалшье унагаангүй, нангинаар сахин үргэжэ, арьбажуулжа ябанат. Ёһотойл үүсхэлшэ-эмхидхэлшэ байһыетнай саг харуулаа...

- Абынгаа басаганиинь, дүүгэйнгээ эгэшэнь хадаал оролдооб гээд харюусаа һаа, дан юрын харюу ха даа. Хэр урданһаа угсаатанайм шуһаар дамжан ерэхэн абьяас байгаа юм бэшэ гү даа. Бүри дүтын үеһөө абаад үзэбэл, Нимбуу үбгэн абым буянһаа эхитэй бурьялма хүсэл байжа болоо. Мүнөө дэлхэй түбиин тад ондоо болоһон, тад ондоо үе сагта эхи захаяа бэдэрхэ ёһотой гүбди?

Ёһотойбди гээд һананаб, хуу адлихан болохохогүйн, өөрынгөө гэр бүлын, угай онсо шэнжээр буряад ажабайдалаа шэмэглэхын, баяжуулхын түлөө...

2015 он

Тарбагатайн талада болохон хайндэр

Чимит Цыдендамбаевтай 100 жилэй ойдо

Бадмахан сэсэг ягаараад,
Баруунхан Асам ханагдана.
Байтараа досоом дулаараад,
Балшархан наһам ханагдана.

Эрдэни шулуун ялалзаад,
Элхихэн голни харагдана.
Эльгэлэн досоом дурсагдаад,
Эжым, абам ханагдана –

гэһэн хизаар нютагаа шэнжэлэгшэ Данзан Дагбаевтай үгэ дээрэ бэшэгдэһэн дуун Загарай аймагай Тарбагатай гэһэн бага һууринда дүтэлхэ бүримнай эзэлүүдгүй досоо эдэлэн, сэдхэл долгиулна. Харгын зүүн тээ, холошог нэмжыһэн шэлэнүүд суута Аса гээшэнь ха юм даа. Харин ажахын тарахада, абар-табар үлэһэн арбаад гэрнүүд анхан үеын ажамидаралнай таһалдаагүй гэгһэндэл, Тарбагатайн уудамай баруун талада тобхойлдоно. Зэргэ таһараагүй сэрэгшэд аа гү гэхээр.

Үнэхөөрөөшье, шэнэ сагай долгинодо хэжүүлэн, ондоо тээшээ ябашоогүй айлнууд урдынгаа бэлигтэнэй үлгы зандаа мэтэ. Бурядай мэдээжэ хүбүүд Ч-Д.В.Ендонов, К.Д.Дагбаев, Д.Д.Дагбаев өөр өөрынгөө сагта нютаг эблэлээ хүтэлжэ, Чимит Цыдендамбаевтай нэрые ходо үргэжэ ябаа. Энэ удаашье нютагай хүндэтэ эрхэтэн, Буряад Уласай габьяата инженер В.Р.Уржумов ороной ниислэл Москва хотоһоо айлшалжа ерэнхэй, энэ хэмжээ ябуулгада хабаадалсажа байба.

Нэн түрүүн соёлой байшанда Чимит Цыдендамбаевта зорюулагдаһан Дурасхаалай самбар нээгдэбэ. «Верхнеилькинское» муниципальна байгууламжын толгойлогшо А.А.Спирин, аймагай захиргаанай толгойлогшын орлогшо А.Д.Митыпов, В.Р.Уржумов гэгшэд самбар нээлгын ёһололой үедэ үгэ хэлэбэ.

- 1937 ондо Чимит Цыдендамбаевтай түрүүшын шүлэгүүд «Буряад-Монголой үнэн» сониндо толилогдоо һэн. 1940 ондо «Эхэ оронойм үдэрнүүд» гэһэн түрүүшын ном «нара хараа». Тэрэ гэгһээр лэ зохёохы замдань зогсолто байгаагүй. Тоонто нютагаа магтаа даа, олон шүлэгүүд соогоо. «Буряад басаган» гэһэн туужыень, «Банзарай хүбүүн Доржи»,

«Түрэл нютагһаа холо» гэхэн романуудынь үе-үе болоод лэ шэнээр уншажа байдагби. Гүрэн түрэмнай зохёолшын ажалые үндэрөөр сэгнээ. Ажалай Улаан Тугай орденоор шагнагдаһаниинь – дээдын зэргэ һэн. Бурядай Уран зохеолшодой холбооной зүгһөө Юрий Ишиевич Будаев, Матвей Рабданович Чойбонов гэгшэд хэдэ дахин ерэжэ, тэбхэр ойнудынь тэмдэглэлсэһэн юм, - гэжэ Владимир Ринчинович хөөрөбэ.

- Загарайнхид уран зохеолшын нэрые мүнхэлхын тула шата шатаар ажалаа ябуулжа байнхай. 2015 ондо аймагай номой сан Чимит Цыдендамбаевай нэрэмжэтэ болгогдоо һэн. Нилээн ехэ бэшэмэл болон видео-материалнууд нөөсэлэгдэнхэй, - гэжэ Загарай аймагай захиргаанай толгойлогшын орлогшо А.А.Митыпов тэмдэглэбэ.

«Верхнеилькинское» гэхэн муниципальна нэгэдэлэй толгойлогшо А.А.Спирин үгэ хэлэхэдээ, олон суута хүнүүд Тарбагатайһаа гараһан, үшөөшье гараха байха гэхэн найдалаа мэдүүлээ.

Талын сэсэгүүд мэтэ...

Эрхирэг хууринһаа ерэхэн «Аялга», Ташаланай «Любавушка» ансамбльнууд хайндэрые хайханаар шэмэглэбэ. Һүүлэй Һүүлдэ зал соо хууһан зон хоолой ниилүүлэн эдэ дуушадтай дуулалсажа хуугаа. Эхэнэр хатаршадай бүлэгэй бэлигээ харуулһанай удаа Лариса Александрова «Буряад басаган» гэхэн туужаһаа байгаали зураглаһан хэнэг сээжээр, уян уринаар уншажа, олоной эбтэй альга ташалганда хүртэбэ. Һургуулийн һурагша Александр Васильев «Тарбагатайн почтальон» гэхэн Ч.Цыдендамбаевай шүлэг уран гоёор уншаба. Буряад орон соогоо үнинэй суута Ц.Ц.Батуровагай хүтэлбэрилдэг «Тоонто» ансамблиин гэшүүд уран бэлигээ ялас гүүлэжэ, олоной сэдхэлдэ урмашал, зоригжол түрүүлбэ.

Һонинуудтайгаа хубаалдаба

Хайндэрэй ёһололдо хабаадагшадай заримантай ами амяараа хөөрэлдөө һэмди.

Суута сумоист Анатолий Михахановай эжы, Бурядай габьяата экономист Дулсан Бадмаевна:

- Эжын талаһаа энэ нютагһаа гарбалтайбди. Найр нааданай болоходо, нэгэшье алдангүй ерэдэгбди. Хүбүүмни Японһоо амаршалба утаһаар, иимэ ёһололдо хабаадажа байһандам. Мүнөө Анатолий дэлхэй дээрэ эгээл хүндэ шэгнүүртэй сумоист гэхэн нэрэтэй болонхой. Шэгнүүрын 276 килограмм. Хээли соогоо байхадань, Эрхүү талаһаа, нүхэрэйм

талаааа угаймнай үбгэжөөл «Урдымнай баатар Загша ерэхэнь» гэжэ хэлэһэн юм. Бээр тиимэшье томо бэшэ би нарайлха тээшээ 60 гарадахи хэмжээнэй хубсааһа үмдэдэг болошохон хүм. Мүнөө Анатолийингоо мэндые буряад угсаатандаа буряад хэблэлээр дамжуулан хүргэхэ аргатайдаа баяртайб.

Хара-Шэбэрэй Агван Доржиевай нэрэмжэтэ музейе даагша Х.Ч.Цыдыпдоржиева:

- Һүүлэй үедэ Агван Доржиевай субарга болбосон түхэлтэй болгообди, хашаа хореоень шэнэлээбди. Хамба лама Дамба Аюшеевэй даабаряар Шулуутайн дасанай шэрээтэ ажалдамнай анхарна, туһа хүргэнэ. Нютагайнгаа аршаанай һаба урасхалынь сэбэрлэжэ, аятай тааруу болгообди. Удангүй аршаанаа шэнээр нээлгые еһолол үнгэргэхэмнай.

Буряадай габыята инженер В.Р.Уржумов:

- Дүшэн долоон жэлдэ авиазаводто ажаллааб. Албан хэрэгээр Чили, Перу, Канада, бусадшье оронуудаар, хамта дээрээ 16 гүрэнөөр ябаа һэм. 71 наһатайдаа пенсидэ гарааб. Гэр бүлын байдалаар Москва хотодо ажаһууха баатай болоһомби. Адиса басагамни Московско областиин Экономикын яаманай ахамад бухгалтер, Туянамни – медицинын эрдэмэй кандидат. Зээнэрээ харалсажа туһалнаб. Чимит Цыдендамбаевичай ойдо хабаадуулжа, нютагаа ерээб. Баян даа, манай Буряад орон бэлигтэй зоноороо. Чимит Цыдендамбаев мэтэ хүнүүд урган гаража байг лэ гэжэ үреэнэб.

Зэдэдэ һайндэр үнгэргөө һаа...

Буряадай сэхээтэнэй зүгһөө уран зохеолшо, Буряадай Гүрэнэй шангай лауреат Д-Н.С.Сультимов эгээл түрүүлэн үгэ хэлэхэдээ, Чимит Цыдендамбаевай хэмжээндэ хүрэхэ уянгата найруулгатай, уран гоё, баян хэлэтэй прозаик манай литературада үгы гээд мэдээжэ гэбэ. Иигэжэ хэлэһэнээ баталжа, зохеолнууд сооһоонь баримтануудые дурдаба. Тарбагатайһаа урган гараһан түрүү зониие дурсаба. Илангаяа радио-дамжуулганууд соо Чимит Цыдендамбаевай, Данзан Дагбаевай, бусадайшье зохеолнуудые дэлгэрүүлхэ талаар оролдолго гарганаб, энэ хүдэлмэрээ үргэлжэлүүлхэб гэжэ найдуулба.

Республикын мэдээсэлэй түбэй редактор, сурбалжалагша, уран зохеолшо Н.Ч.Шабаев, Үндэһэтэнэй номой сангай ахамад библиотекарь, Буряадай Уран зохеолшодой холбооной гэшүүн Р.Г.Батомункуева, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанай зүгһөө «Байгал» сэтгүүлэй эрхилэгшэ Г.Х.Базаржапова-Дашеева удаа дараалан үгэ хэлээ.

Зэдын талада, «Банзарай хүбүүн Доржи» гэхэн романай үйлын болохон Сарабда хадын хормойдо М.Чойбоновой үүсхэлээр бодхоогдохон Доржи Банзаровта хүшөөгэй дэргэдэ загарай-зэдынхин золгожо, хамтын найр үнгэргөө хаань, одоол гоё бэшэ хэн гү? Уран зохиолшын урда хамтын үриез иигэжэ түлэхэ хэн гүбди? Классигай гол номуудые шэнээр барлан хэблэхэ саг хүрэжэ ерэнхэй, хамсыгаа шуулган хэзээ загалха хаб? Иимэрхүү бодолнуудай имагтал энэл газарта толгойдо ороһониинь ойлгосотой бээ.

Чимит Цыдендамбаевай угыг үргэлжэлүүлжэ ябаһан аха дүүнэрэйн хүбүүд, басагад өөһэдынгөө хубита энэ хэмжээ ябуулгада оруулаа юм. Уран зохиолшын аха Шоймполо Цыдендамбаевичай зээ басаган, Яруунын эрдэм болбосоролой управление даагша И.Ш.Тышкенова, Шоймполой зээ хүбүүн Зоригто Баирович, дүү хүбүүнэйн – Цырендоржи Цыдендамбаевичай хүбүүн Б.Ц.Цыдендамбаев гэгшэд түрэл гаралайн зүгһөө сугларһан зондо баяраа мэдүүлэ.

...Бусалгандамнай Тарбагатайн тала үргэлжэдөө сэсэг набшаараа даллан долгилжо, агууехэ хүбүүн тухайгаа дурсалгаяа нангинаар бөөмэйлэн хадагалжа байһанаа мэдүүлһэндэл үзэгдөө хэн.

2018 он

Эрдэни зэндэмэни мэтэ

Г.Г.Чимитов

Бурядай уран зохиолшод сооһоо ирагуу дуута, уянгата шүлэгүүдээрээ онсо шалгарһан, далита дуунуудай аялгада гайхамаар таараһан дабтагдашагүй мүнүүдые урасхуулһан ахамад үеын элитэ уран зохиолшо Гунга Гомбоевич Чимитовэй анхан хэзээдэшье толилогдоогүй бүтээлнүүдэйн ном хэблүүлхэ тухай наһанайн нүхэр Цыпилма Доржиевна Чимитовагай үүсхэл оролдолгыг тобшоһон тодо оролто үгөөр дэмжэхэ хүсэлтэйбди.

Г.Г.Чимитовэй зохиохы ажал ябуулга бүхы дээрээ олон халбарита гээд бултанда мэдээжэ. Хүүгэд багашуулда илангаяа мээхэй хандасатай, энэ талаар шүлэгүүд, расказууд, поэмэнүүд, зүжэгүүд, дуунуудын тооложо барашагүй. Харин буряад литературада баснинуудыг бэшэхэ талаар дээрээ оройгүй бэлигтэн, юунтэйшье сэгнэшэгүй гээд литература шэнжэлэгшэд тэмдэглэдэг ха юм.

Дээрэһээ табисууртай абьяас бэлигэйн эшэ үндэһэн эли: бүри багаһаа, түрэл Түгнэдөө үндын ургажа ябахадаа, уран үгын эди шэдидэ

обтон, ухаан сэдхэлээрээ үлгйдүүлхэн мэтэ мэдэрэлдэ абтадаг һэн ха. Эгээл иимэ доторой долги шагнаархан, Улаан-Үдын П.И.Чайковскийн нэрэмжэтэ зүжэглэл-хүгжэмэй училищида ороһониинь зүйтэйл бэлэй. Һүүлдэнь дуун болохо уран шүлэгөө урлахадань, эндэхи һуралсал тухалаал еһотой.

Ажалайнгаа намтар республикын радио-хороондо эхилээд байтараа, 1951 ондо Буряадай Уран зохеолшодой холбооной зууршалгаар А.М.Горькийн нэрэмжэтэ Литературна институтта һурахаар эльгээгдэһэн ушарынь үндэр болбосоролто литературна мэргэжэлтэн болохо замынь нээжэ үгэһэн. Уран зохеолой, олонийтын улас түрын «Байгал» сэтгүүлдэ гушаад жэл соо хүдэлжэ, буряад литературынын хүгжэлтэдэ өөрын ехэ хубита оруулһаниинь дамжаггүй.

Тиихэ зуураа Г.Г.Чимитовэй оршуулгын ажалда онсо арга дүрэтэйн, абьяас ульһатайнь дээдэ һургуулийн удаа элирээ һэн. Ородой болон хилын саанахи уран зохеол һайса шудалжа, эдэ бүтээлнүүдэй эрхимүүдыень буряад хэлэндэ оруулха гэхэн хүсэлдэ хүтэлэгдөө. Тэрэ тоодо Н.Гоголийн, А.Островскийн, М.Горькийн зүжэгүүдые, В.Шекспирэй орео удхата зохеолнууды оршуулһаниинь оройн залаата ажал гэжэ сэгнэмээр юм. Грузин поэт Шота Руставелиин «Барасай арһа хэдэрһэн баатар» гэхэн поэмэ Г.Г.Чимитовэй оршуулгаар буряадаар зэдэлээ.

Дэлхэйн литературынын дээжы эрхим һайнаар үндэһэн хэлэндэ оршуулагша Г.Чимитов «Монголой нюуса тобшо», И.Калашниковай «Шуһата зэбүүн саг», Монголой элитэ зохеолшо Сэнгын Эрдэнийн «Хойто наһандаа уулзахабди», япон уран зохеолшо Иноуэ Ясушын «Бүртэ шоно», «Орос гүрэн тухай зүүдэн» гэхэн зохеолнууды оршуулжа алдаршаа.

Имагтал үндэр соел болбосоролтой, литературна хүдэлмэридэ үрэ бүтээсэтэй, уран нугархай хэлэтэй байһан тула Г.Г.Чимитов иимэ ажал амжалтатай ябуулаа. Харин наһанайнгаа нүхэр Цыпилма Доржиевнатай «Үльгэрэй далай» гэхэн саада холын удхатай судар оршуулжа, сэгнэшэгүй буян хуряаһан бшуу. Бурхан багшын өөрөө айлдахаһан 108 ботииһоо буридэһэн «Ганжуур» гэжэ номдо тус судар ородог гээшэ.

Ахамад уран зохеолшын һүүлэй үедэ, мүн урданыһы бэшэгдээд, «нара хараагүй» үлэһэн шүлэгүүдые Цыпилма Доржиевнагай наринаар бүридхэн хэблэлдэ дурадхаһаниинь хэды һайшаалтайб даа. Иигэжэ суута поэдэй зохеолнуудай гансашы мур газарта дуһаангүйгөөр, олоной үзэмжэдэ табиха арга олдохонь гээшэ. Буряад ороноо дуулан магтаһаниинь, ажабайдалай али олон үзэгдэлнүүдые поэзийн аргаар

харуулhaniинь, дүрбэн, найман мүртэй, мүн шог егто шүлэгүүдын нэгэ согсолбори болгон бүридхэгдэжэ, буряад уншагшадта бэлэг болгон барюулагдахань лэ.

Еһотой поэзи ямаршые сагта сэнгээ буурадаггүй. Нэгэ хэды мур хайша яшань ормоглоод лэ, дуу зохеобобди гээд агаарай долги зэдэлгэдэг болоһон сагта буряад литературын классигуудай нэгэн Гунга Гомбоевич Чимитовэй шүлэгүүд, дуунууд имагтал үндэһэн хэлбэреэрээ, удха маягаараа, уянга найруулгаараа эрдэни зэндэмэни мэтэ яларан-толорон, шэдитэ аялгаяа шэнхинүүлһээр зандаал.

2014 он

Арадай хүбүүн алдартай А.А.Бальбуrowай 100 жэлэй ойдо

Амида ябахадаа хүн гэдэг

Алтан аягаһаа уужа үзэдэг байна

Ринчинэй Чойном

Дээрэ дурсагдаһан үгүүлэл А.Бальбуrowай ажабайдалда зохилдуулбал, «Амиды ябахадаа хүн гэдэг арадайнгаа аман үгын алтан аягаһаа уужа үзэдэг байна» гэбэл, таарахал ха. Ушарын гэхэдэ, «Байгал» сэтгүүлые 1961 онһоо 1975 он болотор аша үрэтэйгөөр арбан дүрбэн жэлдэ толгойлһон Африкан Андреевич Эрхүү можын Үнгын голой үльгэршэдэй дайдада түрэхэн, үдэхэн ушарһаа юм гү, «Гэсэр» туужые хамгаалагшадтай нэгэн болон түүхэдэ ороһон бшуу.

Буряад арадай уран зохеолшо, философ Ардан Ангархаев нэгэтэ асууһан ха, Африкан Бальбуrowһаа:

Та буряад хэлэн дээрэ бэшэдэг һэн гүт?

- Түрүүшымни зохеолнууд буряад үльгэрнүүдэй найруулганууд ха юм. «Гэсэрэй» түлөө хохидогшодой нэгэн гээшэб, - гэжэ харюусаһан ха.

«Двенадцать моих драгоценностей» гэхэн ном соогоо түхэрээн жэлэй арбан хоёр харые Буряад ороной хүгжэлтэтэй холбон, буряадай түрүү хүнүүдэй нэрэ солые үргөө. Тиихэдээ Буряадай үндэһэн түүхэ, домогуудтай холбон, ямаршые үльгэршэдһөө дутуугүй хэлэжэ гараһан. Тиигэжэ Африкан Андреевич Буряадта урдань байгаагүй публицист гэжэ тодороо бэлэй.

Тэмсэлшэн

1948 ондо Соёлой болон Эдийн засагай шэнжэлэлгын эмхийн эрхилэгшэ Гомбо Бельгаев, эрдэмтэн Алексей Уланов «Гэсэр» үльгэрые хэблэхэ, дээдын хэмжээндэ сэгнэхэ гэхэн хараа бодолойнгоо түлөө республикаһаа намнуулһан. Эгээл иимэ хараа баримталдаг байһан А.Бальбуrow жэл урид «Правда» сониной сурбалжалагшаар ажаллажа байгаа. Тиин республикын хүтэлбэрилэгшэдые шүүмжэлһэн «Плоды формального руководства» гэхэн статья гаргаад, намай гэшүүнһээ, Уран зохиолшодой холбооной гэшүүнһээ гаргагдаһан, нилээн лэ хашуулһан, баруун нютагтаа ошожо багшалха баатай болоһон.

Тэмсэлшын абьяастай энэ хүн тушаал зэргэтэндэшые, юрын зондошые нэгэл адляар хандадаг, одоол һайн хүн байгаа гээд хэлсэдэг юм.

Аша габьяаень дурдаба

Һая Үндэһэтэнэй номой сан соо А.А.Бальбуrowай түрэхөөр 100 жэлэй ойдо зорюулжа, зохоохы зоной, һургуулийн шабинарай, тоонто Хурсанга нютагһаань түрэл гаралайнь хабаадалгатай һайндэр боложо үнгэрбэ.

Элитэ мэдээжэ уран зохиолшодой наһанайнь нүхэд В.З.Жалсараева, Ц.Д.Чимитова, Е.А. Осодоева хүндэтэ айлшад байгаа. А.Бальбуrowай номуудые хэблэһэн Батор Тумунов, ирагуу найрагша Сергей Тумуров болон бусад хабаадаба.

Буряад Уласай Соёлой яаманай сайдай нэгэдэхи орлогшо Владимир Еманаков, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанай захирал-ахамад эрхилэгшэ Баир Ширапов амаршалгын үгэтэйгөөр сугларагшадта хандажа, дулаахан дүхэригые нээһэн байна. Хэблэлэй байшанай захиралай орлогшо Александр Махачкеев үдэшые хүтэлөө. «Байкал» сэтгүүлэй харюусалгата тушаалтад Булад Аюшеев, Юрий Невский залуушуулые һонирхуулха хүсэлтэйгөөр 60-аад онуудта орон доторнай болоһон соёлой ялас гэмэ ушаралнуудые слайд хэрэглэн харуулба. Эгээ тэрэ сагта Африкан Андреевич сэтгүүлэе толгойлжо ябаа ха юм. А.Бальбуrowай аша габьяагаар сэтгүүл зүблэлтэ гүрэндөө, хилын саанашые алдартай боложо, 139 хотонуудта уншагшад захил хэжэ байгаа. И.Калашниковай «Шуһата зэбүүн саг», аха дүү Стругацкинуудай «Улитка на склоне», бусад хорюултай зохиолнууд толилогдоо һэн гэжэ мэдээжэ.

«Байкал», «Байгал» сэтгүүлнүүдэй хэһэг тэрэ үедэ 40-50 мянгада хүрөөд байгаа. Ород Уласай болон бусад республикануудай уран зохиолшодтой А.Бальбуrowай үргэн ниитэ холбоотой байһаниинь энээнэ нүлөөлөө.

Сэтгүүлдэ ажаллажа гараһан зохоохы бэлигтэн тухай эдэ мүнүүдэй автор хүндэтэйгөөр дурсаба. Эдэнэй нэрэнүүд хэтэдээ толотомо жэшээ мэтэ. Тэрэ тоодо Гунгаа Чимитов, Доржи Эрдынеев, Сергей Цырендоржиев, Чимит-Рыгзен Намжилов, Владимир Петонов, Георгий Дашабылов, Гарма-Доди Дамбаев, Николай Дамдинов, Зэгбэ Гомбожабай, Чингис Гомбоин, Цыдып Цырендоржиев болон бусад олониие нэрлэмээр юм. Сэтгүүлэй хуудаланууд хожомын элитэ болоһон бэлигтэй зохоолшодто харгы нээжэ үгөө. Исай Калашниковай, Даша-Рабдан Батожабайн, Чимит Цыдендамбаевай, Дамба Жалсараевай, Дондок Улзытуевай, Ардан Ангархаевай, Матвей Осодоевой, Барадий Мунгоновой, Мэлс Самбуевай, Цырен-Дулма Дондоковагай, Цыдып Цырендоржиевай, Цырен-Дулма Дондогойн, Галина Раднаевагай, бусад бэлигтэнэй бүтээлнүүд аржыса хэблэгдэһэн байха.

«Байгал» сэтгүүлэйхид Африкан Андреевичэй тоонто Хурсанга нютагай музейдэ бэлэг - Дурасхаалай зорюулга болон номуудаа бэлэглээ. Африкан Андреевичэй зээ басаган Надежда Александровна Бальбузова баяр баясхаланиие хүргэбэ.

Уян сэдхэл

А.Бальбуровой хүн абари тухайнь олон домогууд ябадаг юм. Нэгэтэ Ярууна ошоод, С.С.Цырендоржиевай гэртэхиндэ ороод, бишыхан Наташа Сульtimiовагай пианино дээрэ наадахыень хараад, «Маленькая девочка» гэжэ уяржа, нулимса дуһааһан ха. Лопсон Тапхаевтанайда айлшалхадаа, үхибүүдыень «хонгодариата» гэжэ, үбдэг дээрээ ээлжэлжэ һуулгажа байгаад эрхэлүүлһэн гэлсэдэг.

«Шиирэ олоод үгэл даа»

Нэгэ иимэ ушар намтай болоһон юм. Бурядай багшанарай институтдай 2-дохи курсда һуража байгааб. Зунай нэгэ дулаахан үдэр Ленинэй гудамжаар доошолжо ябахадам, «Байгал» сэтгүүлэй редакциин үүдэн нээгдэжэ, ахамад редакторын Африкан Бальбуров гаража ерээд, намайе тогтообо:

- Басаган, шиирэ олоод үгэл даа.

Бага зэргэ гайхан татаад, зуруул бэдэрхээ ошобоб. Теэд магазинууд холо мэтэ, тамхи татажа байһан хоёр эрэгтэйдэ дүтэлһэмни, хахадһаа дээшэ багсатай зуруул үгэбэ.

Һөөргөө эрьед ерэхэм, Африкан Андреевич тэрэл газартаа хүлээжэ байба.

Бэрхэш. Хаана хуранаш?

БГПИ-дэ.

Зай, хэрэгтэй болоо наа, орожо байгаарай, - гээд, үүдээ нээжэ, далда орошоо нэн.

... Аяар дүшэн жэл болоод, «Байгал» сэтгүүлдэ орохо «хэрэгтэй» болоһомни гайхалтай шэнги. Тэрэ асарһан зуруулһаам бадарһан ошон, магад, харгыем нээжэ үгөө нэн гү?

«Домбоёо тахижа» байһаар...

Жамсо Тумуновай хүбүүн Батор Жамсоевич Дондок Улзытуевтай ханилдаг байһан тухайгаа дурдаад-дурдаад абадаг юм. Нэгэ иимэ хөөрөөнһөөнь хэнэг:

«Батор, шим удаан ябахаш даа, үбгэртэрөө... Байдалшни түни харагдана. Биш бирахагүйб, богони наһатайб «гэхэ Дондогни. Бинь гайхахаб. Зүрхэм үбдэдэг байгаа ха юм. Нэгэтэ хоюулан «домбоо тахихаяа» зоогой газарта оробобди. «Байгал» сэтгүүлэй редактор Африкан Бальбууров, Дамба Жалсараев ахатан тэндэ хоол барижа һууба. Дамба Зодбич хэлэнэ: «Дондок, агуухэ хүн аад, ажалгүй ябанаш. Хоюулан нэгэ тээ орожо хүдэлхэ байгаат».

Африкан Бальбууров саг дары тодожо абаад хэлэбэ: «Та хоёрые үглөөдэрһөө ажалда абанаб. Дондок – поэзиин таһагые даагша, Батор – уншагшадтай харилсаанай талаар харюусалгата».

Энээндэнь үнэншөөгүй дээрэнээ юм гү, ошоогүйбди. Нүгөөдэрынэ Африкан ахатан гэртэм хонходобо: «Та хоёр яашообта? Ажалдаа юундэ гаранагүйбта? Үсэгэлдэр захиралта гаргаа хэмнайб». Иигэжэ «Байгалда» жэл тухай хүдэлөө хэмди».

Эгээл иимэрхүү ушарнуудые уран зохоолшо Владимир Митыпов хөөрөбэ. Эдир уншагшадтай викторина боложо, Хэблэлэй байшанай захирал Баир Ширапов илагшадта шангуудые барюулба.

Хүндын ёһолол

Публицис гуурһатай аха нүхэр Цырен Галанов, Цырендулма Дондогой, Лопсон Тапхаев, Ардан Ангархаев зохоолшо нүхэдэйнгөө ойдо зураглалнуудые ходо бэшэдэг нэн. Мүнөө Ардан Лопсоновичнай абарагша хүмнай байна.

«Бурядайнгаа хуби заяан тухай бодомжологшо» гэнэн статьягаа А.Бальбууровай дурасхаалда зорюулаа. Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Лариса Халхарова «Африкан Бальбууровай уран зохёолой юртэмсэ» гэжэ

дэлгэрэнги томо статья мүн лэ сэтгүүлдэмнай толилуулаа. Намтар, ажал ябуулгаһаань гадна «Зэдэлээтэ зэбэнүүд», «Амиды ябахые захиһаб», «Табан хуһанай хажууда», «Двенадцать моих драгоценностей» гэхэн зохёолнуудтань эрдэмтэн мэргэжэлтэ сэгнэлтэ үгөө.

Иигэжэ «Байгал» сэтгүүл урданайнгаа бэлигтэй хүтэлбэрилэгшын нэрэ хүндые үнэн сэдхэлһээ ёһолоол даа, 100 жэлэйнэ ойдо.

2019 он

Бээ үгэнгээр, үнэн сэхээр

В.К.Петонов

Эрхүүгэй областиин Усть-Ордын тойрогой Буряад-Енгүүд тоонтотой Владимир Константинович Петонов «Байгал» сэтгүүлдэ хүдэлжэ байхадаа, «Буряад үнэн» сониной соелой таһагта ходо ерэдэг юм хэн. Мүнөө ойлгоходом, сэтгүүлдэ тэрэ олон жэл хүдэлхэн байна. 1967 онһоо 1972 он болотор шүүмжэлэлэй болон поэзиин таһагта, 1978 онһоо 1988 он болотор таһагай редактораар. Сурбалжалагшын ажалай амта нилээн үзэхэн хүн болоно бшуу.

Бээ үндэр, түхэрээн сагаан шарайтай, томонууд нюдэтэй, ходоодоо амар мэндэтэйгээ гэшхэлжэ ябадаг хүн бэлэй. Ехэ харилсажа үзөөгүйшье хаа, Байгалай баруун талаһаа уран зохёолдо орожо, бодотоор бээ мэдүүлхэн, нэрээ нэрлүүлхэн аха нүхэрөө булта хүндэлдэг хэмди.

В.К.Петонов Эрхүүгэй гүрэнэй университет дүүргэхэн, тиихэ үедөө бэлигтэй зонтой, жэшээлбэл, Валентин Распутинтай, Александр Вампиловтай танилсан харилсаһан, эдэ ушарнууд саашанхи замаа тодорхойлходонь нүлөөлхэншье байжа болоо. Түрүүшынгээ зохиолнуудые «Советская молодежь» сониндо, «Молодая Ангара» суглуулбарида гаргуулаа хэн. 1959 ондо «Байгалай хэбшээн» гэхэн шүлэгүүдэйн түрүүшын суглуулбари хэблэгдээ бэлэй.

Ород зохиолшодтой дүтэ харилсаатайгаар хүдэлжэ, Москва хотодо поэтическэ 8 согсолбори хэблүүлхэн. Оронойнгоо, Бүхэдэлхэйн литературы классигуудай зохиолнуудые буряад хэлэн дээрээ оршуулдаг байгаа.

Дүй дүршэлтэй болоходоо, «Газарай татаса» гэхэн шүлэглэмэл роман (локомотив-вагон заһабарилгын заводой барилга тухай) бэшэжэ, буряад поэзидэ өөрынгөө зүгһөө шэнэ урасхал оруулхан гэжэ тоологдодог. Москва хотодо, Ленинградта, Свердловскдо, Алма-Атада, Эрхүүдэ үнгэргэгдэхэн буряад уран зохиолой арбан хоногуудта, үдэрнүүдтэ эдэбхитэй хабаадалсаһан

юм. «Буряад поэзиин антологи», «Мэргэн зэбэнүүд» (үльгэрнүүд), «Хорёод онуудай поэдүүд» болон бусад аша туһатай номуудые бүридхэн согсолсоһон, хэблэлдэ бэлдэлсэһэн. Усть-Ордын тойрогой 50 жэлэй ойдо дуунуудай суглуулбари бүридхэн гаргаа һэн.

В.Петоновой үгэ дээрэ сууга композиторнууд Б.Ямпиров, Д.Аюшеев, Ж.Батуев, Б.Цырендашиев, А.Андреев, С.Манжигеев, Ю.Ирдынеев дуунуудые бэшэжэ, эдэ дуунууд үндэр тайзангуудһаа гүйсэдхэгдэдэг байгаа.

Үе сагайнгаа үри һэн тула сагайнгаа эрилтэдэ тааруу баглаа шүлэгүүдые олоор зохоһон юм. Илангаяа хүдэлмэришэн ангиин солые дуудадаг, нэрыень үргэдэг бэлэй. ЛВРЗ-гэй халуун цехүүд сооһоо «шудхан» гараһан зохоолнууд соогоо ажалай баатарнуудай дүрэ гүйсэд хайханаар зураглахые оролдодог байгаа.

Гансашье Бурядад бэшэ, ороной ниислэл хотын литература шэнжэлэгшэд Владимир Константиновичай шүлэгүүдтэ үндэр хайн сэгнэлтэ үгэһэн бэлэй. Тэрэ тоодо мэдээжэ шүүмжэлэгшэд Ю.Прокушев, И.Денисова гэгшэд «Газарай татаса» гэгһэн шүлэглэмэл романиень удха найруулгын талаһаа хайшаан дэмжэжэ байһанаа мэдүүлэе һэн.

Эхэ байгаалидаа гамтайгаар хандаха, Эхэ ороноо магтан дуулаха хүсэл поэдые наһан соонь ходо хүтэлөө. Түрэл хизаарайнгаа үнэн сэхэ хүбүүн байһыень үшөө дахин тэмдэглээд, В.К.Петоновой буряад поэзидэ бээе үгэнгээр, үнэн сэхээр ажаллажа гараһаниень нэрэ түрын, хүндын хэрэг бэлэй даа гээд мүнөөнэй харааһаа баталмаар лэ.

2015 он

«Эсэлтэгүй эрьсэд ерэжэ байдаг наран мэтэ...»

Д.А.Улзытуев

Уран зохёолой ажабайдалда музей-бууса гэгһэн өөр янзын үзэгдэл угаа дэмбэрэлтэй үүргэтэй ха. Ород классигуудай, жэшээлбэл, Лев Толстойн, Александр Пушкинай, Михаил Лермонтовэй, Фёдор Тютчевэй, бусадайшые зохёохы ажалые олоной дунда дэлгэрүүлһэн нангин удхатай буусанууд үнинһээ мэдээжэ гээшэ. Манай республикада Исай Калистратович Калашниковай нэрэтэ бууса ажал ябуулгаараа үнихэнэй суутай бшуу.

Харин Бэшүүрэй аймагай Шэбэртэ нютагта Бурядаймнай элитэ уран зохёолшо Дондог Аюшеевич Улзытуевай 60 жэлэй ойдо зорюулан, 1996

ондо «Ая гангын орон» гэхэн музей-бууса байгуулха талаар хүдэлөөн эхилэн татахан хаа, 2012 онгоо хүгжэлтын эршэдэ орожо, мүнөө болоходо, нэрэ түрыншые, хуури байрыншые талаар нилээн тулгатай болонхой гэбэл, алдуугүй. Буусын ажал ябуулгые эрхилэгшэ хадаа Дондог Улзытуевай аха - Тогоошо Аюшеевичэй басаган С.Т.Банзаракцаева мүн болоно. Энэ жэлэй эхинһээ хэдэн томо һонирхохо хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэхэн байна. Хэгдэжэ байһан ажалай ушар ёһо мэдэхын тула Светлана Тогочиевнатай хая уулзажа хөөрэлдэбэбди, суута поэдэй гэр бүлын ажабайдалһаа анхан тунхалагдаагүй һонин мэдээсэлнүүдые мэдэжэ абабабди.

- Светлана Тогочиевна, юрэнхыдөө, республика дотор Исай Калашниковай бууса-музей, мүн поэт Намжил Нимбуевай зохёохы ажал, анханайнь тоонто һэргээхэ тухай мэдээсэл олоной дунда дэлгэрэнхэй гээшэ. Мүнөө Тамнай хүшэршые хаа, хүндэтэй энэ үүргэ ээм дээрээ даажа абаад, «Ая гангын орон» руу аяншалгада олониие урижа эхилбэт. Хоёр-гурбан үгөөр өөрынгөө намтар тухай хөөрөжэ үгыт.

- Минии аба - Тогоошо Дондог абгаһаа 10 аха байһан юм. Сүхэ, Валя, Оюун, удаань би, Баатар - табан зомди, аха дүүнэр. Абамнай 42 наһан дээрээ 1967 ондо үгы юм. Эжымнай Дугарма Гыдыповна Гыдыпова мүнөө 87 наһан дээрээ, ухаан һаруул, урматай ажаһууна. Хүшэр сагай хүлгөөн соогуур бултыемнай хүл дээрэмнай гаргаһан габыятай. Дондог абга үншэн үрөөһэн үлэхэн бидэнэрээ хайрладаг һэн. Намайе 1969 ондо Буряадай үндэһэтэнэй интернат-хургуулида оруулаа. 8 класс дүүргээд, дунда хургууляа Шэбэртэдээ түгэсөөб.

Буряадай багшанарай институтдай ород болон буряад хэхэ бэшэгэй факультет дүүргээд, айл бүлэ бохожо, Зэдын аймагта хүдэлөөб. Удаань Улаан-Үдэ буужа ерээд, ВЛКСМ-эй обкомдо комсомол эдэбхитэдэй хургуулида, удаан 42-дохи хургуулида ород болон буряад литературын багшаар хүдэлөө һэм. Хүүгэдшые үндыжэ, аша зээнэршые бии болоо. Иигээд лэ, хүнэй наһан гээшэ нюдэ сабшаха зуура гэхээр нэгэ дүхэриг соол үнгэршэдэг хаш.

- Арайшые нэгэ дүхэриг соо бэшэ ааб даа...

- Үнэниинь гэбэл, бэшэл даа. Ниислэл Москва хотооршые хүдэлөөб, газар нютагыше үзөөб. Зүгөөр хүгшэн эжым - Дугарма Цыреновна Цыренова миниингээ саашанхи үүргые бүри урид ойлгонтуу юм һэн. «Света, хайшааш ошоо хаа, һөөргөө бусаарай. Эжыгээ харахаш. Буусаа бү орхёорой» гэдэг һэн. Эзэлүүдгүй нангин захяа мэтэ ханагдадаг лэ даа,

энэ захяа. Дугарма Цыреновна аяар 1893 ондо түрэхэн, айлай хоёрдохи басаган байһан, айлай ажал хэхээр томо болоһон. Өөрөө бэлигтэй, хүбүүнэйнгээ нэрээ нэрлүүлжэ эхилхэдэ, ехэл урмашадаг юм һэн.

Минии эжы хадам эжыгээ жэншэдгүй һайнаар хаража, бурхандань мордохуулһан юм. «Буряад-монгол алтан гургалдайн түрэхэн эжые альган дээрээ үргэжэ, үндэр наһанда хүргэхэ дэмбэрэлтэй эхэнэр» - гээд, эжы тухаймнай нютагай зон зүб лэ хэлсэдэг юм. Дондогоо хүгшэн эжымнай 49 наһандаа түрэхэн юм.

- Буусаяа һэргээхэдэтнай, хэн нэн түрүүн дэмжэхэн болоноб?

- ТОС-ой хүдэлөөнэй хэмжээндэ ниитын гуримаар энэ хүдэлмэримнай 2012 онһоо захиалагдаһан гээшэ. Эжымни түрэлэй, уран зохёолшо Цырен-Дондок Хамаевай түрэхэн эгэшэ Дулма Хандаевна Багадаева үнэн сэдхэлһээ дэмжээ һэн. Эгээл мүнөө энэ хэрэгээ эрхилээгүй һаа, хожом хойнотохо байгаабди. «Юумэнһээ айлтагүй. Минии дүү хүбүүн Агваан Амгалантын дасанай ехэ лама байһан. Омбоогой ламатай суг Хёлгын буряадууд соо суутай хүн юм һэн. 1936 ондо хамалганда ороһон, хайратамни» - гээд, хүгшэн эжым дүүгээ дурсажа һуудаг. Тэрэнэй бодомжоор, элитэ хүнүүд буса дэлхэйдэ мордоһоншье һаа, үлэхэн зоноо орхидоггүй, заяа хүлдынгөө аргаар гэхэ гү, хамгаалаад лэ байдаг юм ха.

- Хүгшэн эжытнай - Дугарма Цыреновна Дондог хүбүүнэйнгээ зохёолоо бэшэхэдэнь, өөр янзаар туһалдаг байһан гэхэн үгэ бии...

- Заатагүй нүлөөлһэн ааб даа. Жэшээлбэл, «Тээгэ» гэхэн шүлэгөө бэшэхэдэнь, мүнүүдыень зүб тээшэнь заалсажа үгэхэн хүн болонол даа. Бүдүүрхүү хоолойтой, түрүү үзэл бодолтой, үгэ бүхэниинь удхатай, шэгнүүртэй байдаг юм һэн. Саадын мэдэсэтэй һэн гээ һаа, алдуу бэшэ. «Хэдэн министрнүүдэй орондо минии эжые табижархёо һаа, нилээн юумэн заһарха һэн ха даа» гээд, Дондог абга шоглон-магтан хэлэдэг байһан. Дондог абгамнай ябагаар аяншалха ехэ дуратай юм һэн. Хониёо адуулхаһаа гадуур Гутайгаар ябаад, Үлзытэ, Хайрангые, Добо, Бэлшэрые һэтэ зайгаад, Нарин Заганаар Хара Хүнхэрөө эрьезд, Улаан хадаараа буугаад ерэшэдэг байһан юм. «Дондогто гутал тэсэхэгүй, гуталынь саг дараа халаха» гэжэ гэмэрхэ эжынь заримдаа. Иигэжэ оршон байгааһаа, ой модоёо хаража, һайхашаажэ, сэдхэлдээ шүлэгөө түрүүлэн, гулгуулан ябадаг байгаа гээл даа.

- Дондог Аюшеевич наһанайнгаа нүхэр Валентина Лубсановнада аргагүй дуратай байһан гэлсэдэг...

- Энэньшье гайхалгүй... Мүнөө болотороо би хээтэйгээ үгылдэгби. Шэг шарайгаарашье, зан абаряарашье хүнһээл һаа ондоо, онсохон,

зөөлэн, найхан хоолойтой юм hэн. Олон лэ шүлэгүүдээ поэт наһанайнгаа гансада зорюулаа бшуу. Баярма басаганиинь, Амарсана хүбүүнийн эжы, абын буянгые мүнөө арьбадхан ябана. Амарсанамнай Москвадaшье, Монголдошье анда найза нүхэд олонтой, мэдээжэ ирагуу найрагша болонхой ха юм даа. Гая хотын номой сан соо уулзалга болоо, мэдэдэг, сэгнэдэг зон яһала ерээ. Амарсана 4 үхибүүтэй - Ая, Оля, Дондог, Матвей - эдэнэй зариманиинь дээдэ хургуули дүүргээ, нүгөөдүүлын дунда хургуулида хурана. Үхибүүдтээ угаа мээхэй, налархай зөөлэн, бултандань нэгэн адляар туһалжа, үргэжэ байдаг юм. Иигээд Улзытуевтанай уг урагшатай үргэлжэлнэ гээшэ. Баярма Дондоковнагай хүбүүн Валентин Байгал дээрэ амаралтын бааза нээгээд, ажалаа урагшатай ябуулна.

- Светлана Тогочиевна, гэр бүлэ соохи харилсаан тухайгаа яһала һониноор хөөрөжэ үгэбэт. Музей-буусын ажалда анхархамнай гү?

- Энэ жэлһээ һонин уулзалгануудые хээбди. Монголһоо, Яруунын, Зэдын, Хяагтын, Мухар-Шэбэрэй аймагуудһаа, Забайкалиин тойрогһоо олон хүндэтэ айлшад ерээ юм. «Дээжэ» гэхэн бөө мүргэлэй эблэлэй гэшүүд В.Б.Балдахиноватай түрүү ерээ hэн. Намжил Нимбуевай уянгата мүнүүд, Амарсана Улзытуевай шэнэ зохёолнууд, Матвей Чойбоновой шүлэгүүд эдэлээ. Шэбэртын суутай «Хүдэр обоо» («Могучая кучка») гэжэ нэршэхэн бүлгэмэй гэшүүн - уран зохёолшо, журналист Бальжинима Намдаковой хэблэгдээгүй шүлэгүүдые, «Мангарай алдуу» гэхэн нэгэ акттай зүжэгынь оложо, олоной һонорто табьябди. Дээрэ нэрлэгдэхэн бүлгэмэй нүгөөдэ гэшүүн Цырен-Дондок Шагжиевай зохёохы замайнь намтар, дүрэ зурагуудынь түрэл гаралын музейдэмнай бэлэглээ. Дамбинима Дамбиев тухай «Байгал» сэтгүүл, «Буряад үнэн» сониндо дурдагдахадань, зохёолойнь толилогдоходо, баһал бүридхэлдэ оруулжа абаһан байнабди. Владимир Жалсановай 1957 ондо гараһан «Суранзан» туужа олоной һонирхол татаһаар. Оройн залаа бэлигтэн Дондог Улзытуев, Цырен-Дондог Хамаев гээд лэ энэ хүдэр бэрхэ хүбүүдэймнай бэлиг нютаг ороноо нэгэн дороо шэмэглэбэ гээшэ. Эгээл һонирхолтойнь гэхэдэ, эдэнэймнай буряад хэлэнэй багшань байһан, бэлигээ хүгжөөн дамжуулхадань туһалһан хүн гэхэдэ, Ага нютагһаа гарбалтай Цырегма Намдыковна Намдыкова мүн болоно.

50-яад онуудаар Шэбэртэдэ багшалһан хүндэтэ энэ хүн түрэл Зугаалай нютагтаа 91 наһан дээрээ хурса ухаан бодолтой зандаа ажаһууна. Бидэ музей-комплексын зүгһөө Зугаалай нютаг ошожо, Агын зоние музей-буусынгаа ажалтай танилсуулабди. Цырегма Намдыковнагай хурагшад

- Мижитдоржиевтан табан ханатай гэр комплексдомнай бэлэглээ.

- **Үнгэрхэн хабар тамнай бүлэг эдэбхитэдтээ Улаанбаатар хото ошожо, номын санда аргагүй хайхан уулзалга хэжэ ерээ нэмнайт...**

- Халха монголшуудай буряад бүлэг толгойлдог Одмандах, Арьяабалын Намсалма, Үлзы Хутаг, Согоо мэтэ номын сангай ажалшад хабаадаа. 1966 ондо Дондог абга эхэтээ Москвада ошоходоо, диплом абалгын сайлалганда Долгорын Нимаа Гармаа хоёртой уулзаһан. Тиихэдээ хүгшэн эжымнай эдэ хоёрто хайхан үрээл табиһан ха: «Зай, монгол хоёр хүбүүд номоо бэшэжэ, алта мүнгөөр баян ябаарайт». Гармаа бидэ хоёр үндэр наһатанай тэдхэбэри үгэдэ, үрээлдэ хүртөө нэмди, тиигээд мүнөө хэлэһээрнь хэшэгтэй, номтой хайн ябанабди гэжэ Нимаа хэлээ.

Амарсанын нүхэд - Галсансүх, Нэрэгүй бидэндэ ехэл анхаралтай хайнаар хандаа. Амарсанын шүлэгүүд альманах болгон Монголд хэблүүлэгдээ. Нимбуугийн Нямдорж гэжэ ехэ уран зохёолшо Дондог нүхэрэйнгөө хүбүүндэ Амарсана гэжэ нэрэ үгэһэн бшуу. Хилэнүүд визэгүй болохоһоо гадуур хоёр ондоо гүрэнэй аад, нэгэ шуһа мяханай зоной сэдхэл бодолдо ямаршы хилэгүй, аригуун ниилэсэтэй болоһые одоол ёһотоор мэдэрээб. Агван Доржиевай музей-буусын эрхилэгшэ Эрдэни-Дари Бадмаевна Доржиева энэ уулзалгада хабаадаа. Хани нүхэсэлэй энэ хайхан дүхэригыгэ Дондог Улзытуевай одон гэрэлтүүлэн, гийгүүлэн байһандал үзэгдөө хэн.

- **Абгатнай ажабайдалдаа ямар хүн байһан бэ?**

- Манай Дондог абга ехэ хүндэмүүшэ зантай байһан. Гэр соохи байдалдаа ехэ анхардаг бэлэй. Үе-үе болоод, мебелээ иишэ тиишэнь хүдэлгэхэ, хэлгэн табиха, угаал хэхэ, гартаа дүйтэй, үнгын үнэтэ шулуугаар зүүбшэ хэдэг байгаа. Шэбэртэдээ дархашан, балташан суутай. Мори тахалдаг байгаа, нэгэ үгөөр хэлэбэл, столой саанахи бэшэлгэһээ гадуур сагтаа нэгэтэшы миил нуудаггүй юм хэн. Гүүлэй үедэ гэр бүлөөрөө Байгалай эрьедэ, Боярскда байха ехэ дуратай болоһон. Гунгарбаа соонь бурхад тахяатай байха. Хээтэй тэндэ медсестрагаар хүдэлдэг хэн. Амарсана эхин классай хурагша ябаа.

Сэдхэлээр нимгэн хүн хэн, Дондог абгам. Минии абатай үсөөн үедэ ар-түр гэлдээ хаа, заатагүйл эблэрхэ саг дары. Хэды хайхан шүлэгүүдээ ахадаа зорюулааб даа. Эдэ шүлэгүүдэйн наран доро бидэшы өөдөө өөдэргэнөөр үдөөбди гэжэ ханагшаб. Бальжинима Намдыков нүхэртөө одоошы мээхэй юм хэн. «Бальжинима минии гансал үнэн сэхэ, эгээл үнэтэй нүхэр, түрүүшымни багша... Хаана тэрэ байгаалийн гүн гүнзэгын ехэ дотор шинии ахир мүртөө, гайхамшаг хүсэтэй бэе, хара муу ханаатай

ханаараа ниилэн алдаһан һаруул һайхан һанааншни оршоноб? Бишни мүнөө холоб. Бэшэгыеш абахадаа, шиниингээ хюмһалиг шүрбэгэр гарые адхан байһандли болоноб» - гэхэн нүхэртөө зорюулга-бэшэгынь мүнөө болотор үлэнхэй.

- Бальжинима Намдыкович Намдыковтай «Буряад үнэн» соо сугтаа хүдэлһэн юумэб. Ажаллажа һая эхилээд байхадаа... Энэ хүмнай Дондог Улзытуевай аһан һайн нүхэрынь мүн гэжэ тэрэ сагта мэдэлһэн һаа, ондоо нюдөөр хараха һэн бэээб...

- Тиимэ. Зондоо дуратайл хүн гүн сэдхэл дайрама уянга урдахуулха аргатай ха юм. Минии эжыдэ - ахынгаа һамганда абга тон хүндэтэйгөөр хандадаг, үгэ бүхэниенъ алгадгүй сахидаг байһан юм. Иимэл эбтэй эетэй оршон соо бүрилдэлһэн, бүхэжэлһэн уг юумэл даа - Улзытуевтанай уг. Энэ уг соомнай эсэлтэгүй эрьсэд ерэжэ байһан наран мэтэ - манай Дондог абга мүн болоно.

Иимэ хэтын, иимэ мүнхын, дабтагдашагүй уянга уралан бүтээгээд, Деваажанай орон руу мордоһон Дондог Улзытуевай зохёохы ажалые дэлгэрүүлжэ байһандаа үхибүүдынъ, эжы бидэ хоёр, манай нютагайхид аргагүй баяртайбди. Илангаяа 3 ботиһоо бүридэлһэн номойнь түрүүшынхиинъ хэблэн гаргагдахада, эжым нулимсаяа дуһаан уяраа бэлэй.

«Саг холо гээ һаа, холо, ойрошье гээ һаа, үсэгэлдэрэй мэтэ. Үсэгэлдэрэй мэтэл даа, үеэрнь ханхинуулан шүлэгүүдые зохёожо байһаниинъ... Угынь үргэлжэлүүлхэ найдамтай үринэртэй ха юм даа. Амарсанамнай абынгаа «шүлһ» халан абанхай, аяар холуур эдэлгэнэ шүлэгүүдээ. Света бидэ хоёр Дондогойнгоо, Шэбэртынгээ мундаг зохёохы хүбүүдэй бууса байгуулаад лэ, дурлаһан зоной дурлахааршые, дурагүйдэлһэншые зоной һаналые хубилгахаар юумэ бүтээжэ байнабди гэжэ һананаб. Миниш хубита гэжэ даа, хэлээрээл ааб даа... Бэлиг ехэтэ одод олон бэшэ ха юм даа, тэдэнэй нэрые, шүлэгүүдыень яларуулха, толоруулха хэрэгтэй. Тиигээ һаа, нютагтамнай, Буряадтамнай эб ёһо мандан оршохол. Одод бидэндээ дүтэ байг», - гээд, эжымни айлшадай нэгэндэ хэлэжэл байгаа һэн, тэрэниие би ехэтэ дэмжэнэб.

...Иимэл хөөрэлдөөн болобол даа, элитэ поэт Дондог Улзытуевай түрэлһөөр 80 жэлэй ойе угтуулан. Ая-гангын дэльбэхэнүүд сасаршабал даа, саарһан дээгүүр, Шэбэртын хээгүүр...

2016 он

Жэргэмэлтэ талын дуушан

...Элитэ поэдэй түрэхэн тоонтодо дурсалгын уулзалганууд болоо. Ньютагай нангин шүтөөн – Хүтэлэй дабаан дээрэ хүндэтэ аха захатан, «Буряад үнэн» сониной штатнабэшэ сурбалжалагша, багшын ажалай ветеран Цырен-Дондок Шоболоевич Зандраев түрүүтэй олониитын түлөөлэгшэд Улаан-Үдэһөө зориһон делегацие угтан абаа. Поэдэй шүлэгүүдые эгээл түрүүлэн шагнадаг, дэмжэдэг, далижуулдаг байһан Дугарма Гытыповна Улзытуеватай, музей-буусые эрхилэгшэ Светлана Тогошиевна Банзarakцаеватай, Шэбэртын хургуулийн түлөөлэгшэдтэй, аймагай соёлой байшанда уулзалганууд сэнтэй байгаа.

«Жэргэмэлтэ талын дуушан» гэхэн 1973 ондо бэшэгдэхэн шэнжэлэл-статьягаа оложо, эгээл энэ музей-буусада суглуулагдажа байһан мэдээсэлнүүдтэ нэмэри болгон бэлэглээ һэм. Мүнөө тус шэнжэлэлээ толилхо гэжэ шийдээб.

Өөр тухайгаа, өөрынгөө бэшээшэ зохёол тухай Буряадай мэдээжэ, бэлигтэй поэт Дондок Улзытуев иигэжэ мэдүүлнэ:

Жэргэмэлтэ талын дунда
Жэнхэни буряад уран хэлээ
Жэлһээ жэлдэ гүнзэгырүүлэн,
Наһан тухай, наран тухай
Намдуу ааляар удхалхалби.
Ажабайдалай амисхаал сооһоо
Асари хүсэ абажа ерэхэб,
Арадай түүхын абдар сооһоо
Алтан тобшыень тайлан сэхихэб.
Олон түмэн арад зоной
Омог дууша хүбүүн болохоб!
Үгэлэн хэлэхэн үнэн үгэм
Үнөө дээрээ хэды-еды,
Үльгэр дуунайм үнсэг түүхэ
Үшөөл үды, үшөөл үды!

Тиимэл даа, дуулаһан һайн дуунуудайнь олоншые һаа, урдань зохёолшын ямар ехэ харгы угтажа байгаа гээшэб! Д.Улзытуев шэдитэ шүлэгүүдэйнгээ шэмэтэ үгэнүүдээр олон мянгаад уншагшадай дура татан буляажа, эльгэ зүрхэ «эльбэдэн», бэе тээшээ татадаг байгаа.

Уһан буряадаар урдаһан шүлэгүүд «хизааргүй үргэн талада хазааргүй агта хүлэгүүдтэл» гү, али «оодор табин нэрьһэн аадар түргэн голнуудай» сүлөө дардамаа найрхаһандал, зориг хүсыень гэршэлһэндэл, шэнхинэжэл байдаг. «Поэзиие нэгэ һаа мэдэржэ болохо, үгы һаа, оройдоошые мэдэржэ болохогүй», - гэжэ Литвагай поэт Э.Межелайтисай хэлэһэнэй ёһоор, Д.Улзытуев заатагүй дуушан болохо хуби заяатай байшоо. Иимэ нарин мэдэрэлтэй байһан дээрэһээ буряад поэзидэ үзэгдөөгүй үргэн дэлисэтэй поэт болоо һэн. Үшөө багадаа, үбгэн баабайн үльгэр түүхэ шагнан һуухадаа, «түбэрөөн, табараан дуулдажа, шэхэндэмни шэжэр һэлмэ ялалзаад, обоо хүбөө шулууд оболзоходол гэдэг һэн, холбоо сэнхир һарьдагууд хотолзоходол гэдэг һэн», - гэжэ поэт һанан-һанан бэшэнэ. Д.Улзытуевай шүлэгүүд соло дуудалгаһаа гү, али газраа түхэл зураглаһан хооһон уряануудһаа хараа байса илгардаг.

«Гараа һунгажа, «Ура!» һүхирхэ үлүү, уряа дуугаар хэндэшые туһа хэгдээгүй», - гэжэ поэт тон зүб хэлэнэ.

Ёһотой поэт сагай долги́ндо ди́илдэжэ, поэзи́ин арада́й түхэл маягы́е үгы болгохо эрхэгүй. Д.Улзытуевай шүлэгүүд үндэһэн поэзи́ингээ онсо шэнжы́е бүри ехээр үргэдхөө. Тэрэнь буряад ёһо заншалнуудай, ород арада́й литерату́ра болон иску́сствын нүлөөн доро һалбаран, түхэл маягаа оложо эхилһэн байна. Урданай үльгэр түүхын хэлэнэй найруулга мүнөө сагай удха хоёрые тон бэрхээр зохилдуулан хамтаруулжа:

Наһатай эрын гайхамаар,
Нарай үриин энеэмээр,
Эдир дүүхэйн баясамаар,
Эжы хүнэй уярмаар...
шүлэгүүдые бэшэдэг һэн.

Өөрын бэлигэй хажуугаар эрдэм, һуралсал ехэ шухала гэжэ ойлгоһон залуу поэт 1957 ондо Горькийн нэрэмжэтэ Литературна институтта ороо. Тэндэ элдэб яһанай хүбүүд, басагадтай танилсажа, тэдэнтэй эрдэм шадабаряараа хубаалдажа ябадаг байгаа. Д.Улзытуев юртэмсын ажабайдалаар аргагүй һонирходог байһан тула энээгүүр тэрээгүүр аяншалжа, газар бүхэниие шэнжэлжэ ябаха дуратай һэн. Прибалтикийн, Дунда Ази́ин ньютагуудта зорюулжа, олон тоото шүлэгүүдые бэшэһэн байна.

Нэгэ долги́ндо һэжэгдэн,
Нэгэ оршон тойрондо
Удаан саг соо тэсэдэггүйб -

гэжэ тэрэ мэдэрнэ. Уянга хадаа Д.Улзытуевай поэзи́ин бөө даһан

онсо шэнжэ болоно. «Тайгын гүндүү хормойгоор хүгжэм суглуулжа, сүлөө олоһон бээмнил, шүлэг бэшэхэ хубимнил», - гэжэ уянгата зохёолшо шэбшэнэ.

Д.Улзытуев мүнөөнэй поэзиин эрилтые ойлгожо, тэрэнэй шанарые тодорхойлходоо, «эмээлһээ буугаагүй ээлтэйхэн шүлэгүүдэй хаһа үнгэрөө» гэжэ бэшэнэ. Эрдэм-техникын дэбжэлтын үедэ юрын хүн замбуулин руу ниидэдэг болоо ха юм. Иимэ үе сагта шүлэгшэ хүн шэнэ үгэ, шэнэ сасуулбари бэдэрхэ ёһотой гэжэ Бурядай бэлигтэ дууша хүбүүн һайн ойлгодог байгаа.

Д.Улзытуевай түрүүшын шүлэгүүд «Гуурһанай гурбан нюуса» гэхэн гаршаг доро үхибүүдтэ зорюулһан удхатай ном боложо хэблэгдээ һэн. Эдин һаһанайнь зохёолыешье шэнжэлхэдэ, залуу поэт шүлэг зохёолгын техникые шудалһан байгаа гэжэ элирнэ. Рифмэ, дабталга хэрэглэжэ, табсантуулаадшые бэшэжэ туршаһан байна. Эндэл поэтическэ янза түхэлые бэдэрэлгэн эхилээ. Жэшээ болгон, «Найматайхан Хоридой» гэжэ онтохолон бэшэһэн поэмэ сооһоонь нэгэ бадаг харая:

Манай Хоридой маһайна,

Малгайгаа абаад малайна.

Дүршэлтэй поэт болоод байхадаа, Дондок Улзытуев хүлээгдээгүй уран аргуудые олоор хэрэглэдэг һэн. Поэтическэ аргуудые хэрэглэдэгыень хараад үзэхэдэ, толгой холболго ходо даганагүй, харин үгэнүүдэйн абьянуудай адляар соностодог гурим баримталагдана. Жэшээ болгон, «Сагай сууряан» гэхэн ном сооһоо иимэ бадаг харая:

Гайхал болон суурхаһан

Байгал номин далайгаа

Аһан шадалаа гаргажа,

Наһан соогоо магтаалби.

Удаадахи мүнүүдэй хүгжэмые мэдэржэ туршая:

Аадарай һэрюун дуһал

болоод

Амилха гэхэн бодол бэлэй,

Ангажа хэбтэхэн талын

сээжэдэ

Адхарха гэхэн хүсэн бэлэй.

Үгышые һаа:

Шэнэхэн модон уняатай

Шэнэхэн айлай байшан соо,

Дууша солгёон хүбүүнэй
Уужам хонгёо сээжэ соо
Сэдхэл минии үлэхэй даа.

Эдэ мүнүүдые уншахадаа, арад зондоо, түрэл дайдадаа тэрэнэй угаа ехээр дурладаг, ажабайдалтай нягта холбоотой байхаяа эрмэлзэдэг байһые ойлгонобди.

Зүгөөр 20-дохи зуун жэлэй поэт хадаа «наран тухай, наһан тухай», «эсэгэ тухай, эхэ тухай» бэшэхэнээ гадна, бүхы замбиин ажабайдалаар, эб найрамдалай асуудалнуудаар һонирхоно:

Хүнхинэнэ бүхы дэлхэй,
Хүгжэм дуугаа дэлгэнхэй,

гэжэ тэрэ баясан мэдэрнэ.

Эхэ орондоо инаг дуратай байһаниень шэнэ Бурядай ажабайдалаар, түрүү хүнүүдэй ажалай дүнгөөр харуулна. «Хүсэн түгэлдэр ажалша эрые дуулажа, сэдхэл түгэлдэр малша эхэнэрые магтажа», поэт энэ темэдэ хандана. Сэдхэлдээ сэнтэй «улаан нараая, улаан Талмайгаа, Улаан-Үдээ, Улаан хадаяа» магтажа, нютагаа бүхэли юртэмсын хуби болгожо зураглана. «Сагай сууряан» гэнэн ном соогоо арад түмэнэй түүхын, Ленин багшын мүнхэ харгы мүндэлүүлэн түрэнэн тухай, Октябрийн агуу хубисхалые дурдан-дурдан түүрэнэ. Бүмбэрсэгэй зургаанай нэгэ хуби бологшо СССР орон бүхыдөө улаан тугаар намилзажа, ударидагша агуу партиин хүсөөр арад зоной засагай тогтоһон тухай хөөрэнэ.

Арад зоной таһалдашагүй байдалые байгаалиин жэшээ дээрэнээ зураглана. Юртэмсын унтаршагүй мүнхэ байдалда этигэжэ байһанаа иигэжэтайлбарилна: «Үнгэногоон хасуурийн галдуулжа дууһабал, үнэнэн сооһоо мүндэлхэ сагдуул гэжэ байхал»... Философско бодомжонуудын эрдэмтэй хүнэй ухаае гэршэлнэ. Энэ шэнжээрээ Д.Улзытуевай шүлэгүүд философско лирикэдэ ехэхэн нэмэри оруулна гэжэ ханахаар.

Шүлэгүүд сооһоонь «урасхал мэтэ урдаһан сагай» долгин соо хүнэй наһан, амидарал, нүхэсэл ямар һуури эзэлнэб гэнэн сэдхэл дуулдана. Саг хадаа хүнэй хүсэлдэ шадарлажа, бүтээһэн хэрэгэйн хэмжээн боложо үгэхэ ёһотой гэжэ поэт олон шүлэг соогоо батална.

Д.Улзытуев ондоо газарнуудһаа шэнэ мэдэрэл, мэдээсэлнүүдые асаржа, арадуудай хани барисаан тухай «Дунда Азийн дуунууд», Балтийн далайн эрьһэнээ асарһан шүлэгүүд соогоо дуулана.

Инаг дуранай дэмбэрэлтэ хүсые харуулһан шүлэгүүд Д.Улзытуевай поэзидэ онсо һуури эзэлдэг. Барагдашагүй баяршые, дууһашагүй

уйдхаршые тэрэниие тон адляар хүлгүүлнэ. Уй гашуудалта мэдэрэлнүүд дурыень үгырүүлнэ бэшэ, харин бүри гүнзэгырүүлнэ. Жэшэнь, «Дуран тухай мүнүүд» гэхэн шүлэгүүд сооһоо инагтаа мэдүүлһэн захяа абажа харая:

Гашуудал, гомдол
шамайем эзэлэн,
Гажаралай галаар
хайрахань гэбы,
Гансахан бэшэ, олонхон
удаа

Газарта нулимсань
дуһалхань гэбы...
Үшөө нэгэ жэшээ:
... Баяртай, амарагни!
Баруун мэлмэн
нюдэнэйнгөө
Бадма линхуа сэсэгы
баримталжа ябаарай.
Зүүн хара нюдэнэйнгөө
Зүн татаад байгаа һаань,
Зүрхөөрөө дууша намайгаа
Зүүдэлнэ гэжэ һанаарай».
Удаадахи мүнүүдые анхарая:
Дун сагаан эхэ талада үритэйб.
Дуу дуулаха – иимэ нангин үритэйб.

Эдээхэн мүнүүрые ходол уншажа һуухаар. Энээхэн тодорхойлолгоор Д.Улзытуевай лирическэ геройн түхэл шарайе танижа боломоор. Эхэ оронойнгоо урда харюусалгата мэдэрэлтэй ажал хэжэ ябаха үритэй хүн – ёһотой совет хүнэй шарай ха юм. Сэбэр һанал бодолтой, даруушые, бардам дорюуншые хүнэй дүрэ тобойсо гаража ерэнэ. Энэ хүн заримдаа багахан гүлмэр үхибүүндэл һонюушархуу, заримдаа эдеэшэгшые хэбэртэй. Жэргэмэл борохон шубуу сээжэдээ бүүбэйлэн, тала мэтэ уужам сэдхэлэй аялгаар уншагшадые уяруулдаг хүн – поэдэй лирическэ герой.

Жэргэмэлтэ талын дууша үшөөшые олон һайхан шүлэг зохёохо һэн. Теэд... Гэбэшые тэрэнэй хэһэн юмэн ехэ. Шэнжэлэгшэд Д.Улзытуевай шүлэгүүд тухай олохон дахин бэшэхэл байха. Юуб гэхэдэ, тэрэнэй поэзиин уянга, нугалбари болон бусад шэнжэ түхэлые нэгэхэн статья соо харуулхын аргагүй. Ород, буряад, литва хэлэнүүд дээрэ хамтадаа арба

гаран ном хэблүүлжэ үрдинэн байна бшуу. Ном бүхэниень амьарлан шэнжэлхээр гэжэ ханагдана. Би Дондок Улзытуевай поэзиин юрэнхы шэнжэ тухай өөрынгөө үгыг хэлэхэ гэжэ туршаһан байнаб.

1973 оной юниин 22

Ерээдүйн ехэ заяа үршөөһэн бэлэй

Ц.Ц.Дондогой

Буряад уран зохёолдо, Буряадай сэтгүүлшэдэй зэргэдэ Россиин Федерациин соёлой габыата хүдэлмэрилэгшэ, Буряадай арадай ирагуу найрагша, Я.Гашегай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Хүндэлэлэй орденото Цырендулма Цыреновна Дондогойн нэрэ элитэ һууриа эзэлэнхэй гээшэ. Зохёохы намтарынь өөрын онсо шэнжэтэй. Юуб гэбэл, нэгэшье уран зохёолшо, поэт дүшэ гаран жэл соо журналистын хүшэр ажалда хүдэлөөгүй, хоёр «агта мориной» жолоо нэгэ мүһэн бахим барягүй байха юм.

Мэргэжэлтэ ажални уран зохёол мүн гээд гэртээ нэгэшье үдэр һуугаагүй, «Буряад үнэн» сониндо үнэн сэхээр ажаллажа байгаа. Иимэ ехэ ашаае даажа, тэнсүүриень оложо, тэсбэриез һорижо ябаха гээшэ шанга хүсэл зоригтой хүнэй шэнжэ шанар гээшэ ааб даа.

Ц.Дондогой гэхэн гар табилгатай элдэб очерк, зураглалнуудыень уншахада, зохёолшын, журналистын граждан, гуманис харааһаа бэшэгдэһэн тула сэнгынь сэгнэшгүй, образно хэлэн, найруулгань, удхын тобойн гаргалга өөрын яб гэмэ хэлбэри маягтай байдаг. Уран зохёолой публицистикэ - иимэ жанрые ялас гэмээр ургалаад, олон арбаад жэлнүүдтэ дабшажал ябаа, сэтгүүлшын замаар. Хэлэнэй баялиг, удха найруулгын аргуудые шэнжэлхэ хүсэлтэй эрдэмтэдтэ зай захагүй жэшээнүүд сасаатайл, сониной хуудаһануудта.

Авторайнь нэрэ хэзээдэшье хүрөөтэйгөөр, омогтойгоор дуулдадаг, үргэн Буряадтаа үни галабай мэдээжэ - Цырендулма Дондогой ха юм.

Гэхэ зуура, бүхы уран зохёошодтол адли Цырендулма Цыреновна уран шүлэгүүдээл түбхын түрүүндэ табидаг, үринэрөө холын замда мордохуулан эхэ мэтэ мэдэрэлдэ абтан, «Пегасые» яажа ургалһанаа өөр янзаар тайлбарилдаг байгаа бээ.

Эгэшэ нүхэрэймнай намтар эгээлэй юрэнхы бэшэ юм. 1932 ондо Яруунын аймагай Нархата һууринда алтан дэлхэйдэ түрөө һэн. Багахандань Эгэтын-Адагта ажаһуудаг Дондок Аюшеевич Сэндэма Цыдыповна хоёр үргэжэ абаһан бэлэй.

- Үргэжэ абаһан Дондок абамни түрэхэн эсэгым зээ байһан юм. Аха дүү айлнууд хоорондоо ходо харилсаатай байгаа. Түрэхэн, үргэхэн эжынэрни хоюулан налархай нам зантай байһан, Эгэтын-Адагта эхин класста, тиин ахалагша классуудта Нарһатада - түрэхэн түрэлхидтөө байгаад хурааб, - гэжэ Цырендулма Цыреновнагай хөөрэхэдэнь, эзэлүүдгүй һонирхон, иимэ асуудал табибаб.

- Монголын суута дуушан танай дүтын түрэлэй гэжэ мэдэнэб. Али талаһаатнай түрэл болоноб?

- Пүрэвдорж хадаа минии түрэхэн эжын ахын хүбүүн гээшэ. Хубилган шэнэдхэлгын үедэ ойн баярайнь болоходо, Монгол ошожо, хүндэлэн ёһолжо ерээ һэмди. Габьяань аргагүй ехэ. Монголой искусствын һалбариде ори ганса Хүдэлмэрийн Баатар (Герой Труда) мүн шуу. Пүрэвдорж багаһаа зоболон тама үзэжэ үндыһэн. Эсэгэнь хамалганда абтаа. Гэрһээ туулгаад гарахадань, бишыхан Пүрэвдорж хормойһоонь шагтагалдаад, орилоод лэ үлэхэн... Һүр һүлдэ дээгүүр хүн байгаал даа, Пүрэвдоржымнай дуушанай одон наһан соонь хүтэлөө гээшэ.

Цырендулма Цыреновнагай иигэжэ хөөрэхэдэнь, өөрыень үргэхэн одон ямар байгаа гээшэб гэжэ һанагдаа һэн. Ухаа ороһон саһаа хойшо ходол холын заямха гүүртэнүүдтэ байгаа. Эжы абань һубай мал харадаг һэн. Хадын Үбэр, Үдын урда бэе - иимэ газарнуудта ори ганса гэр байха. Наадаха нүхэдшьегүй. Эжэл болошоһон Гооди, Шаариг, Байха нохойнуудтаяал наадаха. Оршон байгаали хэды үзэмжэтэй, үзэсхэлэн бэлэй... Үдэ гол шадарайнгаа баялигыё мүнөөшьё нюдэндөө хараһандал, хангалдань ханажа ядаһандал болодог. Улаа ягаанаар соробхиһон гал мэтэ тэрэнгийн, сагаан сэсэгүүдээ сасан дэлгээһэн мойһоной, шэлдэг эшэтэ шэнэхэдэй, уяхан сагаан мүшэртэй хуһадай, үшөөһэнэй, уляһанай, долоогонын, тэхын шээгэй оршон дүхэриг соо өөдөө болоходоо, түрэлхиин һонор сэдхэлэнь байгаалиин хөөрөөе байгаа наһандаа һанажа ябахаарнь соносон байдаг һэн шуу. Үглөөгүүр мойһоной сэсэгэй задархыё, үдэшэлэн тээ үнжэгэн дэльбээ хумиилган, «унтаандаа» бэлдэхыень адаглахадаа, ямар бэ даа нэгэ үзэгдөөгүй шэдитэй танилсажа байхадал гэдэг һэн.

- Байгаалие ажаглажа хураһан гээшэмни - эжын һургуули мүн. Гараха наранай хүрээтээд байбалынь, хүйтэрхэнь, орохо наран олондоо һайн гэдэг бэлэй. Хаа-яань наранай орохо тээшээ хоёр-гурба боложо туяардагыё хэлэдэг һэн бээ. Шубуу шонхорой, амитанай абяа илгаруулан соносохыё оролдохоб. Шандаганай «бөөлөөньё», тоншуулай заримдаа

«хиид», нүгөө заримдаа «пирд» гэгдэншүү дуугархые, турлаагай «кар-кар», «гуаг-гуаг» гэгдэншүү хоёр ондоогоор абья гарахыень шагнахаб, хэзээдээ, ямар удхатай хаб гэжэ бодомжолхоб. Дайнай үедэ тибһэ малтажа эдихэбди. Хулганаануудтай үрдилдэн шахуу гэхээр. Намартаа үрэнһ амтатай гээшэнь... Бага зэргэ талха үбэнүүлээд, хүн соо шанахабди. Үдын урда бээдэ тарья тарیداг байгаа, хоолос түүгшэ һэмди. Мал адууһанайшые абарие адаглахаб. «Мал адагуусандал...» - гээд, хэн нэгые зэмэлхэ гэгбэл, сасуулдаг гээшэ. Харин даншые адаг амитад бэшэл, эдэмнай. Артелиин түбтэ клуб баригдахань гээд, 40 сарай нэгэ мүһэн үүсэлэгдэхэдэнь, юун болоо гээшэ һэм... Үхэр малнай хөөрсэгэнэлдөөд, сошордон мөөрһэниий хэлэшэгүй. Ехэл айдаһатай байгаа. Харин 1945 ондо нэгэ бандидай шамбай гэгшын гунжыемнай (үрөөһэн эбэрын һорог - унаһан аад, эдэгһэн) шэрэжэ абаашахаяа һэдэхэдэнь, тэрэмнай мулта хүрөөд, бургааһан сооһоо айдаһатай сошордомоор мөөрөөд гүйжэ гараа. «Абарыт, алахань лэ!» - гэгһэндэл, хойшоо эрьен харан гүйгөө һэн. Энэ үедэ абамнай дайнда һандарһан юумые заһалсаха албанда мордоһон байгаа юм. Эжы - малдаа, абгай - һадригай уһан тээрмэдэ ошоһон байба. Абгай ерэн сасуу тэргее мулталаад, эжыдэ гүйлгэн ошожо дуулгаа.

Саг аймшагтай - нэгэ толгойн түлөө түрмэдэ орохоор байгаа. Энэ үеэр Үдэ үерлэнхэй - яалтайб? Угайдхадаа, Холхоодой халтар гэжэ моримнай хашан, шэрхи...

Эжын мориндоо дүтэлөөд, иигэжэ хэлэһыень мартадаггүйб: «Морин эрдэни ха юмши даа, дэлһэндээ, һүүлдээшые шагтагалжа, намаа гаргыш даа». Үнэхөөрөөшые, дэлһэнһэнь хам бажуулдаад, гарашоо һэн. Контородо ошожо мэдүүлэ: «Малыемнай бандит хүтэлөө. Харуулшаниие үгэгты». Холхоо Раднаа харуулшантай суг малаа туужа, нүгөө эрьедэ гаргаа, бүрин бүтэн үлөөгөө һэн. Нохойнууд аһан шадалаараа тамараа. Тугалнуудаа онгосодо ашаад зөөгөө. Эжымни иимэл эрэлхэг зоригтой хүн байһан юм. Эмниг моридые һургадаг байгаа, - гээд Цырендулма Цыреновна Сэндэма Цыдыповна эжы тухайгаа дурсан хөөрэдэг һэн.

Гүүртэдэ байхадаа, бишыхан Цырендулма үзэгтэ өөрөө һурашаһан байгаа гэхэ. Үзэг бэшэг мэдэхэгүйшүүлые һургаха зорилгоор комсомол басагад ерэдэг һэн ха. 1935-36 онуудта хуушан латаар, 1938-39 онуудта ород алфавидта һураа. «Нэгэл мэдэхэдэмнай, басагамнай уншадаг болошоод байгаа юмэл», - гэжэ баабайнь ороһон зондо хөөрэхэ зуураа, колхозой түб ошоходоо, буряад дээрэ оршуулагдаһан «Путешествие

Гулливера», мүн «Каштанка» тухай номууды асархан ха. Хэды ехээр хужарлаа, хонирхоо гээшэ хэм.

Арба хайса гараад ябатараа, тон ехээр үбдэжэ, арай торосолдожо, амиды үлэхэн юм. Цукерман гэжэ еврей врач аргалаад, үбшыень таниягуй. «Ивалгын дасанай шэрээтэ Жамьяновой нютагтамнай морилходонь, нагаса эжы залажа асараа. Ута хорьмоһониинь нюдыень хушанхай, ехэл хонирхожо адаглаа хэм. «Хулын хабдартай, үбшэниинь өөдөө хөөрөөгүй, доошоо буугаа хадаа хайн. Ямаанай арһаар орёогты» гээд адислаа, жагты табяа. 42 градус хүрэтэр халууржа мэдээ табижа байгаа хаб. Харин ямаанай арһанда орёолгоходоо, одоошье нэг гэжэ, удаан нойрсожо, эдэгэхэ тээшээ болоо хэм», - гээд, хүндэ ушаралта сагые дурдаа бэпэй.

1946 ондо гэртэхиниинь Шэтэ руу нүүжэ, Забайкалийн түмэр замай 3-дахи отделениин 7 -дохи околотогто ажаллахаар зууршалагдаһан юм. Нарһатада түрэхэн эхэдээ байгаад, долоон класс дүүргээ хэн. Цырендулма Цыреновнагай бага наһанайн хаһа мүнөө хүрэтэр ямар нэгэн нюуса нөөсэ баялигтал сэдхэхыень жэгнэн, сэнтэй хайхан мэдэрэл түрүүлдэг лэ. Магад, нютагайн Буурал баабай, Буурал хатан эжы, Сагаан үбгэн бишыхан хүүхэнээ хөөршөөн адаглажа, ерээдүйн Ехэ заяа үршөөһэн байгаа аалам?

Гал гуламтань бадарһаар

...Үнэн дээрээ Ц.Ц.Дондогой өөр тухайгаа магтуулан хэлүүлхэ, бэшүүлхэ огто дурагүй байһан юм. Энэнь совет үеын заншалай мүр сараа бэшэ, юрэл саанаһаа, сэдхэлэй гүнһөө соморой онсо мэдэрэлтэй хэн ха. Нэгэтэ түрэхэн үдэртэнь гээд, «Бурядай журналист» гэхэн ханын сониндо магтаалай үргэлтэй амаршалга гаргаһанайнгаа түлөө аман донгодолгодо хүртөө хэмди. Харин «Өөрөө би хөөрэхэб» тухайгаа иигэжэ хэлээ бэлэй: «Нютагайм нэгэ хүн ажаглалта хээ. Юундэ өөрөө өөр тухайгаа бэшээ юмши. Дүүрэн нүхэд, албатад байна ха юм». «Өөрөөм ондоо хэн өөрыем, намтарайм шатанууды, мэдэрэл нэшхэлыем мэдэхэ, ойлгохо гээшэб. Үбсүүгээ шаажа, орден, медаль габьяагайм түлөө үгөө хэн, харыт, иимэ үндэр зэргэнүүды олохол ёһоороо олооб гэжэ хаахараагүй ха юмбиб. Юрэл байдалаа яб байса хөөрөөб».

Нэгэтэ «Буряд үнэндэ» хаял ажаллажа эхилжэ байхадам, Улаан-Үдын виадугаар гараад, ажаһуудаг гэр тээшэнь Партизанская үйлсөөр ошожо ябаад, иигэжэ хэлээ бэлэй: «Гая, ши бидэ хоёрой пенсидэ гаратар «Буряд үнэн» байхал ёһоороо байха юм...» Аяар дүшэн жэлэй

саана «Буряад үнэн» ябан-ошон шахардуушаг байдалда орохо гэхэн уридшалан мэдэрэл тийхэ үедэ сэдхэлынь тамалдаг байгаал даа. Тээдшье сониндо горитой мүршье бэшэжэ үрдеэгүй намда - «шарахан хушуутай» дальбараада «пенсидэ хүрэтэрөө хүдэлхэш» гэхэндэнь мүнөө болотороо гайхан татажа ябадагби. Нилээн олон зон «Үнэнэй» даамайшье, олонхи ушарта дэншээ долгигойшье, солгёон бурьялаа байдалда дадажа ядаад, үүдыень хаб-яб хаагаад ябашадаг байһан юм. Нэгэтэ редакциин коридор соо Цырендулма Цыреновна намайе тогтоогоод: «Ши эдэ зубрнууд, мамонтнууд соо дээрээ ортоногүйш, мүхөөгөө үгтэнэгүйш. Бэрхэш!» гээд, «шаантагыем» үргөөгшэ һэн. Иимэрхүү үзэгдэлнүүд, дурсаха болоо хаа, олон ааб даа.

«Буряад үнэнэй» редакцида мүнөө Цырендулма Цыреновнае багшамнай, хурган хүмүүжүүлэгшэмнай гэжэ хүндэлдэг зон соо «Буряад үнэнэй» мүнөөнэй редактор Т.В.Самбялова, мэдээжэ журналист Б.Д.Орбодоева, мүн эдэ мүрнүүдэй автор болонобди. Эдэ хоёр басагаднай поэдэй дурасхаалда Яруунада болоһон яруу найрагай һайндэртэ хабаадахадаа, яруунынхидай эдэбхиие һайшаажа, һайхашаажа, сэдхэл дүүрэн ерэхэн юм.

Хубисхалта хорёод онуудта байгуулагдаһан сониноймнай гал гуламтань бадарһаар гээшэл. Энэл гуламтые булюу хүгжэсэтэйгөөр һэргээн дэгжээлсэхэн хүнүүдэй нэгэн - Буряадай солото поэт, хори хатануудай нэгэн Ц.Ц.Дондогойн нэрэ олон үеын зоной сэдхэлдэ гэрэл туяа мэтэ ошотон байхань болтогой!

2004 он

Бэлигтэнэй найжа, үндэр долгито үгын эзэн

«Гушан гурбан Гулбай гурбан ехэ Яруунын яруу найрагшадай, зохеолшодой сэдхэлэй баялиг, сээжын шэмэг – энэ дугаартамнай» гэхэн ниитэ гаршагтай «Байгал» сэтгүүлые 2013 ондо бэлдэн гаргаа бэлэйбди. Яруунын аймаг хэдэ дахин ошоо һэм. 2008 оной зун Зандан Жуу бурханай шэнэ ордон-дасанда заларалгын һайндэртэ «Морин хуур» сэтгүүлэй болон «Бурятия» сонинуудай эрхилэгшэд Ц.Ц.Дондогойтой, Н.Д.Бадмаринчиновтэй ошоһомнай угаа удхатай байһан юм. Арба гаран мянган зоной хабаадалгатай абарга ехэ һайндэр болоо. Зоной урасхал соо арай төөришөөгүйхэн ажалаа хэжэ ябаһамнай аймагай сониной дарга Марина Цыреторовна Хамнаева сэтгүүлшэдые амяараа һэеы гэр соо

оруулжа хүндэлэн ёһолоо һэн. Яруунынхид хэзээдэшье ёһолоо сахидаг зон: Эдуард Дансаранович Будаев гү, Полина Цыбиковна Эрдынеева гү – хүлгүү хүгтэй, ниилэсэтэй зон юм даа.

«Зоной зараса ябаха... золтой»

Эдэ бэлигтэнэй олониинь лэ «Буряад үнэнэй» соёлой болон хургуулиин таһагта, Цырендулма Цыреновнада түшэгөө олодог байһан юм. Буряадай габьяата багша Ц-Х.Ж.Жамьянова уран гуурһатай эгээл дүтынь найза һэн. «Алтан субарга бодхооноб» гэхэн очеркнуудай, хурган хүмүүжүүлхэ удхатай зүжэгүүдэй, монгол литэһээ буряадшалагдаһан тэмдэглэлнүүдэй болон шүлэгүүдэй ном барлуулан гаргаһан Цырен-Ханда Жамсуевна мэшээһэн урихан шарайтай, ямаршые мэргэжэлтэ ирагуу найрагшаһаа дутуугүй шүлэг бэшэдэг бэлэй.

Үльдэргын үргэн талаһаа
Яаблан шэлэ хүрэтэр
Яһалаханш олон нуурнууд
Ялбайлдан байха адлинууд.
Шэнэнэн тайгын дундуур
Шэлдэг ангууд үдэнхэй,
Мүнгэн долгито нуурнуудаар
Миралзатана загаһаднай.

Заза, Хорго, Маарагтын
Залгаа олон хадануудынь
Нюусаяа доро даранхай
Нойрсон һажана дууранхай.

- Багшынгаа ажал хээд лэ, һалираад ябаһайб гэхэдэшни, Цырендулма байлгаха аал, энэ тэрэ юумэ бэшэ гээд лэ намайеш ходо түлхихэ-татаха. Бэшэлгын талаар багшамнил гээшэ. Ганса би һэн гүб даа, олон даа, гар доронь ябаашад – манай яруунаархин, - гээд, Цырен-Ханда Жамсуевна сэдхэлээ сэлидэг һэн.

Үнэхөөрөө, мэдээжэ үльгэршэн Эрдэниин Рэгзэнэй «Буряадай түрүү хүнүүд» гэхэн конкурсдо эрхимлэхэдэнь, «Буряад үнэндэ» Буряадай угай түүхэһээ хэнэгүүдые, бусадшые зохёолнуудаа толилуулхадань, хэнэй туһалһаниинь ойлгосотой. С.А.Бахлаев редакцида саг үргэлжэ ерэхэ. Онтохонуудайнь, домогуудайнь суглуулбарие, «Долоон үбгэд», «Сагаан Дара эхэ» гэхэн бага жанрай зохоолнуудыень хэблэлдэ бэлдэхэдэ Цырендулма Цыреновна сэнтэй зүбшэлөө үгөө һэн.

- Цырендулма гансал өөрингөө зохеолнуудыг бэшээд ябаа хаа, хэды олон боти номуудыг толилуулха байгааб. Зоной зараса гээшэл даа. Энэнь нэгэ талаараа зол юм бээ. Ондoo зохихo хүн үгы, иигэжэ зүб мүрөөрнь заажа, буйлуулжа шадаха, - гэхэ Сергей Антонович.

С.А.Бахлаев Ц.Н.Номтоев хоёр ондоо нютагуудхаа Ярууна ерэжэ түбхинэншье хаа, эндэ удаан хуурижан ажаллахан, ажагуулан тула яг лэ Яруунын болошохон бэлэй даа. Цокто Номтоевичой зарим жэжэ материалнуудын мэдээсэлэй таагта, миниишье гарта ородог хэн.

Дээрэ дурсагдахан «Байгал» сэтгүүлэймнай оролто үгэ соо «Классигууд Шираб Нимбуевай, Цокто Номтоевой, Жамсо Тумуновай (Яруунада хүдэлхэн), сэтгүүлшэд Цыремпил Митыповэй, Добчин Дугаровай, Содном Бадмаевай, мүн эдээнэй хойно шэнэ халааниие бүрилдүүлэн ерэнэн Ким Цыденовэй, Сергей Цырендоржиевай, Цырендулма Дондогойн, Булад Жанчиповай, Намжил Нимбуевай, Шираб-Нимбу Цыденжаповай, Цыренжаб Бадмаевай, бусад олоной золтой зохоохы зам хадаа литературна «Булаг» нэгэдэлтэй холбоотой юм. Тус нэгэдэлыг залуу уран зохеолшо Жамьян Балданжабон 1934 ондо «Мяха, хүнэй түлөө» гэхэн аймагай түрүүшын сониндо гарадаг «Булаг» хууданнаа захалан, бии болгохон бэлэй».

Эжынгээ талаар Ульдэргэ нютагхаа гарбалтай Монгол ороной урдаа хараха уран зохеолшо Сэнгын Эрдэнын «Деваажанда хүргэхэ оньхон», «Хулан бидэ хоер» гэхэн богонихон рассказыудыг Монголой буряадуудай оршуулхыг улам саашань мүлижэ, сэтгүүлдээ үгөө хэмди.

Яруунынхид - «Буряад үнэндэ»

Урда үегын зонхоо гадна «Буряад үнэндэ» Яруунахаа Б.Ц.Цырендылыков, Г.Ц.Бадмаева, Дэлэгдаша Гармаев, Гомбо Дагбаев хүдэлөө хэн. Б.Н.Жанчиповай Буряадай сэтгүүлэй түүхэдэ оруулхан габьяата хубитань ойлгосотой ааб даа. Түбшэн даруу зантай Бато Цыдыпович Цырендылыков харюусалгата секретаряар ажалладагшье хаа, саг олоод лэ Цырендулма Цыреновнатай харилсадаг, удаан хөөрэлдэжэ хуудаг юм хэн. Ушарынь хадаа шүлэг бэшэхэ абьяастай, 1967 ондо «Уянга» гэхэн номоо гаргуулаа хэн. Шатарта угаа дуратай, дабхилжа хуугаад лэ наадаа хаа, мүхөөгөө үгтөө гэжэ үгы. Зангаараа урин налархай, Сергей Дугаржапович Ринчиновтэйдүтын налархайнүхэд хэн.

Тэнгэри өөдэ шэртэгты

Тэгүүлэн ошохон мүшыг.

Ялалзан гоёор зуралзаһан
Яагаа һайхан одон бэ!

Юртэмсын уудамаар шуумайһан
Юрын нэгэл мүшэн гү?
Үбгэд, хүгшэд харабал,
Өөртөө хэлэхэ эжэлэнгүй:

«Минии одон бэшэ,
Мүшэтэ тэнгэрийн одон лэ».
Алад саашань шэбшэхэ
«Арьяа Баалаяа» сохом.

- иимэ шүлэгөө нэгэ һайндэрэй үедэ уншаһыень һананаб. Ородой Холбооной Уран зохеолшодой гэшүүн Гэлэгма Цыбеновна Бадмаева редакциин совет ажабайдалай таһагта хүдэлхэ. Хүүгэдтэ зорюулһан расказуудые аятай тааруулан бэшэдэг, хэдэн номуудые гаргуулһан юм. «Робинзон Крузо» оршуулһан тухайгаа илангаяа хөөрэхэ дуратай бэлэй:

- Типографида һүүлшын бадагыень эрижэ байгаа. Теэд би нарайлалгын гэртэ энэ үедэ орошооб. Гуурһа, саарһа баринхай, нарайлхые зэлэжэ байһан эхэнэрые хараад, эмшэд ехэ гайхалдаһан юм.

Г.Ц.Бадмаевагай наһанай нүхэр-драматург Ринчин Хамаевич ходол редакцида оронтуу һэн. Гомбо Намсараевич Дагбаев жэбжэгэр үндэр бээтэй, сэбэр шарайтай, угаа бэлигтэй сэтгүүлшэн, зохеолшо, урлалша бэлэй. Расказуудын «Буряад үнэндэ», «Ярууна», «Толон» сонинуудта, «Байгал», «Хараасгай» сэтгүүлнүүдтэ толилогдоо. Яруунаар сэтгүүлээ бэлдэжэ байхадаа, түрэл гаралтайнь хөөрэлдөө һэмди. Аргын оложо, номын гаргуулаа һаа, һайн бэлэй гэлсээбди. Дэлэгдаша Гармаев ахатан пропагандын таһагта хүдэлдэг, энеэдэтэй зугаатай хүн гээд хадуугдаа юм.

- Ажалаа тама гэжэ нэрлэжэ болохогүй юм бээ. Ошондонь дулаасажа, дуратай юумээ бэшэжэ ябаа хадаа... Гэбэшье газетын ажал амаргүй, үдэрэй нормо үлүүлэн үгөөб гээд һанаа амархын аргагүй. Үгөөд лэ байхадаш, дахинаа амаа ангайлгаад лэ, үшөө-үшөө гэжэ эрижэ байха. Садаа гэжэ үгы, - гээд, шэл дороһоо нүдөө ялалзуулан хэлэхэ Цыреновнамнай. Заримдаа шогууша зангаа гаргаад, мүнгэн хонхын ханхинажа байһандал энеэхэ. Хүниие һажаажа дуугархадаа, бүри ямаршые артистһаа үлүү юм һэн.

Багшын дүрөөр үзэгдөөд...

Нютагайнгаа басагыг Э.Ц.Бальжинимаев ходо бараалхадаг байсан юм. Эрдэмтэ зоотехник мэргэжлэтэйшье хаа, уран зохиол шэнжэлгэдэ абьяастай, дуратайнь гайхамаар бэлэй. «Сагаймнай хуудан» гэхэн согсолбори хэблүүлэн гаргуулаа хэн. Эрдэни Цырендоржиевич алишье асуудалаар өөрын хараа бодолтой, илангаяа социалист ёһоор ажахы эрхилэлгыг хамгаалжа, хэнтэйшье тулалдахаар бэлэн, бээ зэһэжэ бододог хэн. Ч.Цыдендамбаевай «Буряад басаган» туужыг, Н.Дамдиной, К.Цыденовай, Ц.Номтоевой, Ц.Галановой, Ц.Дондогойн, бусадшье авторнуудай бүтээлнүүдтэ шэнжэлгэ бэшэһэн. Цырендулма Цыреновнагай ажаглалтада анхарха, зүгөөр өөрынхээрээл хэн ха, үсэд.

Дам саашань тоолобол, Цырен Дандаров, Будажана Дашиев, Даша-Нима Халхаров, Цыден Цырендоржиев, Цырен-Ханда Дарибазарова, Янжима Ивахинова, Сандан Цыбигов, Улзыто Бадмацыренов, Валерия Жанчипова, Норбо Нимаев – олон бээ, зохиохы хүрэг?

Д-Н.Х.Халхаровтай харилсадаг хэмди. Шүлэгүүдэй арба гаран номуудай, оршуулгануудай автор, гүрэн түрын дээдын зиндаагай нэрэ зэргэнүүдтэй хэн. Ц-Х.Р.Дарибазарова дүтүмнай хани юм. Зохиолнуудаа, статьянуудаа ехэл дуратайгаар «Буряад үнэндэ», «Байгал» сэтгүүлдэ үгэдэг, болбосоронги хайхан шүлэгүүдтэй. «Өөртөө табиһан асуудал» гэхэн согсолборинь шэнжэлэгшэдэй зүгөө үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө хэн.

«Хүнөөл хаа ондоо хэн» – гээд, Марху Цыдыпович Цыренов тухай Цырендулма Цыреновна хөөрэхэ дуратай бэлэй. «БГПИ-гай 3-дахи курсда нуража байтараа Энэдхэг руу буддын шажан үзэхөө ошохом гээд, дээдэ нургуулиһаа гаргуулһан.

- Иигэжэ шүлэг бэшэдэг хэн хойноо хэлэ бэшэгэй факультеттэ орохоео яаһан хүмши? – гэхэдэ,

- Тэдээгээр юу хэбэ гээшэбиб? Хурдан ухаатай, хурса бэлигтэй хүн аад? – гэжэрхөөд, амаргүй бүдүүзгэй болоод, мийэдшье гэнгүй ягдайжа нуухал даа.

...Тусгаар бэлигтэйл хүн хадаа заримдаа ухаанда орошогүй ябадал харуулдаг байгаа ёһотой».

Иимэ мэргэнээр, оносотойгоор хэмнай хүн тухай бэшэдэг бэлэй? Эдэ олон бэлигтэнэй (гансашье эдэнэрэй бэшэ, бүхы республикын ааб даа) дүхэриг соо Ц.Ц.Дондогой абарагша найжань мэтэ туһаа үзүүлэн ябаал даа. Зандан Жуудаа ошохо замдаа «Уянгын сэсэрлигтэ» ороо хэмди. Олониитын, оюун

ухаанай дэбжэлтын хүдэлөөндэ яруунынхидай түрүү байдагынь гэршэлдэг бэшэ аал, «Уянгын сэсэрлигэй» дэргэдэ болодог хэмжээ ябуулганууд? Иимэ удхалиг сэнтэй үүсхэл үшөө хаана бии бэлэй, ханаад үзэхэдэ?

2013 ондо багшынгаа дурасхаалыг мүнхэлэн, Яруунын аймагай захиргаантай суг (толгойлогшонь Ц.Г.Шагдаров) «Шамбалын сэсэгүүд» гэхэн ном бэлдэжэ гаргаа хэмди. Яруунын, Буряадай түрүү басагадай нэгэн Ж.Ч.Дымчикова туһаяа үзүүлээ бэлэй.

... Бэлигүүн нюдээ дээшэн хаймадажа, баруун гар мотороороо бүгэдыг хамгаалга дороо абажа, зүүн гар мотороороо зондоо зол заяа үршөөжэ байһан Зандан Жуудаа мүргөөд, бусаха замдаа Цырендулма Цыреновнагай поэзиин гол амин шүлэгэй мүнрүүдыг сэдхэлдээ дабтан ябаһамнай гайхалгүй.

Үлгымни болоһон Эгэтын тала!

Үбдэглэн баһал урдашни хэхэрнэм.

Дэгнүүл болдогооршни дэрэ хэжэ,

Дэлюун дээрэшни хэбтэд гэхэм.

Аянда дахин мордохынгоо урдахана

Амаржа, эрхэлжэ, гунигаа тараахам.

Дүрөөгөө бүхэлөөд, уламаа шангадхаад,

Дүрбэн зүгэй халхинтай урилдахам.

Ямар хүсэтэй, гайхалтай мүнрүүд бэ! Эдэ мүнрүүдэй автор тон юрын хүндэл мантай зэргэлээд, эгээл дүгын хани – найжын, багшын дүрөөр үзэгдэжэ байна гэжэ мэдэрхэдэ, ямар бэлэй.

Наһажаал болоошье хаа, хүн дальбараа зандаа ябадагынь гайхалтай. Багшамнай бурханһаа увдистай* бууһан хүн гэжэ ойлгохо хабагүйл ябаабди. Энэ эрдэмыень хүндэлжэ, дээдын хүсэнууд үндэр зиндаата угын эзэн болгон мандуулаа бэшэ гү? Бурхандаа мордохынгоо урдахана Зандан Жуу бурхантаяа уулзаһаниинь заяата бэлгэ тэмдэг бэлэй даа. Иигэжэ бидэ Николай Бадмаринчиновтэй, Бэлигма Орбодоеватай, Туяна Самбяловатай хөөрэлдөө хэмди. Бүгэдэ Буряадайнгаа хүбүүд, басагадта – Сэлэнгын, Хэжэнгын, Түнхэнэй, Захааминай – илгаагүй эрдэмэйнгээ элшэ дамжуулжал ябаал даа, дэлгэрээр. Энэ буянгын – саглашагүй, энхэ сагта – мартагдашагүй.

«Хори хатан» хүшөөдэ сэсэги дүрэн сэсэгтэл халбаран мүнхэлэгдэнхэйл даа.

2017 он, июнь һара

*Увдис – нюуса эрдэм

Боди сэдхэлтэнэй үгэ

М.М.Осодоевой 80 жэлэй ойдо

М.М.Осодоев 1935 оной август нарада Эрхүүгэй областиин Оһын аймагай Үлээ нютагта түрэхэн намтартай. Нютагайнгаа хургуулида 10 класс дүүргээд, колхоздоо, «Ленинэй туг» гэхэн аймагай газетэдэ ажаллаа. Багаһаа уран үгэдэ дуратай хүбүүн үбгэд, хүгшэдэй хөөрэхэн үльгэр онтохо шагнан үндьһэн, уран бэшэлгэдэ ульһатайнь эртүүр элирһэн бэлэй. 1960 ондо Москвагай Литературна институтда хурахаяа ороо һэн. Зохёохы ажалайнгаа түрүүшын зургые поэзи руу шэглүүлһэн бэлэй. Литературна институтда хурахадаа, мэдээжэ поэт С.В.Смирновой семинарта поэзиин хэшээл гараа.

Гэбэшье зохоохы ажал ябуулгаяа эхилхэдээ, прозо тээшэ татасань ехэ байгаа гэжэ элирээ. «Аша хүбүүнэй бэлэг» гэхэн хүүгэдтэ зорюулһан түрүүшынь ном 1967 ондо Буряадай номой хэблэлээр гараһан. Удаань «Халуун нажар» (1969 он), «Ууган хүбүүн» (1972), «Заха холын заямхада» (1975), «Баршуудхын дүүхэй» (1978), «Уг изагуур» (шүлэгүүдэй ном, 1979), «На отшибе» (Москвада 1975 ондо хэблэгдээ). Наһа бараһан хойнонь наһанайнь нүхэр Елена Анготовнагай, хани нүхэдэйн оролдолгоор гурбан туужа багтааһан «Зов» (1982), «Нютаг зонойм заяан» (1985) гэхэн номууд хэблэн гаргагдаһан гээшэ.

М.М.Осодоев «Буряад үнэн» сониной редакциин соелой таһагта 12 жэлэй туршада хүдэлһэн юм. Мүнөө Матвей Михайловичтай дүгын нүхэд байһан зохиолшодой, журналистнуудай элдэб үедэ бэшэгдэхэн дурдалгануудһаа хэнгүүдые толилоё.

Буряадай арадай поэт Ц.Ц.Дондогойн дурсалгаһаа:

«Матвей арба гаран жэлдэ юрын корреспондентээр «Буряад үнэндэ» ажаллахадаа, ажабайдалай горитойхон хургуули гараһан гэжэ онсолоё. Корреспондент Осодоевой командировкодо гараагүй район, хүрөөгүй нютаг үсөөн ёһотой. Зарим нютагуудта хэды дахин ябаха саг болодог хааб даа. Энээн тухайдань дээрэ хэлэгдээ һэн.

Гэхэ зуура очерк, зураглал, мэдээсэл, суглаануудай тоосоонуудые бэшэхэхээ гадна, хүнэй статья «эмхидхэхэ» даабари үгтэхэ. Колхозой удамаршын гү, али юрын багшын үгэ газетэдэ хэрэгтэй болохол даа. Тиихэдэнь зорюута командировкодо гаража, хэрэгтэй хүнтээ уулзажа, хонон-үнжэн хөөрэлдэжэ, хэрэгтэй юумээ дэбтэр соогоо бэшэжэ абахаш. Тиигээд редакцияда бусахадаа, тэрэ «авторайнгаа амяар амилжа» гэхэ гү, али «тэрэ хүн» болоод, статья бэшэхэ болонош. Матвей Осодоев

12 жэл соо олохон хүнэй түлөө статья бэшэһэн байха. Ээлжээтэ тиимэ материалаа тушааһан хойноо:

- Хүнүүдтэ мүнгэ хэжэ үгэдэг зон болонобди даа..., - гэжэ асууһан баталһан хоёрой хоорондохи аялгаар гэнтэ хэлэжэрхихэ.

- Хара бууна аалши? – гэхэдэш:

- Үгы даа. Хара буужа яалайб? – гэхэ.

Бидэнэй тэрэ хамта ажаллажа байха үедэ буряад нургуулинуудта бүхы предметүүд ород хэлэн дээрэ заагдадаг боложо, буряад гэхэн юумэнүүд хойшоо түригдэжэ эхилээ.

- Удангүй буряадаар бэшэдэг, уншадаг зон үсөөржэ, хоморой «зүйлнүүд» болохо бэшэ гүбди? – гэхэш. Матвей ээлжээтэ материалаа бэшэжэ хууһанаа, баруун нидхээе халта дээшэнь үргөөд:

- Байгаарайш. Бидэшни угаа үнэтэй хүнүүд болошоһон байхабдил даа! – гэжэрхёод, дахин гуурһаа шурьюулжа орохо.

Матвей Михайлович гэнэн хонгор, сэхэрмэг хүн байһан юм. Партийна бюрогой секретарь Галсан Ямпирович Цыреторов нэгэтэ кабинеттэнь орожо ерээд:

- Матвей Михайлович! Ши эндэ хэдыдэхи жэлээ ажаллажа байнабши даа? – гэжэ һонирхобо.

- Арбадахи жэлээ, - гэжэ саадахинь харюусаба.

- Партида орохоор болоолши даа, - гэбэ секретарь.

- Юу хэхэ юм тэрээгээр? – гэжэ Матвейн үһэн үрзэгэд гэбэ хэбэртэй.

- Ши партийна газетэдэ ажаллажа байна ха юмши даа. Командировокодо ошоод, райкомой бюродо орохо эрхэгүй ябахалши. Аягүй бэшэ гү?

- Би партида орохоёо һананабүэб, - гэжэ Матвей гэнтэ боохон аялга гаргаба.

Гэбэ яабашье Г.Я.Цыреторов һалан һандангүй албадаад, М.М.Осодоевые партида орохыень бэлдэбэ.

Тэрэ үедэ партийн райком бүхэндэ штатнабэшэ партийна комисси гэжэ байгаа. Пенсидэ гараһан партийн ветеранууд тэрэнэй гэшүүд байха. Партида орохоёо байһан хүнүүдтэ тэдэнэр үйлыень үзүүлдэг, нилээн улайлгадаг – сайлгадаг, «үрсэгшүүлдэг» байһан даа. Хэнһээшье дулдыдадаггүй, өөрын онсо һанал бодолтойгоор Литинститудта хүмүүжэһэн Матвей партийна комиссиин гэшүүдэй һанаанда таарабагүй. Зүгөөр «үһэнһөө олон ажаглалтануудтайгаар» райкомой бюродо ерэхыень зүбшөөбэ.

Тээд Матвей партийна комиссиин гэшүүдэй һанаашаар гохиижо – тохиижо үгэхэгүй хүн байшоо. Райкомой бюрогой гэшүүд асуудал

табихадаа, Матвей Осодоевой хүрье дараха гэжэ партийна комиссиин гэшүүдэй ажаглалтыг дурдаба. Тиихэдэнь, Матвей баруун нидхээс халта дээшэнь үргөөд:

- Гэ! Ухаагаа тэхэришэһэн үбгэдэй ажаглалта, – гэжэрхөөд, райкомой бюро дээрэ бомбо тэһэлһэнһээ доро гэмдэ орожо, тэндэһээ үлдүүлжэ гараһан байгаа.

- Яахаяа Галсанай үгэдэ ороо һэнбиб. Бишни партийна хабшуу дүримдэ зохихогүй хүм, – гэжэ тэндэһээ ерэхэдээ хэлээ агша һэн. – Би гүрэнэй гэмтэн бэшэб. Ажалаа үнэн сэхээр хээд ябахадам, намда болоо!

Энэ ушарыг дурдахадаа, Осодоевыг би муудхаха гээ бэшэб даа. Тэрэнэй сэхэрмэг зангыг, ямаршыг ноёдой урда һабиганажа шадахагүй шэнжэ шанарыг онсолхо гэхэн байгаа.

Туяна Булад хоёр хүүгэдтээ мээхэй бэлэй. Басаганайнгаа хүүгэдэй саадта ябадаг болоходо, буряад хэлыг мартуулхагүй гэжэ:

- Ши гэртээ буряадаар дуугара. Саадигтаа ошоходоо, ородоор зугаалхаш, – гэдэг һэн. Мүнөө Туяна мандагар томо хүн болошонхой. Зүгөөр шарайгаараа эсгээг һажаанхайн яаха аргагүй даа. Булат Матвеевич өөрөө эсэгэ болонхой, гэр бүлөөрөө һайн һуудаг. Нүхэдэйнгөө дунда Елена гэжэ нэршэһэн Елена Анготовна Матвейн гал гуламтыг унтаргаангүй, дурасхаалыг сахижа һууна».

«Буряад үнэн» 2000 он августын 17

Буряадай элитэ поэт Цырен-Дулма Дондоковагай дурсалгаһаа:

«Матвей минии «Шүрэ бугааг» гэжэ номдом шэнжэлэл 1976 ондо бэшээд байха зуураа «Абжаа, тамнай эхэнэр зүрхөөр хуби заяан тухай хэлэхэдээ хараа соонь буулганалта даа», – гээд, «Хүлэгэй харайхада, хүлни дүрөөгөө бү алдаарай. Хүндэ хүшэртэ нугархагүй Хүсэлни, зүрхөө бү алдаарай», «Энэ хэбнай хүн бүхэндэ хабаатайл даа» гэхэ мэтэшэлэн «Үнэн» газетэдээ эхилээд ехэхэн шэнжэлэл хэһэн байха.

Матвей нүхэрэймнай маяг хурданһаал хаа хурдан байшаба. Образноор хэлэбэл, уран үгын «хүлэг» ямарш урилдаанда гартахагүй хурдан байшаба. Зүгөөр энэ хурдан гүйгөөшыг унаһан Осодой Матвейг хараад үзэбэл, балай бэеынгээш түхэлөөр хүнһөө ондоо юмэнь үгы. Үндэрш бэшэ, дунда зэргын бээтэй, нюур шарайг харабал, хүнһөөл хаа үлүү гарама бэшэ, саг үргэлжэ, хүйтэнш байг, дулаанш байг, тэрэл улаахан буурахагүй хүжэгэр улаан, хараал сагта иимээр лэ харагдажа байдаг нюуртай бэлэй. Хүнэй юмэ хэлэхэдэ, анха түрүүн нүдэниин лэ елэгэд гээд, бэшэ-бэшэ мэдэрэлнүүдтээ мэдээ үгэдэг, саг үргэлжэ харуулжа байдаг, эгээн һонор юмэнь нүдэниин лэ болоно. Хэрбээ аяг зан тухайдань хэлэбэл, нюур

шарайгаарнь бодоходо, түргэн сухалтай бай гэмэ, харин би Матвейн уур сухал боложо байхые хараагүйб. Тархиш даа, хонгоодор Матвей Осодоев эндэ жэшээгээ улам үргэдхэхэ байһан даа. Оройдоол 44 хүрэжэ ябатараа үгы ха юм даа. Дашарамдуулан хэлэбэл, эссе гэхэ очеркшуу, бодото, философско удхатай зохёол ерээдүймнай Зүүн зүгэй роман эндэл голлон ерэхэ бээ гэжэ ханагдана. Мордоһоор хэды үни удаан болоошые хаань, Лена бидэ хоёр уулзаха бүхэндөө Матвейгээ дурдадагбди. Лена манай Уран зохёолшодой холбоондо үни удаан хүдэлһэн, намда ойро дүтын нүхэр хадаа Лена, бэшэндэ Елена Анготовна хааб даа. Харин мүнөөшые уулзахадаа гү, али телефонооршые дуугаралсахадаа, Матвейгээ дурдахамнай түргэдөө. Тиибэ яабашье, ханалнай мүргөөд байдаг һэн. «Очерк гэхэ гү, хүнүүдэй ажа ябуулга тухай хүнэй түлөө хэһэн хайн зүйлнүүдыень тобойлгон харуулдаг һэн, хүнэй, олониитын түлөө туйлаһан талануудыень тэмдэглэхэ, мүн гараһан номуудта шэнжэлэл бэшээд лэ байдаг һэн. Номдомни ехэл хайн, дээдэ зэргын ханамжа хэлэн, дэлгэрэнгы шэнжэлэл бэшээ бэлэй. Энэнь минии творчестводо ехэ удха шанартай байһан, Матвейдэ ехэл хай ханажа ябадаг лэ бидаа гээ бэлэй Галя Раднаева.

Очеркын авторнууд мүн энэ мэтээр лэ хэлэдэг. «Үни сагай үнгэрөөш хаа, нүхэдынь мүнөөш хүрэтэрөө хайн сэдхэлээ хэлэжэ, гэр бараандамнай орожо эрьежэл байдаг. Ханаад үзэхэдөө, уран зохёол гээшэмнай тиигэжэл хүнүүдэй хоорондо хайхан хүүр хэлэжэ, сэдхэл зүрхэ һэргээжэ ябадаг «сахюуса» гэшэ гэжэ ханагшаб, - гээд, Лена ханаа алдаад, нюдөө аршан һууха зуураа хоолойгоо заһаад, хүнэй түлөө ханаһан хэрэгээ хэжэ бүтээгээ гэшээ ааб даа. «Хүбүүгээ тэбэреэд энхэрэн, альбэн һууха зуураа, хөөрхэймни, шимни хүнэй дунда хүнһөө дортохогүй, юуш хэжэ шадаха хүн болоорой даа, амаралтадаа заабол нютагаа ошодог байхабди, үбһэ сабшахабди. Туяна мама хоёрнай зэд заглуу соогоо сайгаа шанаха. Сайнгаа болоходо, дээжыень орон дэлхэйдээ үргөөд, хүлһөө аршан һуужа сайлахада, хэды гоёб даа гэхэ мэтэшэлэн гэр бүлэдөө хэды эмээхэй байгаа даа», - гээд, Лена нүхэрөө дурдан һуужа, хэды үни сагай үнгэрһэншые хаань, намтай хоюулаа зүрхэ сэдхэлээ хүмэрюулэн дурдажа һуухадаа, эжэлүүдгүй нюдөө аршаад абана. Бодоһоо-бодоһоо тэрэ шэнэ гараһан «Шүрэ бугааг» гэжэ номдом Матвей хэды ехэ үндэр сэгнэлтэ үгэжэ, үнэхөөр уран шүлэгшын сэхэ сэбэр үгэнүүдые хэлэжэ шэнжэлһэн байгаа гэшэб. Хай, хүсэд харюу гэхэ гү, баярлаһанаа хэлэжэ шадаагүй хаб даа гэжэ ханахадаа, досоом муудажа, баһал нюдөө аршан һуубаб.

Иигээд лэ Буряад орон нютагайнгаа үндэр болбосорол гээшые улам-улам ойртуулхын тула мүн лэ өөртэнь адли нүхэдөөрөө хүсэ, хүсэл нэгэдэн

ябахыса ябажа байһан залуу нүхэрнай мүнхэрөөш бол, Ерээдүйнгөө үетэндэ өөрынгөө хүсэл орхёо ха юм даа».

«Буряад үнэн» 1998 он, майн 28

Буряадай арадай уран зохёолшо Д.О.Эрдынеевэй дурсалгаһаа:

«Владимир Намсараев, Матвей Осодоев, мүн ород яһанай Эрнст Сафонов, Василий Белов, Яхадһаа Егор Шестаков – мүнөө эрдэмэй доктор, Яхадай университетэй профессор болон хамта 20-ёод хүн поэзиин семинарта хурадаг, харин би прозын семинарта ябадаг һэм. Хожомоо тэдэ бултадаа мэдээжэ зохёолшод болоол даа. Матвей хадаа сэхэ сэбэр, номгон даруу зантай хүн һэн. Редакцида, номой хэблэлдэ хүдэлхэдөө, соёлой, эрдэм хуралсалай, тэрэ үеынгөө байдалай гол шухала асуудалнуудаар шэнжэлхы, шүүмжэлхы, гүнзэгы удхатай статьянуудые, зураглалнуудые, очеркнуудые олоор бэшэдэг, зохёолнууд соогоо хүдөөгэй байдал тухай, ажалша, малша зон, үхибүүд болон багашуул тухай уран хурсаар, тодо зүбөөр бэшэдэг, тобойсо харуулдаг байгаа. Юрэдөөл, зохёохы бэлиг шадбаритай, горитой хараа түсэбтэй, ехэл зоной хүн юм һэн».

«Буряад үнэн» 2010 он августын 12

СССР-эй, Россиин Журналистнуудай холбооной гэшүүн Б-М.Жигжитов:

«Дээдэ хургуулияа дүүргэмсээрээ, Матвей Михайлович Осодоев Улаан-Үдэдэ ерэжэ, «Буряад үнэн» сониной соёлой, эрдэмэй, хургуулиин таһагта хүдэлхэээ ороһон юм. Үнинэй мэдээжэ журналистнууд Долгор Жугдурова, Рабдан Цыбигов, Георгий Дашабылов, Цырендулма Дондогой, хожомшог Баатар Батоевтой хамта абьяастай эдэбхитэйгээр энэ таһагта хүдэлһэн байха. Энэл сагһаань хойшо Матвейтэй танилсаһан хүм. Тиихэдэ би «Буряадай залуушуулда» ажалладаг һэм. Һанал бодолоороо тааража, дүтэ танил болоод, нүхэсэһэн байхабди.

Тэрэ дунда зэргын аад, хүдэр шамбай бэетэй, сайбар сагаан шарайтай, һонор ухаатай, хадхуу хошон үгэтэй, үнэн сэхэ заяатай, сэбэр һайхан сэдхэлтэй, онсо өөрын хараа бодолтой хүн юм һэн. 1971 онһоо «Буряад үнэндэ» сугтаа хүдэлөө һэмди.

Зохёолнуудаа, газетын материалнуудые ульгам хурса, уран нугалбаритай уһан буряад хэлээрээ бэшэдэг Матвей Михайлович үндэһэн сонинойнгоо фельетонист, очеркист гэжэ алдаршанхай байгаа. Редакциин соносхоһон «Манай үеын хүн» гэхэн конкурсдо М.Осодоев оло дахин түрүү һуури эзэлжэ, очеркнуудын улаан самбарта үлгэгдэдэг бэлэй. Тэрэ Буряад орон соогуураа, Агын ба Усть-Ордын тойрогуудаар ябажа, юрын хүнүүд тухай, хүдөөгэй ажалшад, соёлшод, багшанар тухай

статьянууды, очеркнууды бэшэжэ, шүүмжэлэлнүүды толилуулжа, республикынгаа соёлой болон искусствын хүгжэлтэдэ, эрдэм ухаае дэбжээлгэдэ, хургуулийн ажабайдалда, хуралсалда шэнэ юумэ нэбтэрүүлгэдэ ехэ хубитаяа оруулһан хүн юм. Редакционно летучканууд дээрэ хуралсал, хэшээл үнгэргэлгэдэ Матвей Михайлович залуушуулай бүтээлнүүды али бүхы талаһаань шэнжэлхэдэ, һанамжануудаа зохидоор баримталжа, зүб тобшолол хэжэ, тэдээндэ ехэ туһа хүргэдэг һэн. Аха нүхэрэй гүн сэдхэлтэй үгһөө сэнтэй юун байха гээшэб?! Арбан хоёр жэлэй туршада «Буряад үнэн» сониндо эдэбхи үүсхэлтэйгээр, үрэ түгэсөөр ажаллаха зуураа, сүлөө сагтаа, гол түлэб үргэһэ нойргүй һүниндөө олон шүлэгүүды, рассказауды, туужанууды, балладанууды, поэмэнүүды бэшэжэ, 7 ном хэблүүлэн гаргуулаад, 1977 ондо Бурядай номой хэблэлдэ уран зохёолой редактораар хүдэлхээе ороо һэн. Матвей Михайлович хоёр жэлһээ дээшэ саг соо номой хэблэлдэ хүдэлхэдөө, редакторай айхабтар ехэ ажал хээ. Литинститудта сугтаа һураһан Владимир Бадмаевич Намсараевтай хамта тэрэ жэл бүхэндэ уран зохёолшодой 65-70 ном уншажа, заһажа, хэблүүлэн гаргуулдаг байгаа.

Зохёолнуудайнгаа гол үйлэнүүды уран зохёолшо түрэл Үлээ нютагтаа хаража, сэдхэл соогуураа гаргаад, толгой соогоо бисалгажа, уран һайханай образууды байгуулдаг байһан юм. Жэшэнь, «На отшибе» гэжэ туужа соогоо автор арба наһатай Дулмаадай басаганай арюун сэбэрхэн харасаар энэ дэлхэе харуулна. Басаганай ухаан бодол, һанаан сэдхэл, абари зан ямар түргөөр хүгжэнэ, һайн һайханаар хүбилна гээшэб? «Заха холын заямхада», «Зов», «На отшибе» гэжэ туужануудайнь хүсэтэ талань юуб гэбэл, тэдэ бултадаа бодото байдалһаа үндэһэтэй, мүнөөнэй хүдөө нютагай байдалы, шэнэ хүнүүдэй образууды тобойсо харуулна бшуу.

Далагаран онуудта үндэһэн буряад хэлэнэймнай хашагдажа, тоогдохоёо болижо байха үедэ иимэ ушар болоо һэн. Тэрэ партида орохы бэлдэжэ байба. Райкомой бюрогой заседаниин урда үдэр партиин ветеранууд гэшүүндэ кандидадуудаар абтахаяа байгшадтай уулзажа хөөрэлдэдэг, ямар һанал бодолтойень элирүүлдэг заншалтай байһан юм. Теэд эндэ Матвей Михайловичай намтараа буряадаар хөөрөжэ эхилхэдэнь, тэндэ һууһан аха захатан дураа гутажа, тэрэниие үлдэжэрһихэн байгаа. Үдэшэ бүхэндэ редакцида болодог түсэблэлгын суглаан дээрэ энээн тухай шанга хөөрэлдөөн болоо агша һэн. Теэд яаба хээбэшье, энэ ушар тэрэеэй үндэһэн хэлэндээ дуратай, хүгжөөхэ хүсэлэнтэй, дэгэд гэхэн юумэнһээ далтира тунхаридаггүй байһыеень гэршэлнэ бшуу.

Зүүн, баруун буряадууд гэлсэхэ, буусаараа илгарха ябадалда тэрэ дурагүй нэн. Нэгэтэ машбюро соо залуухан машинистка басаган иигэжэ хэлэбэ гээшэ: «Матвей Михайлович та юундэ өөрынхээрээ дуугардаггүйбта даа?» Тиихэдэнь: «Юундэ таанад зүүн, баруун гэлсэдэгбта? Бултадаа адлил буряадууд бэшэ юм гүбди?» – гэжэ тэрэнэй эридээр хэлэһыень элихэнээр ханагшаб.

Матвей Михайлович Осодоев – СССР-эй Журналистнуудай холбооной гэшүүн, 1976 онһоо СССР-эй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн. Эдэ бүхы ажал хэрэгүүдтэнь наһанайнь нүхэр Елена Анготовна найдамтай түшэг тулгууринь болодог байгаа. Мүнөө тэрэ гал гуламтыень унтаргаангүй сахижа ябана. Туяна басаганиинь, Булат хүбүүнийнь эсэгынгээ нэрые үндэр дээрэ абажа ябана, Матвей гэжэ нэрэтэй ашань ургажа байна. Үбгэн баабайнгаа хэрэгыг үргэлжэлүүлхэ аша, зээнэр үндыхэл»...

«Буряад үнэн» 2010 он августын 12

Буряадай мэдээжэ уран зохоолшо, прозаик Ц.Б.Цырендоржиев:

«Минии ерэхэ бүхэндэ Георгий Цыренович болон Цырендулма Дондогой хоёрһоо гадна Гошын столтой зэргэлүүлэн табигдаһан столой саана һуудаг Матвей Михайлович Осодоев ходо угтадаг бэлэй. Тиихэдэ би гайхаха хүм. Тэрэ хадаа ерэхэ бүхэндэмни хэтэдэ һууридаа һууһан юм шэнги, юушьеб бэшэжэл байха.

...Минии һонинуудые өөртэнь тон шухала юумэн мэтээр шагнаад, намда һанамжаяа дуулгахадаа, мүнөө ойлгоходомни, үнэн дээрээ намда тодорхойгоор заабаришалһан байгша. Харин ехэ оролдосотойгоор бэшээд ерэхэн һонинуудаа харуулхадамни, онигод гэхэн зүүн нюдэнэйнэ зубхи татаганан байһандал болоод, тэрэ бодолгото болон дуугарха.

- Шагналши, Цыдып! Шишни нээрээ бэшэжэ һураха хүн байнаш! Гэбэшье эндэшни заһажархихоор юумэн бии. Ши һониноо бүри һонирхолтой, анхарал онсо татама юумэн болгохын тулада, тэрэнэ юрэл иигээд, тиигээд болоо гэжэ удаа дараалан хөөрэнгүй, үйлынгөө эгээл һонин зүйлые абажа ерээд, тэрэнэ түрүүн тодорхойлжо, удаань энээнһээ уламжалан, бүхыдөө һониноо задарган харуула! Үгышье һаань, һонинойнгоо һүүлһээ абаад, хэндэ гү, али ямар нэгэ үйлэдэ хабаатай байһаниинь тодорхойлоод, энээнэйнгээ үндэхэн дээрэ һониноо ойлгуула! Ойлгоно гүш? – гэжэ нэгэтэ хэлэхэдэнь, бинь дохисогоогоод, һүүлдэнь Гошын тон тиимэрхүү заабариие шагнан һуухадаа, хулгай нюдөөрөө Матвей руу хёлом гэхэдэмни, тэрэмни онигод гэхэн нюдээ бүри ониилгожо, эмниһэн мэтэ байгаа нэн.

Матвей Михайловичай зохёохы ажал тухай хэлэхэ болоо хаа, бэшэһэн шүлэгүүдын, хөөрөөнүүдын, туужануудын баһал өөрын заанда тон адли, түбшэн, даруу, угаа бодомжотой, заабол үнэн зүб дээрэ үндэхэлэнхэй, ямаршыб онсо, гансал Осодоевой шэнжэ, маягаар ормоглогдонхой, түрүүн уншаад байхада, балайшыё һонин бэшэ мэтээр үзэгдэһэн аад, сагай ошохо бүри ямаршыб тон аалин ошоор гэрэлтүүлэгдэжэ, зүрхыешни огсомоор дайраһан мэтэ шэнжэтэй аа гү гэжэ Матвей Михайловичай наһа бараһаар гуша гаран жэлэй үнгэрһэн хойно зүрхэнэй хүнгэхэн шэмшэрэлтэйгээр һанан, онсо гайхадагби.

Тиихэдээ тэрэнэй үрөөһэн нюдээ халта ониилгон, тон анхаралтай дулааханаар шэртэн, «Цыдын! Зохёолшод гээшэшни нэгэн гээ хаа, онсо мэдэгдээгүй руу хүнэн ошохо гү, али наһа бараһан хойномнай араднай маанадые тон хайнаар ойлгожо, бүри мэдээжэ болохо заяатайбди. Ши бидэ хоёрто алиниинь тудаб? Тиигээд энэмнай юунһээ дулдыдахаб? Нүгэлтэй гү, али буянтай байһанһаамнай гү? Бидэ мэдэхэ бэшэбди... Зай! Орхиё даа! Намдашни гэнтэ иимэ бодол толгойдомни ородог!» гээд, стол дээрэн ходоодоо дэлгээгээтэй байдаг саарһануудаа нэрэ һурагүй онгилхо...

«Заха холын заямхада» гэжэ номоо намдаа бэлэглэжэ байхадаа, тэрэ номойнгоо ногообтор хабтаһые уринаар эльбэн, иигэжэ хэлээ. «Би шамдаа энэ номоо барюулхадаа, энэ зохёолни минии гол зохёол болохо заяатай бэшэ аа гү гэжэ һаянай ходо һанадаг болошооб. Тиимэһээ Матвейе һанаха ябадалдашни энэ номни туһамаршан болог лэ!» гэжэ одоол номоо намда барюулаад, намайе шангаар тэбэрэз һэн.

Матвей Осодоевой саһаа урид наһа бараһан ушар намайе аймшагтайгаар голхоруулаа. Тэрэ түрэл Үлээдээ, түрэлхидэйнгээ зуһаланай һүүдэртэ халта амарха гэжэ унтари түхээрүүлээд хэбтэһэнээ, аялшаһан байгаа гэжэ дуулаад, ажаһууһандаа тон адляар зониие ехээр туляангүй, һанааень ехээр зобоонгүй, наһа барашаһан байна.

Матвей Михайлович тухай тус тэмдэглэлнүүдэйнгээ түгэсхэлдэ, нэгэл юумэ хэлэхэ байнаб. Матвей хадаа манай, минии эрхим нүхэр байһан юм...»

«Буряад үнэн» 2011 оной ноябриин 10

Россиин Журналистнуудай холбооной гэшүүн В.Э.Токтохоева:

«.. Матвей Осодоевоор эгээл ехээр гайхаһан галыһэмни гэхэдэ, тэрэнэй хэлэниинь бэлэй. Эрхүүгэй буряад аад, литературна хэлээр тон бэрхээр дуугарха, илангаяа бэшэхэдээ бэрхэ. Редакциин суглаанууд дээрэ үгэ хэлэхэдээ, бүри энеэдэтэйгээр, хүдхэ буряадаар хэлэжэ байдаг бэлэй. Би

залуу ажалшан байбаб. Матвей Михайлович Осодоев хорогүй найхан сэдхэлтэй, үсөөхэн үгэнүүдээр аад, аргагүй барятайгаар дуугардаг, Матвейе шагнан дуулангүй аргагүй байдаг хэн. Нэгэтэ намда иигэжэ хэлэбэ: «Ши, Вера, манай таһагай темээр юумэ бэшэхээс яанаш?» – Летучка дээрэ заримдаа темымнай булягаа, – гэхэн хөөрөлдөөнүүд гарагша бэшэ гү, айнаб», – гэхэдэмни. – Тэрэшни ерунда! Найнаар лэ бэшээд байбал, хамаагүй юм, – гээгшэ хэн. Найнаар гэхэдээ, соёлой таһагаархинһаа дутуу бэшээр гэхэн үгэ гэжэ ойлгоо бэлэйб.

70-аад онуудаар гүрэнэй Буряад драмын театрта Ч.Айтматовай номоор «Улаахан пулаадтай ульянгирхамни» гэжэ зүжэг түрүүшынхэ болобо. Планерко дээрэ премьерэдэ ошохо Матвейһээ ондоо хүн соёлой таһагта тэрэ үдэр байбагүй. Матвеймнайшые бүри улаахан болонхой һууба. Редакторай ажаглалтын һүүлээр Матвей Михайлович бодожо: «Премьерэдэ ошохо хүн бии. Верэдэ даалганхайбди», – гэжэ намайе тон ехээр үргэжэ, харюусалгыеньшые даажа абаһаниием тэмдэглэн хэлээ бэлэй. Харин дэмжэгдэһэн би тон ехээр баярлажа, премьерэдэ ошоод, аргагүй оролдожо, шэнэ зүжэгөөр һанамжаяа бэшээд, летучка дээрэ найн сэгнэлтэдэ хүртөө һэмби. Тиыхэдэмни Матвей Михайлович хэнһээшые ехээр урмашанги, залуушулда зорюута даабари үгэхэ, найдаха хэрэгтэй, тиыхэдэмнай эдэмнай улам ехээр харюусалгаяа мэдэрхэ гэхэншүүгээр хэлээ хэн».

«Буряад үнэн» 1998 оной августын 27

... Дээрэ үгтэһэн дурсалгануудые олоной һонорто толилходоо, үнэхөөрөөшые, Матвей Михайловичай зохёолшон болон хүн талын дүрэ шарай тон зүбөөр зураглагдаа, эгээл иимэ бэлэй гээд бишые баталха аргатай байнаб. Юуб гэбэл, 1974 ондо редакция ерэхэдээ, мэдээсэлэй таһагта хүдэлжэ эхилбэшые, зохёолшодой хүдэлдэг соёлой таһаг суранзанда намайе татадаг байгаа бшуу. Г.Ц.Дашабылов, Ц.Ц.Дондогой, М.М.Осодоев гурбан абарганууд тэндэ һууха. Хүн бүхэниинь залуушуултай харилсахадаа, өөрын алая зантай, зүбшэл заабари үгэхэһөө гадна шоглоодшые, наадалаадшые абаха. Харин Матвей Михайлович нэгэ заа ондоошог, томоотойгоор нюдээ хюрылган хэлэхэ: «Гая, «Үнэнэй» ажалда дарагдаад бү яба. Шүлэгүүдээл бэшэ. Юуншые боложо байг, дэлхэй дэлбэржэшые байг, шүлэгүүдээл бэшэ».

Эдэ үгэнүүд, мүнөө һанахадам, үрээл мэтэ, угаа шэгнүүртэй, удхатайгаар ханагдана. Тиыхэ үедөө юу ехэ бодомжолхобиб даа, шагнаал хадаа шагнаа. Нэгэтэ Буряадай номой хэблэлдэ ажалда ороод ябахадань, Ленинэй гудамжада уулзашоо һэмди. Саб сагаан самсатай,

үнээс яб гэмээр заһуулһан сэмсэгэр эрэгтэй хүн ябаа һэн. Хэзээдэшые иимэл нягта һэн ха. Бултанда хүндэтэй Елена Анготовнагай нарин харууһанайншые нүлөөн элил һэн бээ. «Зай, шим, зохёохы мүнүүдээ хэр шурьюулнаш даа, Галя. Миниигээ хэлээшыел бү мартаарай, жороо мүнүүдэйнгээ жолоо шангадхахал юм», - гэжэ дабтан хэлээ бэлэй.

Иигэжэ Матвей Михайлович сэдхэлэйнгээ сэнтэй ульһа дулаае, һай һанаһанаа гуурһа нэгэтэ залуу нүхэдтөө зорюулдаг байгаал даа. Алтан абдарһаа абтаһан мэтэ айхабтар хүсэтэй зорюулганууд бэлэй гээд аяар дүшэн жэлэй саана хэлэгдэһэн эдэ үгэнүүдые досоогоо шэнээр зэдэлүүлэн, аха нүхэрэйнгөө нангин дурасхаалые үнэн зүрхэнһөө хүндэлэн ёһолноб. Боди сэдхэлтэнэй үгэ мүнхэ.

2015 он

Удха найруулгын ёһотой эзэн

А.Ж.Жамбалдоржиев

Үнгэрһэн зуун жэлэй далаад-наяд онуудай бурьялма хаһа «Буряад үнэн» сониной байдалые нилээд лэ шэмэглэжэ байдаг юм һэн. Арбаад таһагуудай сурбалжалагшад ээлжэлээд лэ хүдөө командировкодо гаража, ерэжэл байха, хэдэн обоо материалнууд машинисткэнүүдтэ асарагдаад табигдаха, дүрбэ-табан алдуу заһагшад забда сүлөөгүй ажалаа ябуулха, оршуулгын ажал орьёлхо. Эгээл энэ хүлгөөтэ, хүймөөтэ ажалые толгойлон гуримшуулдаг албан секретариат бэлэй. Юрэл макет зохёогоод, табяад һууха бэшэ, ямар материал хэрэгтэйб гэжэ саг үргэлжэ һануулжа байха, бэшэгдэһэниие заһаха, хэбээрнь тааруулха, үглөө-нүгөөдэр, мүн саашаашые тематическа талаараа ямар очерк, репортаж хэрэгтэйб гэжэ эрилтэ табижа байха - нилээн орёо хүндэшэг ажалые харюусалгата секретариин орлогшоноор хэдэг һэн бээ.

Харюусалгата секретариин орлогшоор Хэжэнгэ нютагһаа гарбалтай бэлигтэй бэрхэ уран зохёолшо Александр Жалсанович Жамбалдоржиев нилээн удаан хүдэлһэн юм. Энэ тушаалда таарама абарганууд сооһоо эгээл зохимо хүниинь Александр Жалсанович байһан гээд олон үеын журналистнууд элирхэйлэн баталха бээ. Удха найруулгын ёһото эзэн байгаа ха юм даа. Бөөр томо, халхагар үмдэ, самса үмдэһэн түбшэн түни хүн столой саана һуухадаа, яараһан мэгдэһэн зониие номгоруулма, түбһэн жэжэ юумэ тоохогүй, тиихэ зуураа уялгата ажалаа ульгамһаа ульгамаар бүтээдэг бэлэй. Гуурһаа

хүргэхэ зуураа алдуу эндүү олоодхихо, хинаха, хасахадаа угаа бэрхэ, харин газетын хэмдэ таарангүй дутуу байгаа хаань, корреспондентые бэдэржэ, эрьюулжэ, энээн дээрээ нэмэлтэ хэ гэжэ зобоодоггүй, хэдэн минутын туршада шурьюулаад лэ «нүхэ» бүглэжэрхидэг хэн. Дежурна редакторнуудта, корректорнүүдтэ Александр Жалсановичтай хүдэлхэнь одоол амар бэлэй.

Бэлиг талаангаарашье, зан абарьяарашье ехэ энэ хүнэй мэдэхэгүй халбари гэжэ үгы шахуу хэн ха. «Эрхүүгэй арадай ажахын институт дүүргээ юм лэ даа, теэд иимэ мэдэсэ хаанаһаа толгойдоо суглуулан дансаланхай юм» гээд нүхэдынь гайхалдаха. «Томо толгойтой хүн ямар нэгэн баримта нэгэтэл дуулаа хаа, мартадаггүй. Түүхэ, соёл, естествознани гэхэхээ эхилээд лэ, ямар темээр хөөрэлдөө ябуулнаш, Саша заатагүйл нэгэ баришатай мэдэсэтэй байха, энээн хагад, намдууханаар хэлээд, нэмээд орхихо. Гайхахаһаа ондоо яахабши», - гэлдэхэ нүгөөдүүлынь. Иимэл ушарһаа Александр Жалсановичые «ходячая энциклопедия» гэлсэдэгынь ойлгосотой болоно бэшэ гү? Арадай ажахын институт дүүргэхэн хадаа тоо бодолгодо, физикэ, геометридэшые тоти байһыень тэмдэглэхэнэй хэрэг бии аал?

Зангаараа түбшэн түни хадаа сугтаа нэгэ таһалгада һуудаг нүхэдһөө нэгэшые шэлээрхэдэггүй, байһан соонь тэсээд, ойлгоод һуудаг хэн бээ. Сагаархуу аад, нилээн шарьяа нарьяа дуутай Татьяна Михайловна Санжиевашье Александртай хүдэлхэдэ бээдэ ямар амар гээшэб гэхэ. Олон жэлдэ секретариадта хүдэлхэн Ольга Потельхоновна Цыренова Сашатай ээм ээмээ түшэлсэн ажаллахада, бүтэсэтэйшые, урматайшые гэдэг хэн. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, редакциин эгээл хүндэ, нобшо, орёо участогые гэхэ гү, али ондоогоор хэлэбэл, дайшалхы штабые гуримшуулан хүдэлхэдөө угаа бэрхэ бэлэй даа.

Дэлгэр сэдхэлтэй аха нүхэрэй дэмжэлгэдэ хүртэхэндөө золтойб гээд дулааханаар дурсан ябадагби. Юрэл алдууеш заһаад орхихогүй, заатагүй нэгэ туһа боломо ажаглалта хэхэ, иигээд эхилээд, иигээд дүүргээ хаа, хайн байгаа гээд заажа үгэхэ. Саашанхи ажалдаа энэ хэлээшыень заатагүй ханан, ханан баримталжа ябадагби. Теэд ахатамнай нилээн удаан ажалаа шэмээгүй бүтээжэ ябатараа тэсэбэринь халадаг юм хэн гү, хадууршадаг бэлэй. «Сашамнай яабаб, Сашамнай хаанаб?» гэхэн ханаа зоболгон, хүндэлдөөн эхилшэхэ даа. Бэдэрэлгэншые болохо. Бата Будаевич бултанһаа урид хэримжэлэн ойлгонхой, голхоролоо нюунгүй, асуулта хэхэ. Би одоошые гажархаб. Хэн материалышни хүнгэн мүрөөр, үгэ дуугүйгөөр, хэм соонь заһаад, нөөхил түнихэнөөр «полоса» дээрэ

түбхинүүлээдхихэ бэлэй? Иигээд сэдхэлээрээ таараад ажаллаһамни «Буряад үнэндэ» тогтон торожо хүдэлһэнэйм үндэһэ-шалтагааниинь болоһон юм гээд тоолодог хүм.

Мүнөөтэрэүеын наһажаал зоной үсөөрэнтөөд байхада, дурсаха, дурдаха зомнайшыё хомор болоно аабза. Гэхэ зуура, бүхы наһаяа оршуулгын ажалда (мүн секретариадташыё хүдэлһэн) зорюулһан, спортивна темээр түрүү репортёрнуудай нэгэн ябаһан, мүнөө болотороо редакциин «уута» руу һонирхолтой материалнуудаа оруулжа байдаг ахатан захатан Бата-Мүнхэ Жигжитович Жигжитов Александр Жалсановичыё одоол дээдэ үзүүрэй зохёолшон, журналист гэжэ тооложо ябадагынь гайхалгүй бшуу. Зохёохы ажалтадай үе таһалдуулхагүй гэжэ оролдон, наһанһаа хахасаһан хэды олон нүхэдэйнгөө дурасхаалда дулаахан удхатай дурсалгануудыё хэды зорюулдаг, зорюулнашыё гээшэ. Энэ талаар Бата-Мүнхэ Жигжитович ахатанай жэшээ буурашагүй шэнжэтэй, буянтай юм.

Одоол иигээд хэбэд номхон Хэжэнгын урасхалдал намдуушыё гээ һаа, намдуу, зарим сагтаа салгидаатай, бүдэрөөтэйшыё ажабайдалай хүндыё, хүнгэнииешыё дабажа гараһан Александр Жамбалдоржиев алдар нэрээ арад зондоо мүнхэрүүлээл даа.

Зохёолшын бэлигэй алтан түлхюур баруун гартаа бахим баринхай һэн. «Молодёжь Бурятии», «Буряад үнэн» сонинуудта, Буряадай номой хэблэлдэ, Ивалгын аймагай «Заря коммунизма» газетэдэ ажаллахадаа, сурбалжалагшын дээдэ шадабари харуулбашыё, бүхы уян һанааниинь, уярал сэдхэлынь - уран зохёолдоол бэлэй.

Агтабшын сасагай намиранда
Ардагхан бороёо эмээллээд,
Ургыгаар хүхэрөө боро хараанда
Ушарсандаа зоридог бэлэйб.

Туруунайнь аялгаһаа эхи абан,
Тунаһан аргалай манан дээгүүр
Хотогор Хангын дабаа дабан,
Хонгёо хүгжэм эдэлдэг бэлэй.

Талын шүүдэрэй нэгэ дуһалхан соо
Танижа өөрынгөө ядаад үлэлэйб,
Баясал хүсөөр арайл һулахан
Балшар наһанайм бэе бэлэйл.

... Агтабшын сасагай намираанда
Аянгын ходорхой жолоо бэдэрээд,
Сэлгээ Хэжэнгынгээ үүр хираанда
Сэгээн манан соо төөридэг бэлэйб.

Иимэ хоморой найхан шүлэгийн буряад литературы алтан жасада оронхой. Хэрбэээ поэт бүхэнэй угалзатама шэмэтэ иимэ мүнүүдые найруулан уянгатуулха аргатай хаань, хэды зэргээр баяжаха бэлэй манай буряад хэлэн, буряад соёл... Иимэ долгилоо-дабтасатай шүлэгүүд Хэжэнгын хүбүүнэй мундуу үргэн сээжэдэ мүнделөө ха юм, мүнделөө. Хэрбэээ гансал зохёол дээрэ нуудаг байхан хаа, буряад литературада ямар нөөсэ бэлэг үлөөхэ байгаа даа.

Александр Жамбалдоржиев «Ангарын хабар» (1959), «Цехэй одод» (1962), «Гэрэлтэй мүшэн» (1964) номуудай автор мүн. 1966 ондо «Сэнхир алас» гэхэн романиинь «Байгал» журналда толилогдоһон юм.

Халаглалтайнь гэхэдэ, аха нүхэрнай бии бэлигээ гүйсэд дүүрэн дэлбэлжэ, харуулжа үрдээгүй юм. «Монгол хүүхэн» гэхэн рассказынь сэдхэлэй нарин хүбшэргэй дайрама найхан найруулга болон мүнделэнхэй. Дахин-дахин дабтан уншажа, гайхалаа дэгжээхэ хүсэл - дуран эзэлүүдгүй түрэдэг юм даа.

Мүнөө амиды мэндэ ябаа хаа, А.Ж.Жамбалдоржиев 80 наһаяа угтаха бэлэй. Буряад талын эзэн, буряад үгын эзэн, Буряадай гайхамшагта бэлигтэй хүбүүн, Танай дурасхаалые ёһолон, доро дохиноб дэмжэлгэйтнай үзэһэн дүүнэрэй зүгһөө. Александр Жалсановичай нэрые мүнхэрүүлхын түлөө оролдохол байха залуу үетэн, Хэжэнгыншые зон. Бүхы зохёолнуудайнь суглуулбари гаргаа хаа, сэнтэйл, дэмбэрэлтэйл бэлэй.

Иимэл даа, хүндэтэй ахатан тухайгаа богонихон дурсалгамни.

2015 он

Чингисэйнгээ тугай түлөө тулалдажа ябаналта

А.Л.Ангархаев

...Оршолон ехэ Замбийн хэмһээ үлүү элшэ хүсэ Агууехэ Талада эльгээхэдэнь, диилдэшэгүй арад – монголшууд мүндэлһэн гээд зүүн зүгэй нүүдэл арадуудыг шэнжэлэгшэ Лев Гумилев бэшэһэн байдаг. Иимэ элшыень онобшотойгоор халан абаһан, онсо эршэтэй зониие пассионарии гэжэ нэрлэһэн бэлэй.

Хоморой эдэ хүнүүдэй тоодо Ардан Лопсонович Ангархаев ороно гээ хаа, монгол үндэһэтэ сэхээтэн соо энэ һанамжые буруушааха хүн олдохогүй. Илангаяа «Тэнгэри Газарай тэнсүүри» гэхэн табан ботиһоо бүридэһэн, буряад уран зохоолдо урдань үзэгдөөгүй роман-мозаика бүтээһэнэйн удаа Евразийн агууехэ түүхэшэн Лев Гумилевой замаар Ардан Ангархаевай дабшаһыень арсамаар аал?

Түүхын иимэ мэдэрэл шуһа мяхан соонь байгаа, багаһаа ухаан сэдхэлынь хүтэлөө ха юм. «Багадаа һургуулидаа ошожо ябахадаа, Мундарганууд тээшэ хараад лэ дугшагша һэм – мүнөө гайханаб: гүнзэги саһан соо гараһан уйтан зүргөөрөө таамаг алхалан, оройдоо хажуушаа гарагшагүй һэм. Эгээл энэ үедөө Мундарганууднай, нээрээшье, алтан Мундарганууд гэжэ этигэгшэ бэлэйб»

(«Мундарганууд» гэхэн түүрэлгэһээ)

Таблангуудта һэн ха, урданай буусада
Табатайшье һэн гү, зургаатайшье һэн гү,
Таабайнгаа хажууда тажагархан хүбүүн
Түүрээжэл һуугаа зохоогоод үльгэр
Түбийн жамые ойлгохо гэхэндэл...
Таабайнь огто анжараагүй мэтэ
Табин табан мундаргануудай нэгэндэ
Табижа анхаралаа хэлэбэл даа:
«Үльгэр хэлэнгүй, үетэнтээ наада
Үгы юумэнэй түлөө бү оролдо,
Мундаргын орёл орой дээрэ
Мүнхын аршаан биил юм гээ,
Мүнхэ үльгэрын тэрэл юм гээ»...

Багын энэ домог хүбүүнэй сэдхэлдэ гүнзэги мур сараа үлөөгөө. Мүнөө үндэр наһанай хэмдэ хүрөөдшье ябахадаа, таабайнгаа домогыг

ямар нэгэн хүсэлдэшгүй найхан, таабарита нюусаяа алдаагүй хүсэл мэтээр нанан, харьдагай оройгоор нанаан бодолоороо хаа-яаниинь элин халин нийдэдэг ёхотой.

Агуухэ шэди алтан дэлхэй дээрэ байха ёхотой
Арюун найхан сэдхэл тэрээндэ шүтэхэнь болтогой,
Сэгээн хүхэ тэнгэри сэлихэ гэгтэ үбсүүгээ
Гэгээн ехэ бурхадай гэрэлтэ дүрэ үзүүлхээр!
Агуухэ шэди амин соо байха ёхотой!
(«Тэнгэрийн үүдэн» гэгээн шүлэгхөө)

Бишихандаа тэнгэридэ үүдэн бии юм, заримдаа тэрэ үүдэн нээгдэдэг юм, тэрэниие ехэл золтой хүн хаража болохо гэжэ ажыһээн дуулаһан байгаа.

Үндэр байна, үргэн байна агуухэ Шэрээ –
Үлгэн дэлхэйн хуби заяан дээрэнь табяатай.
Хүн түрэхэн габьяа солын шэрээн
Хүхээ ехэ уулын үбэртэ мүнхэдөө залаатай.
(«Чингис хаанай шэрээ» гэгээн шүлэгхөө)

Түнхэмни –
Хүдэр уула хадануудаар
Хүрээлэгдэхэн нютагни,
Тэрэ агуу удхын
Гансашье гэгээн дуһалые
Үнинэй тодожо хүлээхэн
Үлзы хонхор аягадал
Үндын дээшээ харбайһан
Үлгэн Дэлхэйн альган гүш?
(«Түнхэмни» гэгээн шүлэгхөө)
Галта мореор хажуугаарнь соёрон
гаранаб шуудам...
Газарай хүйхэн мэтээр тобойһон
Мон хаан уулам!
Гэгтэ ойндомни үнэн нэрэнь
тодорходол гэнэ,
Гэрэлтэ шуһан гэнжэтэн шэнээр бүрилдэнэ...
(«Мартагдашаһан Мон уула» гэгээн шүлэгхөө)

Түрэл Түнхэнэйнгөө, Замби түбийн хүшэтэн шэдитэндэ хүгэдэн шүтэхөөр хүсэжэн болбосороо, хүгжөө бэлэй ухааниинь.

Ардан Ангархаевта Лопсон Тапхаевай нүхэр ёһоной зорюулгаһаа:

...Эрхим бэрхээр хурадагыш,
Мүнгэн медаль абадагыш,
Эгээн гоё басагадые
Эмнис гээд лэ хүтэлдэгыш
Нэр мэр гэлдээшэн
Нэмээхэн доогуур мэдэхэл даа...
Мундуу, шамдуу ябахадаш,
Мундарганууд харадаг бээ?
Даашагүй хүндэ шулуунуудыеш
Үргэлсэжэ үгэдэг бээ?
Уран хүхэтэй баабайһаань,
Уян сэдхэлтэй эжыһээн
Ухаа бэлиг – хуу абаад,
Уг изагуурай үндэнэ залгаад,
Багашуулдаа багшалха,
Балга аршаанаа аршалха...
Түби дэлхэй дээрээ
Түнхэн һайхан нютагайнгаа,
Түрэл бурад хэлэнэйнгээ
Түйбээгдэнгүй байхын түлөө
Чингисэйнгээ шэрээдэ мүргөөд,
Тугынь барилсаад ябаһан шэнги –
Тулалдажа ябаашаш эли.
Туйлажа гараашаш ехэ.

Таблангууд хууринһаа холо бэшэ Ангархайтанай бууса мүнөө болотороо бии, фермернүүд тэндэ ажалаа эрхилнэ. Ангархайтан зан абаряараа сэхэ, хүнүүднээ дулдыданги бэшэ, бүхэ бата голтой зон байгаа. Эсэгынь аба – Аюуша таабай хамтын ажахы байгуулгын хаһада колхоздо яашье орожо үгөөгүй, буусадаал үлэнэн бэлэй. Абань Лопсон мүн лэ удаан саг соо колхоздо ороогүй байһанаа Арданай түрэнэнэй удаа тиишээ нүүхэ баатай болоо. Үтэлһэн түрэлхид, гурбан үхибүүд гар дээрэн байгаа ха юм. Ушар байдалһаа дулдыдахагүй, өөрынгөөл хүсэндэ нэн түрүүн этигэхэ гэшые эдир наһанһаа Ардан бүхөөр ойлгожо абаһан.

Уран зохоолдо угаа дуратай байбашье, эрдэм мэдэсэ ехэтэй багшынгаа – Б.Д.Машкиной нүлөөн доро тоо бодолготой холбоотой физико-математическа факультет шэлэнэн бэлэй. Дээдэ хургуулиин удаа физикын багшаар хүдэлөө. Иигээд нэгэл шэглэлээр хуби заяаниинь бүрилдэшэхэ байгаа гү, бү мэдэе, гэбэшье нэгэ үедэ үбдөөд, туберкулезно

санаторийн баян библиотекийн уншагша болохо баатай болоо. Дэлхэйн классика, Буряад оронойнгоошье зохоолшодой, түүхэтэ, философиин номуудые үдэр хүнигүй хужарлан уншажа, уран зохоолой урасхал руу дура зүрхэнийн өөрөө шэглээд зорёо һэн ха. «Саяны» газетэдэ хүдэлхэдөөшье, аймагай Мүнхэ Саригагай нэрэмжэтэ литературна нэгэдэлэй хүдэлмэридэ хабаадахадаашье, Буряадай номой хэблэлдэ редакторай ажалда бээ туршахадаашье, мэргэжэлтэ зохоолшоной гуурһа барижа, удхатай номуудаа урлахадаашье, өөрыгөө, үнэн бээ бэдэрэлгын алхамуудые хэжэ, зүйтэйхэн зүргээ гаргажа ябаһаниинь ойлгосотой бээ.

Арадай һунгамал

СССР-эй Верховно Соедэй депутатаар һунгагдһан ушарын намтартань, зохоохы ажал ябуулгадань шиид нүлөөлһэн онсо шухала, оройн залаата ушар болоо бэлэй. 80-яад онуудай эсэсэй, 90-ээд онуудай эхинэй хубилган шэнэлэлгын хаһа. Захаамин, Зэдэ, Түнхэн болон Ахын ниитэ нэгэн тойрогоор дэбжүүлэгдэһэн кандидадууд сооһоо түрүүшын шатада нэгэнийншье диилэнхи дуугаа абабагүй. Ардан Ангараев кандидадуудай нэгэнэй этигэмжэтэ нюур байһан. Нютагай зон Арданда ерэжэ, нютагаа, округоо түлөөлхыень гуйба. Москва ошожо, Переделкинэдэ романаа бэшэхэ гэһэн хүсэлөө орхихо баатай болобо. Һунгалта шүүхэ гэһэн бата этигэл байгаагүй. Ушарын хадаа Түнхэн Ахатайгаа 17 мянган, харин Захаамин – 24 мянга, Зэдэ – 22 мянган һунгагшадтай байгаа бшуу. Захааминай суута хонишон, Ленинэй болон Ажалай Улаан Тугай орденто Елена Ринчиновна Норбоева, Зэдын аймагай Борьегой совхозой директор, экономикын эрдэмэй кандидат Михаил Александрович Спасов Ардан Ангараевтай нэгэ округоор тэмсэлдэ ороһон юм.

- Хүн зонтой, илангаяа сэхээтэнтэй уулзахадаа, уран зохоолшо гээшэ арад зонойнгоо дунда хүндэтэй, тэдээндээ халуун эльгэтэй юм байна гэжэ ойлгоо, бодотоор мэдэрээ һэм. Халуун дэмжэлгыень мэдэрхэдээ, дали ургаһандал болооб. Бүхы буряад арадайнгаа, үндэһэн соелойнгөө, хэлэ, заншалайнгаа түлөө тэмсээд үзэхэ юм байна гэжэ эрид шиидэбэб. Ямар бэ даа, һайн, бүтэмжэтэй юумэ хэхэ аргатайб, шадалтайб гээд саанаһаа хэлэжэ байһандал бэлэй. Парламентын заседанинуудта һуухадаа, агууехэ гүрэнэймнай досоо талаһаа бутаран һандаржа эхилһэнийн эли һэн. Прибалтийска республиканууд Союзһаа гаража захалаа, Кавказда үндэһэтэн хоорондын зүришэлдөөн эхилээ... Табан жэл эндэ

хуухагүйл хабди даа гээд эхин түрүүшын үдэрнүүднээ ханахамни зүб, үндэхэтэй байгаа. Агуухэ ороной хүүлшын депутат байхамби. Олоной хуби заяае шийдхэдэг, политика ябуулдаг мэдээжэ хүнүүд тухай, үе саг тухай бодолнуудни удаань «Молнии и листья» гэхэн эссе – ном соомни ороһон юм, - гээд, Ардан Лопсонович дурсан хөөрэдэг.

Депутадай үүргэ дүүргэхэдээ, Улаан-Үдэ, БАМ-ые хүгжөөлгын талаар олон шухала асуудалнуудыг шийдхэн. Республикын МВД-гэй, томо заводууд – ЛВРЗ, авиазавод гэхэ мэтын хэрэгүүдтэ хам оролсон туһалаа. Зүүн Сибирьтэ болон Алас Дурна зүгтэ харгы барилгада мүнгэ һомололгыг хэдэ дахин дээшэлүүлгыг туйлаһан юм. Аха, Хүлтүүг-Моондо гэхэн харгы барилга туһаламжаарнь түгэхсэгдөө. Зэдэ, Захааминда үүлтэртэ мал үсхэбэрилгын, элүүрыг, социальна хамгаалгын, соёл болбосоролой асуудалнуудта анхараа. Гэбэшье депутат Анггархаевай онсо гол туйлалтань хадаа Түнхэнэй Национальна парк байгуулга мүн болоно.

Буряад хэблэлнүүдэй буурашагүй түб

Гансашье республика соогоо бэшэ, Росси дотороо, монгол үндэхэтэ зонойнгоо дунда нэрэтэй түрэтэй болоһон Буряадай арадай уран зохоолшо, олониитын ажал ябуулагша А.Л.Анггархаев 1996 ондо «Буряад үнэндэ» ахмад редактораар томилогдожо, хаан зангаар хуушаха, орьелмо- бурьялма ажал эхилшэхэ юм гэжэ хэн хүлээгээ бэлэй? Нэгэл мэдэхэдээ, коллективнай ажалша шоргоолжодой бута гү, али зүгынүүдэй зүнтэй үүр шэнги болошонхой, зохоохы абьяас халбаржа, зоной субаса үглөөнһөө үдэшэ болотор таһаршагүй болошоод байһан юм. Институт хая дүүргээд ерэхэн 4-5 хүбүүдыг зонхилхы тушаалнуудта томилходонь, түрүүшээр гайхалаа бараа бэлэйбди. Ябан-ошон эдэнэрнай үдэ һодоёо бэхижүүлһээр засагай дээдын зургаануудта хүдэлхөөр дэбжүүлэгдээ һэн. Хүнэй хуби шадабарииг гайхалтай мэргэнээр тухайлан таадаг байгаа юм, Ардан Лопсонович.

Мүнгэ зөөрийн бага, хатуу сагта ерээд, зоноо үсөөлөөгүй, бүри олон болгоо. Нэн түрүүн Москва ошожо, Хэблэлэй болон Үндэхэтэнэй министрствэнүүдтэ хоёр проект хамгаалаад, тэрэ үеын мүнгөөр 650 миллион түхэриг оложо ерээ. Тэрээгээрээ редакцида компьютернуудыг худалдан абаад, материально-техническэ бааза шэнэлэлгыг эхилһэн юм. Хэблэлэй министрствэтэй харилсаамнай саг үргэлжын боложо, «Морин хуур», «Вершины» журналнуудта мүнгэ эльгээдэг болоо. Нэгэ удаа бишье Москва ошоходоо, тус министрствэдэ ороо һэм. Түрүүшээр

намайе тоохо янзагүй байтараа Буряд оронһоо, Ардан Лопсонович Ангархаевһаа гэхэдэм, хатуу мүльһэн хайлаһан мэтэ, энеэбхилэл-мэшээлтэй боложо, урда жэлэйнгээ хэлсээнэй болзор улыгамаар һунаажа, шэные баталжа ерээ бэлэйб. Ардан Лопсонович шэнги шог зугаагаар хөөрэлдөөгөө саанаһаа удхатайгаар шэмэглэдэг зон үсөөн гэжэ бодоо һэн хаб. Илангаяа ямаршые шатын, ямаршые зиндаагай дарганартай, жиирэй зонтойшые хэлээ ябууд, амарханаар ойлголсодогын жэгтэйл юм даа.

Хубилалтануудые юунһээ эхилээ бэлэйбибди? Кабинедүүдээ сэбэрлэжэ, шаладаа линолеум дэбдихэ гэхэһээ эхилээд ажалай һууринуудаа өөһэдын аргаар аятай хайхан болгоо һэмди. Һүни орой болотор хүдэлөөд, үглөөдэрын нөөхил хэмдээ ажалдаа ерээд байхаш.

Хайшан гээд сониноо ондоо болгохоб, шэнэ ниитэ гаршаг, гол бодол элирхэйлһэн үгүүлэл амьарлан гаргаха, макет, верстко хайжаруулха гэхэһээ эхилээд ябууд һуража захалаабди. Шэнэ хүтэлбэрилэгшэ гансал ажалаар зоноо дараад һуудаг бэшэ, хүгтэй зүйтэйгөөр урмашуулдаг, зонойнгоо хии мориене үргэжэ шададаг байгаа.

Жэшээлбэл, тэрэл 1996 ондо пенсиин наһанай 13 ветеранда Россиин үндэр хайра шагналнуудые, нэрэ зэргэнүүдые олгоһониинь дэмбэрэлтэйл бэлэй. Россиин Президент Б.Н.Ельцинэй захиргаанай шагналнуудай управление А.Ангархаевтай нэгэ зарлалда депутат ябаһан Н.Сивова хүтэлбэрилдэг байжа, энэ танилаараа иимэ олон шагнал гаргажа шадаһан нюусатай юм. Бурядай Президент Л.В.Потапов өөрөө редакцияда ерэжэ, эдэ бүлэг зондо нэрэ зэргэнүүдые гэршэлһэн үнэмшэлгэнүүдые барюулаа, орден, медальнуудые зүүлгээ бэлэй. Бүхы наһаяа «Буряд үнэндэ» зорюулһан ветерануудай шарайн омогорхол баяраар халин байһыень мартамаар аал?

- Буряд гүрэн түрые байгуулгада онсо хубитаяа оруулһан «Буряд үнэн» сониндо ерэхэдээ, Ардан Лопсонович холын хараа бодомжо урдаа табиһан байгаа. Ушарын гэбэл, газетно-журнальна бүхэли комплекс байгуулһан габыятай. Долоон хоногтоо нэгэ дахин «Буряд үнэн»-«Дүхэриг», «Бизнес-Олзо», «Спорт-Тамир» газетэнүүд гарадаг болоо һэн. Нэгэ үедэ «Алтан гадаһан», «Уран үгэ» хабсаргалта гарадаг болоод байгаа. Бүхы хэһэг 40 мянга холо гараа. 1990 ондо уран зохеолой болон ниитэ улас түрын «Морин хуур», «Вершины» сэтгүүлнүүд, хүүгэдэй «Одон» журнал буряд, ород, англи, эвенк хэлэнүүд дээрэ гаража эхилээ. Хэблэлэй таһагайхид жэлдээ буряд уран зохеолшодой, мүн публицис удхатай 60-70 номуудые хэблэдэг,

өөхэдын мүнгэ олодог болоод байгаа. Удаань «Байгал», «Байкал» сэтгүүлнүүд «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда дамжуулагдаа. Тэрэ үедэ Президент Л.В.Потапов, Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.И.Семенов коллективные дэмжэжэ, аргагүй ехэ туһаламжа үзүүлхэн. Республикын засагай мүнгөөр туһалаагүй хаа, иимэ юумэн бүтэмжэгүйнь эли хэм шуу, - гэжэ редакциин ветеран, Россиин Федерациин соелой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Б-М.Ж.Жигжитов зүйтэй зүб ханамжаяа элирхэйлээ хэн.

Туйлалтануудшье удангүй элиржэ эхилээ. 2001 ондо «Бурятия» сонин Бүхэроссиин хэблэлэй фестивальда 1-дэхи шагналда, 2002 ондо «Буряад үнэн-Дүхэриг» сонин энэл фестивалиин Гран-при шагналда, Россиин Үндэхэтэнэй эрхим сонин гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртөө. 2008 ондо «Буряад үнэн-Дүхэриг» Россиин Хэблэлэй алтан жасада оруулагдаа. Москва хотодо Россиин журналистнуудай оршом соо үндэр тайзанһаа энэ шагналаа абаа хэмди. Тэндэ бэе бэе амаршалхадаа, Ород гүрэнэй олохон журналистнууд уг изагууртаа азиат, монгол үндэхэтэйбди гэжэ бидэндээ хөөрөжэ, баярлуулхан, хүхөөхэн юм. 2005 ондо Хэблэлэй байшан «Россиин экономикын лидер» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртөө.

А.Л.Ангархаевай буряад хэблэлэй нэрэ хүндэ дээшэлүүлхэн, дэлгэрүүлхэн хүдэлмэринь уласхоорондын хэмжээндэ үнэн бодотоор сэгнэгдээ бэлэй. Энээниие дурдахадаа, Лопсон Тапхаевай Ардан Ангархаевта нүхэр ёһоной иимэ зорюулга дурдалтай юм:

Адар томо толгойшни
Алтаар бүтэһэн юм гэлтэй,
«Аса» гэжэ харбайншьегүйгөөр
Абажал ябаха хубитайш.
Альпа хадын алтые
Аба абаһаар хороонош,
Арад зонойнгоо хүндые
Нэмэ нэмэхээр нэмээнэш...

Ушарынь хадаа 2013 онһоо Хэблэлэй байшан болон тэрэнэй генеральна директор уласхоорондын 6 шагналда хүртэһэн байна. Тэрэ тоодо уласхоорондын INSAM гэхэн алтан медаль (Бизнесэй болон хүтэлбэрийн дээдэ институт), «Золотой слиток» гэхэн шагнал (Швейцари), «За высокое качество в деловой практике» гэхэн алтан медаль (Швейцари) ороно.

А.Л.Ангархаевай үүсхэлээр «Буряадай түрүү хүнүүд» гэхэн үргэн хэмжээнэй, уран гоё, удхатай хайндэр үнгэргэгдэдэг болоһониинь

Росси гүрэн соошье, хилын саагууршье мэдээжэ суутай болоо юм. Ойн баярай энэ жэлдэ тус конкурс хоридохёо үнгэргэгдэхэ. Угай залгаа үргэлжэлһөөр даа.

«Адар дэлхэй урбуулһан
Архимедэй хүшүүргэ»,
Арадаа зоноо дахуулһан
Арданай хүшэр үүргэ.
«Буряад үнэн» гуламтаяа
«Байшан» болоторнь обойлгоод,
Олон жэлдэ толгойлоод,
Одын үргэжэ ябаналши» (Лопсон Тапхаев)

Үнэхөөрөө, үнэн бодотоороо «Буряад үнэнөө» буряад хэблэлнүүдэй түб – гуламта болгоо һэн, түүхэдэ түрүүшынхэ иимэ бүридэл һэн гээд дабтан-баталан хэлэе.

Түүхэдэ-түрүүшынхэ

Буряадай арадай уран зохоолшо, СССР-эй болон Россиин Уран зохоолшодой холбооной гэшүүн, СССР-эй Журналистнуудай холбооной гэшүүн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, түүхын эрдэмэй доктор, РБ-гэй болон РФ-гэй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Хани Барисаанай орденоор шагнагдаһан, Буряадай Гүрэнэй шангай лауреат, Цырен Шагжинай нэрэмжэтэ, «Признание» гэхэн ниитын шангуудай лауреат, Ленинскэ комсомолой нэрэмжэтэ шангай лауреат, Монголой болон Росси-Беларусь холбооной журналистнуудай шангуудай лауреат, «Лучшие люди России» гэхэн ниитын дээдын шагналда хүртэһэн, эрдэмэй болон искусствын талаар Петровско академиин гэшүүн-корреспондент, Түнхэнэй аймагай хүндэтэ эрхэтэн гээд тоолоо, үшөөшье нэрэ зэргэнүүдэйнэ һубарил үргэлжэлүүлхээр ааб даа, халима...

Олониитынажалябуулганьүргэншье,хүндэтэйшье.Хэблэлэйбайшангай генеральна директор-ахамад редактор, Буряадай Уран зохоолшодой холбооной түрүүлэгшэ, Россиин Уран зохоолшодой холбооной секретарь ябаха үедөө Буряадай Президентын дэргэдэхи гурбан соведэй, онсолбол, соелой, экономикын тогтууритай хүгжэлтын болон үндэһэтэнэй талаар соведүүдэй гэшүүн, соелой талаар уран найханай соведэй болон гүрэнэй шангуудые олгохо талаар соведэй гэшүүн ябаа. РБ-гэй Конституционно Суглаанай гэшүүнээр һунгагдаһан юм.

А.Л.Ангархаевай ажал ябуулгада түрүүшынхэ гэхэн үгэ оло дахин хэрэглэмээр юм. «Буряад үнэнэй» удаа БГУ-да багшалхаар ороходонь,

Лев Гумилевой хэлэдэгээр, досоонь бүхөөр хууһан «пассионарий» гэхэн удхань яахаяа амар заяа үзүүлхэ бэлэй? Иигэжэ БГУ-да монгол үндэһэтэнэй шэнжэлхы түб эгээл түрүүшынхээ байгуулаа юм. Монголоой эрдэмтэдтэй харилсаан бэхижээ, хамтын шэнэ үүсхэлнүүд мүндэлөө. Буряад уран зохеолой антологийн гурбан боти – поэзи, прозо, драматурги гээд гаргаха байгаа гээд түшэг болохо уран зохеолшо, редактор нүхэдтэйгөө – Ц.Ц.Дондогойтой, Ю.И.Будаевтай, Л.Д.Тапхаевтай, Н.Н.Ильинатай хөөрэлдэдэг байһан юм. Энэньшье бээлээ. «Буряад шүлэгэй далай», «Буряад уран зохеолой шэлэгдэмэл шэнхинээн», «Буряад жүжэгэй хэшэг» гэхэн гурбан боти номууд тагуудта жэрысэ табигдаа. «Буряад хэлэнэй этимологическа словарь» – хэмжээлэшэгүй ехэ, хэмнэшэгүй хүдэлмэри хэблэлдэ бэлдээ, удангуй толилогдоо. Мүн лэ түүхэдэ түрүүшынхээ гээд лаблая.

Нюуса тарнийн эзэн гү?

70 наһанайнгаа дабаан дээрэ уран зохеолшо, түүхэшэ эрдэмтэн А.Л.Ангархаев уран зохеолой болон түүхын-баримтата 70 ном бэшээ гээ һаа, үлүүдүүлжэ хэлэһэн үгэ бэшэ. Тэрэ тоодо «Мүнхэ ногоон хасуури», гэхэн роман, «Тэнгэри Газарай тэнсүүри» гэхэн 5 ботинһоо бүридэһэн роман-мозаика, 8 жүжэгыень («Аршаан дээрэ болоһон найр» гээшэнь Москвада зүбшэн хэлсэгдээд, Монголдо табигдаһан), поэтическэ олон номуудыень, эрдэм-шэнжэлхы удхатай согсолборинуудыень дурдамаар юм. Буряад Республикын 80 жэлэй ойтой дашарамдуулан 2003 ондо республикын Правительствын болон Арадай Хуралай шийдхэбэрээр Тува, Хакасси, Алтайн, Красноярскын хизаар, Новосибирск хото Буряадай хизаар нютагаа шэнжэлэгшэдтэй, Новосибирскын зохеолшодтой эрдэмэй-соелой экспедицеэр 1 һара ябажа, эрдэм-шэнжэлгын хүдэлмэридөө шэнэ материалнуудые олоһон бэлэй.

Энэ экспедицийн үедэ республикануудай правительствануудта, парламентнуудта, Россиин Эрдэмэй академиин Сибириин отделенидэ, газетэ болон журналнуудай редакцинуудта, хэблэлэй газарнуудта уулзалганууд болоһон юм. Дүнгынь гэхэдэ, удаань Улаан-Үдэдэ эрдэмэй-практическа конференци үнгэргэгдөө, бүхэли монографи гаргагдаа.

Һайн баримтануудай нэгэн гэхэдэ, тус экспедицийн удха шанар тухай «Цивилизация непобежденных, или как координировать творческие силы региона» гэхэн шэнжэлхы удхатай очеркнүүдэй һубарил сэтгүүлшэ Галина Дашеева бэшэжэ, Сибириин журналистнуудай дунда эмхидхэгдэһэн «Сибирь – территория надежд» гэхэн могоо хоорондын зохоохы конкурсын лауреат болоһониинь дэмбэрэлтэй бэлэй.

- Минии хубидаа бүтээжэрхихэ гэжэ юун байхаб даа. Аха зоной зүбшэл заабаряар, дүүмэр зоной дэмжэлгээр, бултанайнь бэлиг хайраа элсүүлһээр бээлээ юм ааб даа, - гээд, Ардан Лопсонович дабтан-дабтан хэлэхэ дуратай юм.

Тиихэдээ С.Д.Ринчинов, П.Н.Нимаев, Б-М.Ж.Жигжитов, М-Ц.Д.Намжилов, Д.Ш.Хубитуев, Т.Н.Нимбуев, Н.Д.Бадмаринчинов, Н.Д.Намсараев, Д.Д.Эрдыниева, Т.В.Самбялова, Б.Д.Орбодоева, Б-М.Ж.Балданов, Б.Д.Балданов, Б.В.Гындынцыренов, Б.В.Балданов, В.Ц.Дашанимаев, Л.Л.Гергенов, болон бусад олоной нэрэнүүдые сэдхэлэй ульһатайгаар дурдан ябадаг заншалтай.

Нэгэтэ редакцида ерэхэн буурал толгойто үбгэжөөл намда нэгэ жэгтэй асуудал табиба гээшэ:

- Энэ Ангархаев гээшэ нюуса тарниин эзэн гү даа? Хайшан гээд бүхы юумэниинь һалхяар туугдаһандал һайн бүтэнэ гээшэб?

- Өөрһөөнь лэ асууха болоо бэээт даа, - гээд, гайхашаа баран харюусаа бэлэйб.

Үнэн дээрээ, хадын хүбүүн хадаа хад-бурхадтаа шүтэжэл ябаа юм ааб даа. Аха, Түнхэниие аригуун бодисада ухаагаараа арюудхан гэгээрүүлһэн Агван Доржиев тухай нилээн зузаан ном Новосибирск хотодо хэблүүлжэ гаргуулаа бэлэй. «Буряад үнэнэй» 85 жэлэй ойдо «Буряад арадай буян һэшхэл» гэхэн 2 боти согсолбори хүтэлэн хэблүүлээ һэн.

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан, бүхы хэблэлнүүдынь – Буряад Уласай арадай буян һэшхэлэй, нэрэ хүндын, буряад литературна хэлэнэй, үндэһэн оюун бэлигэй бодото гуламтань мүн. Буряад арадай элитэ уран зохоолшод, поэдүүд зохоохы замаа энэл сониной хуудаһануудта эхилһэн байдаг. «Буряад үнэн» хадаа XX болон XXI зуун жэлнүүдтэ боложо байһан бүхы политическэ, социально-экономическа, соёл болбосоролой ёһото толи гэршэнь мүн», - гээд, оролто үгэ соогоо генеральна директор-ахамад редактор Ардан Ангархаев бэшэһэн байдаг.

Үнэн дээрээ, томо хэмжээнэй хүтэлбэрилэгшэ хадаа уласхоорондын харилсаануудһаа гадна (Хитад, Татарстан, Яхад, Хальмаг, Монгол, Япон) республикын аймагуудтай илангаяа дүтын холбоо тогтоожо шадаһан. Тэрэ хүндэ сагта газетээ тарааха гэжэ һара һараар хүдөө гарадагнай, орооһо таряагаар, мяха шүлөөр андалдадагнай, сагай бэрхэшээлнүүдтэй үһэрин, саагуур-наагуур аяншалһамнай һайхан харилсаа һалбаруулжа, саглашагүй хэшэг-буян хуряаһамнай

мартагдаха аал? УФПС урдаһаамнай өөһэдөө туһа дэмжэлгээ дурадхаад, тулгамнай болодог һэн ха.

...Нюуса тарниин хүсэнһөө юм гү, Лев Гумилевой хэлэдэгээр, замбиин элшые залан бээдээ шэнгээдэг шэдиһээ юм гү, Ардан Ангархаев хүсэлэл оролдолгоёо арадтаал зорюулһаар юумэл даа, арадтаа. Амин хайрата аша туһаяа үзүүлэн, амар амгалан, энхэ элүүр ябахыетнай, түүхэдэ түрүүшынхэе гэхэн түүрэлгэнүүдээ, абарга шэнжэтэй агуу бүтээлнүүдээ һаадгүй үргэлжэлүүлхыетнай хүсэл даа, хүндэтэ Ардан Лопсонович!

2016 он

...Барагдадаггүйл гэрэлдэнэ хэгдэһэн буян

Ю.И.Будаев

Сэлэнгын аймагһаа урган гараһан эрхим бэлигтэй хүбүүдэй нэгэн хадаа минии сэдхэлдэ хайрата ёһоор һанагдадаг аха захатан – оршуулагша, номой хэблэлэй талаар дээдэ зиндаата мэргэжэлтэн, баримтата туужануудай автор, СССР-эй Уран зохёолшодой болон СССР-эй Журналистнуудай холбоонуудай гэшүүн Юрий Ишиевич БУДАЕВ болоно.

Хараха янзада ородорхуу шарайтай, ордоһолиг шүүмжэлхы хөөрөөтэй энэ хүн буряад, ород литературын талаар үргэн эрдэм мэдэсэтэй, хоёр хэлэндээ тэгшэ бэрхэ, гүнзэгы удхынь, найруулгынь гол һудалые бахим баряад ябадаг хүнүүдэй нэгэн бэлэй.

2006 ондо арадай уран зохёолшо Ардан Ангархаевай шууд зууршалгаар Буряадай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшээр һунгагдаһан хүм. «Буряад үнэн» сониной редакторай тушаал дээрэ үшөө иимэ нэгэ ехэ тушаал нэмэхэдээ, орёошье, зохёохы олонтой харилсаамни бүри үргэдэһэн, харюусалгамни бүри дээшэлһэн бэлэй.

Иимэ байдалһаа дээрээ ортоһондол гайхан татаад, кабинет соогоо бодолгото болон һуухадам, үндэр бата бээтэй, үлэ мэдэг мэшээһэн Юрий Ишиевич үүдэ нээхэтэйгээ сасуу шарайем адаглаһаар орожо ерэбэ. «Зай, Галя, шамаяа амаршалнаб, шэнэ даргаяа... Һанаагаа ехээр бү зобыш даа, хажуудаш би туһамаршаншни байха ха юмбиб. Арга хургынь олоно бэээбди», - гэжэ намаяа уушхаруулба, досоом орьелон-бурьялан байһан мэдэрэл номгодхообо. Үнэхөөрөөшье, харюусалгата секретарь Ю.И.Будаевтай суг

зохёолшодтой хүдэлмэримнай зохид урасхалаар дабшуулагдаа һэн гээд ханагдадаг.

Юрий Ишиевич алдар солото нагасатай гэжэ мэдэхэ байгаа. «Тоёон, шамай поэт...» гэхэн суута шүлэгэй автор, оройдоол 33 наһандаа хамалганай хамуурта абтан хосорһон Дамба Дашанимаев түрэхэн эхын аха байгаа бшуу. Иигэжэ нагасын замаар нара татуулһаар уран зохёолтой хуби заяагаа холбон, һүүлшынгээ үдэр хүрэтэр үнэн албаяа үргэлжэлүүлһээр ябаһан юм.

Үшөө нэгэ һонирхолтой баримта бии. Юрий Ишиевичэй түрэхэн эжын – Сэмжэд Дашанимаевна элитэ уран зохоолшо Дамба Дашанимаев ахатаа «Интернационал» оршуулалсаһан, тиимэхэ Юрий Будаевай уран зохёолдо абьяас шуналын хадаа шуһа мяхандань шэнгэнхэй байгаа гээд баталмаар лэ.

Дүрөө нэгэдүүлэн дабшаа һәмди

1994 онһоо 2000 он болотор Бурядай Уран зохёолшодой холбооны түрүүлэгшээр хүдэлһэн Б.С.Дугаров:

- Юрий Ишиевичтэй бидэ нэгэ эмээлэй хоёр бүүргэ мэтэ, дүрөө нэгэдээд, һундалдаад, яһала ехэ юумэ хээбди. Холбоонойнгоо хара ажалые дууһан хэдэг байгаал даа. Хүн талаараа ехэ һайн һанаатай, гурим журамда дуратай. Гэсэрэй 1000 жэлэй ойн һайндэр эмхидхэн үнгэргэхэдэ эдэбхитэй хабаадаа. Эрхүү можоһоо эхилээд, Амар мүнэн хүрэтэрхи 33 голдо - алдар суута үльгэршэдэй нютагуудта Гэсэрэй туг хиисхүүлээбди. Профессор Симон Палласай номһоо Селенгинск, Дээдэ-Үдэ, Хяагта хотонууды дамжан, Буряад ороноор энэ номой авторай аяншалһан тухай бүлэгы «Храм Гэсэра» гэжэ гаршаглаад, «Наран» хэблэлээр бэлдэжэ гаргуулаа һәмди. Семен Липкинэй «Гэсэрэй» оршуулгын толилолгодо хоригдоходонь, Юрий Ишиевич ородой мэдээжэ поэт Владимир Солоухиние олоһон юм. Олон залуу зохёолшодто замыень нээжэ үгөө.

Нара нара толотуулан ябаалди даа

2001 онһоо 2006 он болотор Бурядай Уран зохёолшодой холбооние хүтэлһэн А.Л.Ангархаев:

- Намтарын һонин юм. Юрые дүү басаганһаа Иши Будаев үргэжэ абаһан. Иши Будаевич республикын КГБ-гэй түрүүлэгшын орлогшоор, эжын Вера Александровна Саломатина хүдөө ажахын министрэй орлогшоор хүдэлөө. Иимэ гэр бүлэдэ ёһотой болбосорол абажа, МГУ-гай түүхын факультет түгсөө. Бурядай радиодо сурбалжалагшаар, «Хараасгай» журналда хүдэлөө. Юрий Ишиевичэй гол габыа гэхэдэ, Бурядай номой хэблэлые хүл дээрэнь табиһан хүн гэбэл, алдуугүй.

Ахамад редактораар хүдэлхэдөө, ород, буряад хэлэндээ тоти байхааа гадуур түүхээ, зохеолшодойнгоо бүтээлнүүдые хайн мэдэхэ дээдэ гарай мэргэжэлтэн байгаа бшуу. Харин хэблэлэйнгээ түсэб, хэгдэһэн ажалаа Москвада хамгаалха гээшэ одоо харюусалгатай хэн. Хэблэлэй, полиграфиин, номой худалдаа наймаанай талаар комитетдэй нягта харилсаатайгаар хүдэлдэг бэлэй.

Ажалгүй болоһон нүхэдөө - Юрий Будаевые, Наталья Ильинае, Лопсон Тапхаевые 90-ээд онуудаар «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшандаа урижа, хүн бүхэниинь ажалтай болгообди. Юрий Ишиевич «Вершины» журналай редактораар, Цырендулма Цыреновна Дондогой «Морин хуур» журналай редактораар томилогдоһон юм. «Небо и земля» гэхэн табан боти номойм гурбыень хэблэлдэ бэлдэхэндэнь Юрий Ишиевичтэ баяраа мэдүүлжэ ябадаг хүм, ханаандаа. Иигэжэ сэдхэлэй холбоо татан, ханаандаа хара нара толотуулан ябаалди даа, арад зонойнгоо, уншагшадайнгаа түлөө.

Мүнгэнэй түлөө бэшэ, мүнхэ сэдхэлэйнгээ түлөө

2008 онһоо мүнөө болотор Буряадай Уран зохеолшодой холбооние толгойлжо байһан М.Р.Чойбонов:

- Буряадай болон Ород Уласай соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ нэрэ зэргэтэй, «Шэн габыята ажалай түлөө» медаляар шагнагдаһан Юрий Ишиевич Будаевтай 4 жэл соо дүрөө нэгэдүүлэн хүдэлөөбди. Ниитын хүдэлмэри түлбэригүй гээд нэгэтэшье уршаганаа, харшаганаагүй юм. Үнэндөө, иимэ хүнүүд үсөөн, үгышье тооной шахуу мүнөө сагта. Сэхын хэлэбэл, мүнгэнэй түлөө бэшэ, мүнхэ сэдхэлэйнгээ түлөө ябаһан хүн гэлтэй. Эсэгэнь Иши Будаевич Будаев Зэдын райгүйсэдкомой түрүүлэгшээр хүдэлхэ үедөө минии эсэгэ Рабдан Дондович Чойбоновтой анда нүхэд байһан юм. Юрий Ишиевичэй дэлгэр хайн сэдхэлын, урагшаа эрмэлзэхэн ханааниинь бидэнэй сэдхэлдэ үлэнхэй.

Нэрыень мүнхэрүүлхэ ёһотойбди

...Дээрэ дурдагдаһан зоной ханамжа дуулаад, гуурһа нэгэтэ нүхэдэй дурсалга хэды сэнтэйб даа гээд бодоо бэлэйб. 2006 онһоо 2008 он болотор Уран зохёолшодой холбооние хүтэлхэдөө, нэн түрүүн хада хабсагай мэтэ түшэг – Юрий Ишиевичэй найдамтай ээм мүрые ходо мэдэрэн ябааб. «Буряад үнэнэй» редакторай болон Уран зохёолшодой холбооний түрүүлэгшын шанга хоёр тушаал хүндэ байна даа, болиһуу даа гэхэдэм,

Юрий Ишиевич намаяа үлөөхэ ханаатай аргадаа бэлэй. Һүүлдэ, эмнэлгын газарнуудта ороходонь, Надежда Гармаеватай, Дарима Цыбиковатай хэдэ дахин ошоходомнай, «Һайн ябаарайт» гээд үрeэһэниинь мартагдашагүй.

Бадаржа байһан зула хэзээ

нэгэтэ мүхэдэг,

Барагдадаггүй

гэрэлдэнь хэгдэһэн буян –

гэһэн мүнүүд аржыса буугаад ерэнэ.

Уран зохёолшодой холбооной түлөө хүсэ шадалаа шабхан үгэһэн энэ хүн ёһотойл тэмсэлшэн мүн.

Нэрыень мүнхэрүүлхын түлөө оролдохо ёһотойбди, алтан дэлхэйн тооһо хүдэлгэн ябаа сагтаа.

2016 он

Жаргалтай агшан зуурануудые ургалжал ябыт...

Д.Р.Доржиева

Буряадай арадай ирагуу найрагша, Буряад Уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, И.Калашниковай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Ород Уласай Уран зохёолшодой болон Сэтгүүлшэдэй холбоонуудай гэшүүн, ниитын ажал ябуулагша Дулгар Ринчиновна Доржиевагай түрэхөөр 75 наһанай ойдо зорюулжа, хотын түбэй номой сангай хүдэлмэрилэгшэд «Био-библиографический указатель» гэһэн брошюра согсолон гаргаба.

Түрүүшынэ хэһэгтэ – амяараа ном болгожо толилогдоһон, мүн сэтгүүл, сонинуудта хэблэгдэһэн бүтээлнүүдэйнэ, публицис удхатай статьянуудайнэ, ород хэлэн дээрэ оршуулгануудайнэ хаана, хэзээ хэблэгдэһэн тухай тодоор заагданхай. Хоёрдохи хэһэгтэнь зохёохы ажал ябуулга тухайнэ болон номуудтанэ бэшэгдэһэн шэнжэлэлнүүд үгтэнхэй.

Он жэлнүүдэй хубаарилаар, сагай ябаса даган эдэ хэһэгүүд үгтэһэн тула хаана, хэзээ зохиолнуудынэ толилогдоһон бэ гэһэн мэдэсэ олоходо аятай амар гэжэ энэ брошюра сооһоо ойлгомоор.

Шэнжэлэгшэд Туяна Баларьева, Николай Бадмаринчинов, Баир Гомбоев Дулгар Доржиевагай 2017 ондо хэблүүлһэн «Эрхэтэн ябаха

үйлэмнай» гэхэн номдо өөрынгөө бодомжото тобшолол бэшээ юм. Юрын юрьээнэй, боро байдалда эзэлэгдэшөөд лэ байхагүй, харин ниигэм зоной ажабайдалда эдэбхитэй хараа шэглэл баримталан, эрхэтэн ёһоор хабаадая гэхэн урья-бодол диилэнхи олон шүлэгүүд соонь улаан хабагша татан гарана. «Наран найжа», «Нүхэсэл», «Баруун Хүнтэйн хэшэг» болон бусад олон шүлэгүүдын эгээл иимэ бодолһоо, сэдхэлэй долгисоһоо бэшэгдээ.

Инаг дуран, инаглал... Ямар ирагуу найрагша, илангаяа эхэнэрнүүд энэ темэхээ зайсаха бэлэй? Дулгар Ринчиновна «Дуранай дугы» гэхэн амьяараа ном гаргаа һэн. Тээд дэлхэй түбиин энэ һайхан мэдэрэл наһанай ябасаһаа дулдыдадаггүй, ямаршые сагта зүрхэ сэдхэл хүлгүүлхэ шэдитэй гээд поэт домоглон, сэдхэлээ далижуулан бэшэнэ.

Арадай аман үгэхөө эхитэй шүлэгүүд номые шэмэглээ. Ульгэрнүүдһээ, арадай уртын дуунуудһаа, оньһон үгэ, ёһо заншалнуудһаа дээжыень хальман абаһан мэтэ. Оршон байгаали үзэмжэ гоё байхаһаа гадна удха ухаагаараа баян дэлгэр шуу.

Боолон Түмэр, Бархан Баабай
Тоолон абахада, олон үндэрнүүд,
Дээдэ Баабай, Буха шулуун
Хэзээдэ һэргэг Хилмэн шулуун

– гээд түүрээхэдэнь, түрэл Баргажан голһоо уг удхаяа, эршэ хүсээ абадагынь элил даа.

2017 оной «Номой дугуйлан» дээрэ Дулгар Доржиевагай «Эрхэтэн ябаха үйлэмнай» ном «Жэлэй эрхим ном» гэжэ тодороо һэн. Хатуу хабтаһатай, яб гэмэ, тематическа талаараа гаршагтаа яг тааруу энэ номой илгаран шалгарһаниинь ойлгосотой. Хүнтэйн үргэн талаһаа, түрэл Хилганаһаа, Баргажанай шэлэнүүдһээ удхаяа удхан абаһан лэ даа, найрагайнь найдамтай мүнүүд...

«Бусадай буяниие даган баясаха» гэхэн ойлгосо буддын шажанда бии. Оршон байгаалида, хүн түрэлтэндэ, ан амитадташые магтаал үргэхэдэ, саглашагүй ашатай. Тиин энэ аша туһань магтаал үргэгшэдэ өөртэнь эрьен бусажа, бэе махабадыень, үндэр ухааень арюудхана, гэрэлтүүлэн элшэтүүлнэ» гэжэ Николай Бадмаринчинов бэшэнэ.

Үнэхөөрөөшые, үглөө бүри Замби руу элшэтэмэ бодолоо эльгээжэ байбал, оршон дэлхэйн шарай гэгээрэн һайжарха жэшээтэй гээд бээ үнэншүүлэн ябаял, хэзээдэшье.

...Ягаахан плати үмдэһэн соморхон зохид бээтэй эхэнэр Баргажан голый ногоон эрье дээрэ зогсоод, ягаан сасагтай пулаадаар аласые

хурылан даллана. Аза жаргал, амгалан байдал дуудана гү, али шэнэ шүлэгүүдэйнгээ шэнэ мүнүүдэй долги мэдэрэн, Баргажанайнгаа долгидтой хамтаруулан, Байгал далайдаа баялиг болгон эльгээнэ гү? Хэзээдэшье хүл хүнгэн, хүхюу шогтой, дарьяатай нарьяатай Дулгар Ринчиновнае эгээл түрүүшынхээ харахан хүн найнай хорео руу намхан тэгүүлжэ ябаһыень яагаад тааха бэлэй?

Атаархал жүтөөрхэл гэжэ үгы, ажамидаралай үзэгдэл ушаралнуудые хэзээдэшье өөрынхээрээ ойлгохые, мэдэрхые һэдэн, һониёошье хубаалдан, һониёошье суглуулан, ухаандаа бисалгажа ябадаг лэ даа, эгэшэ нүхэрнай. Оршон тойрондо хайша хэрэг хандаа һаа, юумэн эрьесэгүй болодог, дэлхэй үнгээ алдадаг ёһотой. Заримдаа гуниглахаа һанаа һаа, Дулгар Ринчиновнатай золгооройт. Хөөрөөень, дууень шагнаад, сэдхэлтнай хөөрэхэ, гунигшыё мартагдаха.

Замбитаяа, зонтой иигэжэ харилсаха арга шэдитэйл хадаа арадай ирагуу найрагша, прозаик, драматург – дүүрэн һалбарита бэлигтэй Дулгар Доржиева номһоо номдо, илалтаһаа илалта тээшэ дабшаа бээ. «Гар бэшэмэлни дүүрэн, бэшэхэ юумэмнишыё дүүрэн, хаанаһаа сүлөө заб олохоб, эдэ бүгэдыё буйлуулхын түлөө?» гэхэн асуудал өөрөө өөртөө табяад, баригдашагүйгөөр хулжан ошожо байһан Сагай хойноһоо шаналалтайгаар шэртэн харадаг хэбэртэй.

Сагыё өөртөө ургалжа,
Сагай голые зүбөөр эршэлжэ,
Сагай худал дээрэ тэршэлжэ,
Сагай сагаан зүһыё тэхэрюулжэ...–

гээд, гүн бодомжото мүнүүд соогоо зохоохы ажалайнгаа золтой агшан зуурануудые зогсоон тогтоохоёол һэдэдэг ха. Теэдшыё саг гээшэнь һанаһаарнь саг зуура тогтоходол гээд, номууд болон хубилаад, номой сангууд соогуур жэрылдэнэшыё...

Жаргалтай агшан зуурануудые ургалжал байгыт даа гээд хүсэл даа, түрэнэн үдэрөөртнай амаршалан, хүндэтэ Дулгар Ринчиновна!

2017 он

Оршуулагшын одон мандаба гү?

Д.Н-С. Сультимов

Оршуулгын далай... Ямар гүн удхатайб даа – нэгэ хэлэнһээ нүгөө хэлэндэ оршуулжа, элитэ зохёолнуудтай уншагшадые танилсуулхада, одоол буян хэшэгтэй үйлэ хэрэг ха юм. Монгол хэлэнһээ оршуулгые «буряадшалба», «буряад хэлэндэ оруулба» гээд ехэнхидээ бэшэгдэдэг. Энэнь зүйтэй. Ойро хамаатан хэлэмнай ха юм даа. Гэхэ зуураа «буряадшалба» гэхэдээ, «оршуулба» гэхэнээ хүнгэншэг, амар янзаар бүтэһэн юумэн гэжэ бодохонь огто буруу. Орёо, оногдошогүй удхыень дэлбэлэн гаргахын оногүй шэнги ханагдадаг мүнүүд оршуулагшын урда һубарилдадаг ха юм.

Монгол зоноор олон жэлдэ харилсаһан, уран зохёолыень сэдхэлдээ дүтөөр мэдэрһэн, удаан саг соо бадараагүй ошон мэтэ нангин хүсэлөө досоогоо бөөмэйлэн ябаһан хүн лэ хамсыгаа шуун орохые зүрхэлдэг ха. Яагааб даа, урданай-уряанай ниитэ нэгэ түүхэ, эхин тоонто Эхэ орон тухай худаһаарнай дамжан ерэнэн, зүрхэ сэдхэлэй гүн соо хоргодоод, нюугдаад байһанаа гэнтэ нэгэтэ дэлбэлэн, дэлбэрэн гаража ерэнэн мэдэрэл...

Уняар манан соо зэрэлгээтэһэн монгол талаяа хаймадан харахадаа, түрэнэн эхэтээ, түшэг эсэгтээ удаан харалсангүй ушарһан мэтэ эжэ эхигүй уярха, дуулаха хүсэл сэдхэлэймнай гүн соо гэнтэ түрэжэ, бүхы бэеымнай доһолгодог гайхамшагта эдитэй ха юм. Эндэл эхимнай, элинсэг хулинсагаймнай бууса, түүхын түбэрөөн, түрэ ехэтэ нэрэмнай, түүбэрилэгдээгүй баялигнай... Тиимэһээл дээрээ оройгүй, дороо оёоргүй баялигһаа заатагүй амсахые хүсэжэ, сэдхэлээ ханаахаяа эрмэлзэнэ, тэрээн тээшэ тэгүүлнэ хабди.

Оршон үе сагта буряадаймнай түрүү манлайта зохёолшодой нэгэн болоод ябаһан Доржо Сультимов эгээл тиимэ хүсэлөө бэлүүлхэдэмнай туһа хайраяа үзүүлжэ байна гэбэл, алдуугүй. Сэнгын Эрдэнын «Сэрүүн дуганай мүхэл», Сэдэнэй Намсарайн «Үхэжэ болодоггүй оршолон» гэнэн зохёолнуудые оршуулжа, һая нэгэ боти ном болгон бүридхэн гаргуулба бшуу. Эдэ зохёолшод Монгол орондо түрэнэншые һаа, уг гарбалаараа буряад зон ха юм даа, хоюулан. Нэгэниинь-Монголой абарга зохёолшодой нэгэн гэжэ суутай, нүгөөдэнь мүнөө эдэбхитэй ажаллажа байһан Монголой мэдээжэ уран зохёолшо, сэтгүүлшэ гээшэ. Хоюулайень нэгэдүүлһэн гол удхань гэхэдэ, Монгол орон нүүжэ ошоһон буряад угсаатанай хамалган, хашалганай үедэ хэды зэргээр тулиһан,

зобоһон, сагай шэрүүн долгинодо сохигдоһон, нэшэгдэһэн тухай одоол үнэншэмэ сэхээр зураглагданхай.

Мүнөө үедэ Доржо Сультимов хадаа бэлигтэй аха захатан оршуулагшадай - Цыден Галсановай, Гунга Чимитовэй, Чимит-Рыгзен Намжиловай замаар дабшана. Урдандаа албата ажалайнгаа гуримаар, түлбэритэ ёһоор оршуулга хэдэг ямар элдин саг байгаа гээшэб. Жэшээлбэл, «Байгал» сэтгүүлдэ хүдэлхэдөө, оршуулга хэхэдэнь, ажалта үдэрэй түлөөһэн, үшөө нэмэри - оршуулгын түлөө гонорар түлэгдэжэ байгаа. Мүнөө болоходо, үнэншэхөөршье бэшэ шэнги.

Оршуулга хэхэ тушаа гүрэнэй талаһаа ямар нэгэн хараа-түлэб үгы байхаһаа гадна ямаршье урмашуулга үгы ха юм даа. Харин «Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэхэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряад Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ номой хэблэгдэжэ, уншагшадтаа хүрэнэниинь мүнөө сагай дэмжэлгын дээдэ шата гээд нэрлэл даа. «Саг сагтаа...» гэхэн үгэдэ шадарлан, уран зохёолойнгоо талые, уншагшадайнгаа талые харан оршуулга хэжэ байһан зондо баярые хүргэмөөр лэ ха юм.

Оршуулагша оролто үгэ соогоо хайшан гэжэ Сэнгын Эрдэнэтэй анха түрүүн харилсаһанаа, «Хойто наһандаа уулзахабди» гэхэн зохёолыень Буряад драмын театрай тайзан дээрэ зүжэг болгон табюулһанаа, тэрэ зүжэгэй арбаад жэл соо тайзан дээрэнһээ буунгүй харагшадай һонирхол, анхарал татаһан тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэнэ. Театрай ажал хээээдэшье зохёолшодтой харилсаа баримталдаг гүб даа. Тиин өөрөө уран зохёолшо хадаа «Хойто наһандаа уулзахабди» гэхэн романиие зүжэг болгон найруулхаһаа эхилээд, уран зохёолой болон оршуулагшын орёохоншье, дардамшье замда гараха хубитай хүн гээд Доржо Сультимовай бэлиг, оролдолгыё онсолон тэмдэглэе.

Үе-үе болоод лэ Монгол орон ошодогынь, Монголой, Үбэр-Монголой уран зохёолшодтой харилсаагаа үргэдхэн ябадагынь, монгол туургата зохёолшодой эблэлэй ажалые эдэбхитэй болгохын хойноһоо оролдодогынь мэдээжэ. Иимэ нэгэ ошолгонойнгоо үедэ Сэдэнэй Намсарай гуайтай танилсажа, «Үхэжэ болодоггүй оршолон» гэхэн айхабтар һонин, уран һайханай-баримтата туужыень оршуулха тухай үгээ ойлголсоо бшуу. Өөрын сэдхэлэй тэгүүлэлгүйгөөр, харилсаа тогтоохо шадалгүйгөөр, үндэнэ яһатанай мэдэрэлгүйгөөр иимэ ажал яагаад бэлэхэнээр бүтэхэб даа.

- Энэ «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ роман Сэнгын Эрдэнын зохёолнуудтай танилсаха ушараймни эхин шата боложо үгэхэн юм.

Тэрэнэй хурса гуурхан дорооо гарахан «Занабазар», «Амидаралай тойрог» романууд, «Хүхэ хулгана жэл», «Сэрүүн дуганай мүхэл» туужанууд, олон тоото расказуудын минии һонирхол татажа, Монгол Уласай юртэмсые шэнээр нээхэ арга намда олгоһондонь сэдхэлһээ баясажа ябадагби, - гэжэ Доржо Сультимов оролто үгэ соогоо онсо тэмдэглэһэн байна.

Мүнөө тэрэ Сэнгын Эрдэнын зохёохы ажал ябуулгын орой болохо «Занабазар» гэхэн түүхэтэ, нилээн хүрмэлдэһэн байгуулгатай болон орёо хэлэтэй романай оршуулга эхилэнхэй. Урда үеын уран гуурхатай ахатан Цыден Галсанов тус романай эхин, дунда, түгэсхэлэй гурбан багахан хэнэгүүдые оршуулһан бэлэй. Сагай эрилтэ хорилтоор гүйсэд оршуулга хэгдэнгүй үлэшэһэн байгаа бшуу.

Монгол туургата арадайнгаа зохёолнуудые буряад хэлэндэ оруулжа, хүндэшье, хүндэтэйшье үүргэ дүүргэжэ ябаһан уран зохёолшо, прозаик Доржо Сультимовта шэлэһэн замдаа тунхарингүй, шиидэһэн, зорихон хэрэгээ үнэншэ сэхээр бэлүүлжэ ябахыень хүсөөд, Бурядай ниислэл Улаан-Үдэ хотымнай 350 жэлэй ойн баяртай дашарамдуулжа үнгэргэгдэһэн бэлиг түгэлдэр уран зохёолшо Исай Калашниковай нэрэмжэтэ шанда «Эхын захяа» гэхэн туужа болон расказуудайнгаа түлөө хүртэжэ, зохёохы ажалайнгаа үшөө нэгэ шата туйлажа, лауреат зэргэтэй болоһон ушараарнь амаршалнабди.

2017 он

Вера Токтохоева: «ШҮЛЭГ, ШАМДАА ХАНДАНАБ»

Шүлэг, би шамдаа ханданаб,
Шүрэ һубад мухарюулһандал бодоноб.
Шамтай нүхэсэжэ шадаха гүб?
Шадал зориг бээдээ олохо гүб?
Олохо байгаа һаам, олон үгэ өөгүй -
Оройшье юумэ бү хэлээрэй.
Харин бирахагүй гэжэ һанаа һаа,
Хайрлажа намайе бү дүмөөрэй.
Хатуугаар урагшаа хараһан дээрэ,
Хараһаа сагааниие илгаһан дээрэ,
Хамаг юумэндэ бэлэн байһан дээрэ,

Хожом халаглаһан юунһээшье доро.
Шамае би олон юумэнтэй жэшэнэб,
Шам шэнги байхыешье хүсэнэб.
Ши заримдаа буладһаашье хатууш,
Ши заримдаа торгонһоошье зөөлэнш.
Иимэ хадаш, шүлэг, сэхыеш гуйнаб,
Иимэл хадаш, шүлэг, шамдаа ханданаб.
Зоримгой эрын янзаар гү даа,
Зөөлэн абгайн маягаар гү даа –
Ойлгуулжа намдаа заабол үгөөрэй,
Олоной дунда харюугүй бү үлөөгөөрэй.
Орилжо ябаха гэжэ огто бү ханаарай,
Ойндоол оруулаа хаа, бү хаатаарай.
Шамда үнинэй бүтүү дурлашоод,
Шагнаархан бее ябажашье болооб.
Шамае олоһон тэрэ жэлнүүд
Шарха сэдхэлдэм үлөөжэл болоо.
Түрүүшын дурандал ши мартагдаагүйш,
Түрүүшын хадаа һүүлшын болыш.
Он жэлнүүдэй олоор үнгэрөөшье хаа,
Олоһом шамае жаргал бэшэ аал?
Тэгүүлһэншье зүрхэнүүд хахасадаг байгша,
Тэсэхэл хэрэгтэй - нэгэ сохилтой бэшэ.
Нүхэсэжэ шамтай ядаа хаам, хүлисөөрэй,
Нэшэгдэжэ ябаһан онгосоһоо хаяарай.
Орилжо ябаха гэжэ бү ханаарай,
Ойндоол оруулаа хаа, бү хаатаарай.
Ойлгуулжа намда заабол үгөөрэй,
Олоной дунда харюутайхан үлөөгөөрэй.
Шүлэг, шамдаа бишни хандааб,
Шүрэ һубаһа мухарюулһандал болооб.
Шамтай нүхэсэхөөр зоригжонхойб,
Шадал зориг бээдээ бэдэрэнхэйб!

Энэ шүлэгэй автор хадаа Хэжэнгын аймагай Эдэрмэг хууринһаа гарбалтай Вера Эрдынеевна Токтохоева мүн болоно. Мүнөө алтан дэлхэйн тооһо хүдэлгэжэ ябаа хаа, 75 наһанайнгаа оёе тэмдэглэхэ бэлэй.

«Буряад үнэн» сониндо Вера Эрдынеевнатай хореод жэл сугтаа хүдэлөөбди. Монгол орондо оршуулагшаар, холын хойто орон Яхадта

багшаар ажаллаһан. Ажабайдалай яһала дүршэлтэй болоһоной удаа «Буряад үнэндэ» ерэнэн байгаа бшуу. Нэгэ үе хүдэлөөд гараһан, дахяад ороһон байха.

Вера Эрдынеевна алишье талаараа өөр янзын хүн байһан юм. Ямар нэгэн үзэгдэлдэ заатагүй өөрын һанамжатай, ажаглалтатай ябаха. Буруу гэжэ һанаа һаа, зүрюүтэхэнь лабтай. Гэбэшье илдам зангаа гаргаа һаа, хэнһээшье үлүү хүхихэ, зугаалха, тугаарай «летучка» дээрэ шангарһан, зарим зоной яһые хабтайлгаһан хүн гэжэ һанахаар бэшэ. Сэрэн Сэрэторович Субановтай бэшэгүүдэй таһагта һууха, «Ажалшад зүбшэнэ, дурадхана, шүүмжэлнэ» гэхэн ниитэ хуудаһа хоюулан бэлдэхэ. Ниитын ажабайдалда эдэбхитэй һэн. Профкомой хүдэлмэридэ нилээн хамсыгаа шуун оролсодог бэлэй.

Хүдөө бэшэгшэдтэй илангаяа налархай харилсаатай юм һэн. Захаамин гараа һаа, Цыбикжаб Цыденович Найдановые магтаһаар орожо ерэхэ. «Юун гэхэн зугааша, уран үгэтэй, уридша һанаатай хүн гээшэб. Хахад һүни үнгэртэр зогсолтогүй хөөрэлдөөбди. Шүлэг бэшэлгэн тухай ехэнхиинь ярилдаабди. Түрүүшынь «Бургалтай» номдо шэнжэлэл хэхэм. Ахатандаа Галшиевой «Бэлигүүн толи» бэлэглээд ерээб» – гэхэ.

Зэдын аймаг ошоод ерэхэдээ, «Будамшуудаха юумэтэйб, теэд орхихом бэшэ аал даа гээд нэгэ ушар хөөрөжэ үгэхэн юм. Доодо-Бургалтайда манда ходо бэшэдэг байһан Даша-Дэлэг Надмитович Бадмаевтай оройшог айлһаа бусажа ябаа юм ха. «Гэнтэ хажуудам ябаһан аха нүхэрни намаяа «Хэбтэ, дуугай!» – гээд, палисадник тээшэ түлхижэрхигшэл. Миниингээ унахада, дээрһээм дабхасалдаад нам дээрээ хэбтэшэбэ. Юуеншье ойлгожо ядажа байһамни, хэдэн моридой табараан, түбэрөөн дуулдаад, хажуугаарнай хийдэн гарашаба. Үшөө нэгэ хүбүүнийн ташуураар сохижо үрдээ, үбгөөгэй нюргые. «Иимэ ааша-наада зохоогоо юм, мунхаг зарим залуушуулнай. Байз даа, нютагаа бузарлаашад, яагшаабта? Хуу залуушуул юун тиимэ байха һэм даа, Вера, хүлисөөрэй», – гэжэ байгаад, пальтоом аршалсаха юм. Яһала сошожо абаа һэм. Һүүлдэ мэдэхэдэм, доодо-бургалтайнхин аашатай абаритай юм гэжэ милицейскэ сводконууд соо ябадаг байба. Тиибэшье ябан-ошон намдараа юм ааб даа».

Түнхэнэй аймаг гараа һаа, Бато Жалсанович Бирбаевтай, Балдан Насанович Ябжановой нүхэр Марго Ринчиновнатай мүн лэ һайсахан хөөрэлдэжэ, хүдөөгэй һонинууды абаад ерэдэг байһан. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, хуурай баримта ёһын тэдынхи суглуулаад бэшэ, харим сэдхэлэй тэжээл болохо, амитай материалнууды яһала ябталжа ерэдэг

байгаа ха юм. Эдэ бүгэдээ болбосоруулжа хуухынгаа хамбаанда манда – мэдээсэлэй таһагта ороод ерэхэ. Нэгэ хэды хуунгаа шог зугаа хаян хөөрэлдөөд гарадаг – иимэ заншалтай байһан юм.

Газетэдэ ямар нэгэн шүүмжэлэлэй гараһан байбалынь, зохихо зургаанда эрилтэ-бэшэг эльгээжэ, заатагүй харюуень абадаг һэн. Тэрэ үедэ партийна журам шанга, партиин обкомой мэдэлэй газетын бэшэгтэ харюу үгэнгүй байхын аргагүй бэлэй. Харин үгөөгүй хаань, Вера Эрдынеевна одоошье ханамжатайгаар хамсыгаа шуужа, туйлагшал бэлэй харюуень.

Буряад бэшэгээ, дүримөө жэншэдгүй мэдэхэ, тиимэһээ хэн нэгэнэй алдуу гаргабал, ехэл дурагүйсэдэг, ойлгоошогүй болоод орхидоггүй, хамар доронь гэхээр бэшэжэ, зуража байжа хургаха. Намда юуштэб гээд хайша хэрэг байгаа хаань, тэрэ хүн нөөхил алдуутаяа дохолонтожо ябаха байгаа ха юм. Тиимэһээл заатагүйл хаа туһатай юумэ хэжэ, буряад хэлээ дэмжэжэ ябаа гэшэ.

Энэмнай хадаа сэхэ зантай, үнэншэ хүнэй шарайе элирхэйлнэ бэшэ аал?

Корректорээр наһаараа хүдэлһэн Буряад Республикын соелой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Е.М.Зомонова иигэжэ дурсаба:

- Сэхэрмэг зантай байһан гэжэ зүб. Алдуу заһагшаар ажалаа эхилээ һэн. Удаань бэшэхэ шадабаритай гээд таһагта оруулагдаа. Бэрхэ хүн һэн даа, юуеншые шадаха.

Бэшэгүүдэй таһагай тоо бүридхэгшэ, ажалай ветеран Е.Д.Раднаева: «1957 онһоо Улаан-Үдын хүдөө ажахын техникумдэ Верэтэй орожо, суг хураа һэмди. «Буряад үнэн» газетэдэ сугтаа хүдэлөөбди. Нэгэ үедэ Вера Эрдынеевна бэшэгүүдэй таһагыг даагшаар хүдэлөө. Ухаантай, урагшаа һанаатай хүн һэн. Ажалаа хэхэдээ нягта. Хүндэ туһашье хүргэжэ ядахагүй хүн байһан юм. Буряад Республикын соелой габьяата хүдэлмэрилэгшэ гэхэн нэрэ зэргэтэй бэлэй».

Хэтын шүлэг

Мүнөө дээрэ толилогдохон шүлэгтэ хандая. Олон һалбарита бэлигтэй байгаа, сэтгүүлшэн Вера Токтохоева гээд эли. Буряадаймнай элитэ поэт Цырен-Дулма Дондокова иигэжэ хэлэдэг бэлэй.

- Зарим бэлигтэнэй оройдоо ганса шүлэгөөрөө гү, али нэгэл номоороо мүнхэрхэ ушар байдаг.

Үнэхөөрөөшье, Вера Токтохоева багаһаа шүлэг бэшэдэг байһан. Теэд энэ шуналаа хүгжөөгөөгүй. 1978 ондо гараһан «Залуу наһанай охин» гэхэн хамтын суглуулбари соо хэдэн шүлэгынь ороһон байха юм.

Тэдэ хоерой нэгэнийнх «Шүлэг, шамдаа ханданаб» гээшэ. Уянгадаа, шүлэгтөө олон лэ поэдүүд зорюулга бэшэһэн байха. Харин Верынхи – онсохон илгаатай. Яһала томо хэмжээнэй, тиихэдээ шүлэгһөө сэхэ харюу хүлээнэ. «Олоной дунда харюугүй бү үлөөгөөрэй. Орилжо ябаха гэжэ огто бү һанаарай», «Харин бирахагүй гэжэ һанаа һаа, Хайрлажа намайе бү дүмөөрэй».

Нэгэ үгөөр хэлэбэл, буряад шүлэгэй далайда нэмэри оруулаал даа, энэ шүлэгөөрөө гээд түгэхэлдэнь тобшолон хэлээ һаа, үлүүдүүлһэн үгэ бэшэ. «Шүрэ һубһа мухарюулһандал» энэ шүлэгынх удаан зобоонгүй, нэгэ амисхаалаар гараа ха. Тиимэһээл улыгам, уянгата найруулганх угаа зохид даа.

Суг хүдэлһэн нүхэрөө шүлэгтэйнх холбон дурсаһамни иимэл даа.

2014 он

Түшэтын тэнгэриие баясуулдаг гү?

Ц.Ц. Найданов

Уран зураг уран үгэ хоертой наһаараа ханилһан манай аха нүхэр – Захаамин аймагай Сээжэ-Бургалтай тоонтотой Ц.Ц.Найданов 90 наһанай ехэ дабаан дээрэ гараад, алтан дэлхэйтэй һая хахасан ошоо. Буряадай зохоохы ажалтай үндэр түрэлтэ таабайнар – уулын уладай уран дуута хүбүүд гэжэ алдаршаһан Ш.Д.Байминов, Ц.Ц.Найданов, хэбэд номхон Хэжэнгын Д.Ш.Доржогутабай гурбан үнэн зүрхэнэйнгөө дуу, шүлэгүүдые үргэн олониитэдээ бэлэглээд, Деваажан орониие бэлигээрээ шэмэглэхээр мордоо бээ.

Табисуураараа ута наһа наһалха хүнүүд тэбдэл яаралгүй, түбшэн даруугаар амидардаг гэхэн үгэ бии. Үнэхөөрөөшье, аймагай «Уран Дүшэ» нэгэдэлэй гэшүүн ябаһан Цыбикжап Цыденович зохоохы ажалаа хэм соохононь аажамханаар хээд, шүлэгүүдэй хэдэн согсолбори, хэмгүй олон хангай байгааһаа зураглаһан зурагуудые, нютагайнгаа түрүү зоной 30-аад дүрэнүүдые зуража, номой сангуудые, музейнүүдые баяжуулһан байха юм.

Аяар 70 наһанайнгаа дабаан дээрэ Ород Уласай Уран зохоолшодой холбооной гэшүүн болоо һэн. Ирагуу найрагшын «Бургалтай», «Наһанайм дууша хабар», «Уулын булаг» номуудые иража үзэһэн һаа, жэгтэй таатай, хэб сахиһан жэнхэни баян үгэтэй шүлэгүүдые нь таашаан, һайхашаан уншаһан байхат.

Дэлгэр дэлюун сэдхэлтэй аха нүхэрнай саг үргэлжэ штатнабэшэ сурбалжалагша ябаа. Статья, зураглалнуудые бэшээд лэ, «Ажалай туг», «Буряад үнэн» сонинуудаа наһан соогоо шэмэглээ юм. Илангаяа дайнай үеын бага наһан, хамтын ажахын хабата ажал, буряад хэлээ үргэхэ, хэргээхэ талаар наһамжа, бодолнуудын сэнтэй сэбэр хэшхэлхээ бэлэй даа.

Хори гаран наһандаа тоһон шэрэ барижа, үнгэтэ зурагуудые шада яда зуража эхилхэхээ гадна, ханада үлгэдэг хибэсүүдыешье зуран бүтээдэг һэн.

- Хангай байгаалиин үзэгдэлнүүд – ан гүрөөл, сэсэг набша угалзатуулан зурахадаа, одоол жэргэдэг даа, досоомни. Республикадаа, ондоошье хото городуудта зурагуудни табигдаа. «1945 оной зун» гэхэн зурагайнгаа түлөө ВНХД-гай выставкэдэ бронзо медальда хүртэһэн хүм. Харин уран шүлэг тушаа хэлэбэл, гуурһаяал барибал гулгашадаг лэ даа мүнүүдни, ульгамаар, – гэжэ Цыбикжаб Цыденовичэй хөөрһые наһанаб.

Уншагшые урмашуулха ууган бэлигһээн, уянгата шүлэгүүдһээн хэһэгүүдые дурадхяа даа.

Гуламта

Хүрээ барижа, газаагаа гутаангүй,
Хүнэг абажа, уһаар дутаангүй,
Гүхэ далайжа, хүнөөн унтараангүй,
Гүрэг үдхэжэ, тогоо дундараангүй,
Үниин саһаа нангинаар сахижа,
Үбгэ эсэгын бадараажа һууһан
Буурай холоһоо мандаһаар ерэхэн
Бурмата гуламта гамтай һайхан.

Үүрэй сайхые нугадаа угтахда,
Үглөөнэй агаар жэгтэй һэмүүхэн,
Үеынгөө гансатай залуудаа ушархада,
Үнжэгэн сэдхэл илдам дүмүүхэн.
Алтан байгаалиин табисуур дамжан
Амараг хоёрой хамтаржа зохёоһон,
Ажалша гараар хүгжэн бадарһан
Амидын жаргалай гуламта һайхан.

Ц.Ц.Найданов зан абаряараашье, залан шууд хүсэлөөрөөшье ёһотойл патриот хүн байһан юм. «Забайкаллес» нэгэдэлэй ой модыемнай

отолхоео шунахайран орохоёо хэдэхэдэнь, «Захааминай тайга захагүй бэшэл» гэхэн ниитэ гаршаг сониндоо нээжэ, ёһотойл буруушаалга-тэмсэл эхилхэдэмнай, эгээ түрүүн дэмжэгшэдэй нэгэн Цыбикжаб Цыденович байһан юм. «Һүхын эри бү далагашуул» гэхэн шангахан заналта-статья толилуулаа һэн. Олониитын иимэ хабаадалга үүсхэхэнэй ашаар захааминайхид ой модондо обтогшодые оруулаагүй, ниитын хүсөөр хаалта табиһан бэлэй.

Буряад хэлээ, хэблэлээ шоо үзэдэг ноед дарганартай хэды тэмсээ гээшэб. «Буряад үнэнэй», «Ажалай тугай» хэһэг олошоруулхын түлөө айлһаа айлда орожо, хүлөөрөө ябажа, хүлһөө адхажэ, хэдышые тухашарһан байха. Хурим түрэ дээрэ, суглаа хуралнууд дээрэ уран хурсаар хэлэдэгынь, түүхэ домогоо мэдэдэгынь, хайханаар дууладагынь – үнэтэ шэнжэ шанарынь һэн бээ. Зорижо ороо болбол, «улаан хэлэтые урдаа оруулхагүйб» гээд зэхэн шармайгаа һаа, аргагүй абьяаста абтадаг бэлэй.

Арадай зөөрин байрада
Арьяатад олошороо гэлсэжэ,
Түмэн жэлэй тайгада
Түймэр табяад мэлзэжэ,
Тайгын ехэ даргада
Тангариг үгэхэн зэрлигүүд,
Зонхилдог ноеной баргада
Зоргоороо болодог эрлигүүд.

Агууехэ хаан, ваангууд
Алдалшадаг ха юм даа.
Абарга хүсэтэй заан бүхэнүүд
Арилшадаг гээшэл даа.
Мүрэн далай гаталхада,
Мүр сараашье үлэдэггүй.
Мүнгэ, зөөри хадагалхада,
Мүнхэ наһан ерэдэггүй.

Байгаали тухай зураглалнуудынь хэды гоёб, уншажал-хужарлажал бай гэмээр. «Нютагайм горхон» гэхэн шүлэг, жэшээн:

Нарихан горхон харьялна-
Нарата нютагайм худалхан.
Наһан соомни арюухан
Нангин шэмэтэ ундахан.
Шэжэр хайхан угалза

Шэшэрэн, зуран матарна.
Мүнгэн гээгэ гүрэн,
Мүрэн тээшэ хатарна.
Хурьһэн һабаяа мүшхэн,
Хүхюун солбон мушхаржа,
Шэнхинүүр мүнхэ аялгаа
Шэнгэн аялгаар татална.

Иимэ мүнүүдые, үнэндөө, нарин уянга гээд нэрлэмээр. Буряад шүлэгэй алтан жасада оромоор үшөө иимэ мүнүүдые дурдая:

Сэсэг зурахам

Сэсэгүүдэй залаалан һалбархада,
Сэнгүүхэн дайда һайхан даа.
Шэрдэжэ гоёон зурахадаа,
Шэнжыень алдахаа айнаб даа.
Намдуухан һэбшээндэ хотолзон,
Намае, намайе гэхэншүү
Нахилзан, урдаһаам дохилзон,
Наадажа сэнгүүхэн хатаралдаа.
Гамтайхан дэльбыень эльбэжэ,
Гарнуудни шэшэрхээ забдана.
Сэбэрхэн үнгыень шэртэжэ,
Сэнгэжэ нюдэдни жаргана.
Мүнхэ байгаалиһаа эхитэй
Мүндэлэн бадарһан сэсэгүүдһээ
Узууртаа амтан эдэстэй
Улаалзайе шэлэхэм гээшэ даа.

Нютаг оронойнгоо үнэн эрхэтэнби гэдэг байгаа юм, ахатан. Архи тамхинтай тэмсээ, нилээн олон эдиршүүл, залуушуулда туһа хүргэһэн байха.

«Духаряа» шүлэгын уншаад үзэе
Ухаан бодолоо хандуулжа,
Уймар болохоо духаряалнабди,
Тад худалаар магтуулжа,
Тамир, ухаагаа һамараанабди.
Ута наһа хүсэдэг
Уудаг духаряа худалтай.
Бее баряагүй һаа, тэсэжэ
Бэлэн шэнгэхээр худагтай.

Бээ дээрэлхүүгээр абадаг, омог огсом зан абариие буруушааһаниинь
һонирхолтой:

Хүхэ тэнгэридэ дэгдэхээр
Хүсэл һаналтан ушарха,
Хүндэ ямбада элихэнээр
Хүйхэр зангынь элирхэ.
Одо, мүшэнөөр өөрыгөө
Олиг зариман жэшэхэ.
Олзо зөөри нөөсынгөө
Олон ехэдэ тэршэлхэ.

Буряадай уран зохоолшод Захаамин аймаг ошоходоо, Найдановтанайда заатагүй айлшалдаг байһан юм. Хүндэмүүшэ хүгтэй, гэрээрээ дүүрэн шогтой зугаатай һэн, Цыбикжаб Цыденович Ханда Дондоковна хоёр. Хангайн эзэн баабгай бартахиие, буга гүрөөһэ, ой модо зураглаһан зурагуудые элбэгээр лэ зондо бэлэглээ юм. «Буряад үнэн» сониной таһалга бүхэниие гэхээр иимэ зурагуудынь анха урданһаа шэмэглэдэг байгаа.

Ажабайдал эрөөн-марьян... Нэгэ агшан зуура жаргалтайб гэжэ мэдэрэн, агаар дүүрэн амилжа ябахадаш, нүгөө агшан нүгэлтэ дэлхэйн элдэб зүйлые мэдүүлжэл байха. Эгээл энэ бодолһоо эхитэй мүрнүүдые уншая:

Олон юумэ бодонгүй,
Орон нютагаа голонгүй,
Олоной гайхал болонгүй
Омог ябаха гэхэдэм,
Эжы, абам һанагдаад,
Эгэшэ, ахам харагдаад,
Зүһэ шарайнь манагдаад,
Зүрхэн дээрэм буунал даа.
Хүхэ номин огторгой доро
Хүрьһэтэ алтан дэлхэй дээрэ,
Хүнэй жаргалаар дүүрэн
Хүхюун ябаха гэхэдэм,
Хүйтэ, халуун һэлгэлдээд,
Хүндэ, хүнгэн тэмсэлдээд,
Хүсэл һанаан эрмэлзээд,
Хүзүүн дээрэм һуунал даа.

«Намда ямар баян намтар байхаб даа. Хүдөө нютагай юрын лэ хүн байһамни ойлгосотой. Гэбэшье шүлэг зохоохо дуратай хүм даа, дуратай...» – гэдэг байгаа ирагуу найрагша.

Түрэл нютагаа
Түүрээн магтаагүй шүлэгшэ
Түби дэлхэйдэ
Түрөөгүй юм гэлсэгшэ.
Һанал бодолоо
Һайхан үгөөр шэмэгшэ,
Һайн, мууе
Һагшажа, сэбэрээр илгагша.

Үндэр наһатын «Болтогой» гэхэн шүлэг бүхы буряад зондо зорюулгатайл даа:

Туһатай нүхэдэй нэрэ хүндые
Туг мэтээр дээрэ үргэжэ,
Сэдьхэлэй һайхан амар мэндые
Сээжын оёрһоо үреэн хүргэжэ,
Хүнэй нангин нэрэ абаһандаа
Хүрьһэтэ дэлхэйдэ үндэр солотой,
Буряад орондоо энээхэн наһандаа
Буян, жаргалтай ябахамнай болтогой!

Урашуул, дархашуул дээшээ гарахадаа, Түшэтын тэнгэриие бэлигээрээ баясуулдаг юм гэхэн домог бии. Тиимэшье байжа болоо...

Ом-маани-бадме-хум

2018 он

Миисгэйн хүбүүхэниие абараа һэмди

«Залуу наһаяа, шамаяа, Дондок һанан

Залан һайханаар дэлхэе шэртэнэб...»

Шэтэ хото соогуур һайн танилаа бэдэржэ, нэгэ эмхи зургаанай үүдэ үрхые нээжэ-хаажа, һахы һалаг боложо ябатараа нэгэ үүдэн дээрэнь... һайхан рама соо хээтэй Дондогой дүрэ зураг харажархибаб.

Гайха-ехэ... Гэтэжэ харашоод байһанаа, кабинетэй эзэн тээшэ эрьежэ асуубаб.

- Та энэ хүниие таниха гүт?

- Үгы, танил бэшэб. Юрэл харан сасуу энэ дүрэ абаһаар һайшаагаа хүм. Юрын бэшэ, ёһотойл эрэ хүн. Ехэ анхаралтайгаар адаглаад, намда туһа болохо янзатай гээд юундэшьеб үүдэндээ үлгөөд байдаг хүм... – гээд, тэрэм харюусаба.

Гайха – ехэ...
Би прозаик бэшэб, поэт бэшэб,
Талын сэдхэл уянгалдаг заримдаа...
Бүридхэжэ ядахадаа мүнүүдые
Танил хоолойеш дуулахадал гэнэб.
Хэн нэгэниие бидэ баһаагүй,
Хэбэрэгхэн гэжэ доромжолоогүй,
Хамтын «хүбэригһөө» хулуугаагүй
Халима мэдэрэлтэйл ябаалди.
Үетэн зомнай үсөөрөө,
Үнэтэ юумэн – мүнгэ, засаг гээд
Үсэд тэмсэл болонол ха,
Үсэгэлдэрэй түүхэ сэнгээ алдаа ха.

Дондок нүхэрни ан амитадта, ургамал ногоондо угаа мээхэй байһан юм. Бишыхан гүлгэ, миисгэйн хүбүү харажархёо хаа, эльбэнгүй, энхэрэнгүй үнгэрхэгүй. Нэгэтэ Уран зураашадай холбоондо мэдээжэ бэлигтэн - ахатан Дашанима Дугаровай урилгаар мастерскойдонь ошожо ябаабди. «Буряад басагад» гэхэн шэнэ бүтээлээ харуулжа, зүбшэн хэлсэхэ гэхэн байгаа.

Теэд замдамнай «һаад» ушарба. Мүнөө Дондогой нүхэрэй – Исай Калашниковай нэрээр нэрлэгдэхэн номой сангай хажуудахи ульянгирай үдхэн набшаһан сооһоо хайратайхан абьян дуулдаба. Дээшээ хараһамнай, саб сагаахан миисгэйхэн (тэрэ дээрэ хайшаншье гэжэ гарашоо юм!) ямаршье аргаар бууха аргаяа оложо ядан, абарыт гэжэ гуйжа байба ха юм. Хажуугаарнай ондоо хүнүүд огто анхарангүй гаражал байна, бидэшье хойнотожо байнабди хэлсэхэн сагтаа. Теэд Дондок яахаяа яараха бэлэй, миисгэйн хүбүүхэниие абараагүй сагтаа... Бинь ульянгир өөдэ аһалдаад үзэбэб, теэд гэшүүһэ мүшэрынь хухалхаһаа бэшэ, шортоо.

Гэнтэ Дондок углуугай саанахи түймэр сарадаг байшан руу гүйжэ ошобо. Яаһан һанаамгай гээшэб, минии ухаандашье орохогүй һэн. Ямаршье үндэр өөдэ абирха шадалтай, мэргэжэнги хүн ерэхэдээ, юу байха юм, тэрэ сагтаа миисгэйхэниие газарта буулгаба.

Энэ үедэ Дондогой шарайе хараһан хайт...
Хөөбэри сагаахан, бишыхан
Хөөшхын хөөрхэн хүбүүхэй
Зүүдэндэм удаань үзэгдөөд,
Зүгнэл баяраа хүргөө һэн.

...Уран зураашад Степан Федорович Ханхаров, Лука Ефремович Гергесов Улаан-Үдын горсад соо пролетариадай вождь – В.Ленинэй дүрые хүсэндэнь хүргэжэ ядажа байба. Би эгээл дүрэгүй, залуу «калымщик» табан метрэй үндэртэ, нарин хабтагайгаар дамжан, муугаар шэрдэгдэһэн газарнуудтань биирээр ябуулжа, бүрин түхэлдэнь хүргэнэб. Унашана аа гүб гэжэ айн татахашье гээшэм...

Гэбэшье Дондогой Ригэдэ уулзахабди гэһыень ханан-ханан, мүнгэ олохо хүсэлтэй шуумайн оролдоноб. Имант Зиедонисой оршуулгаар номын тэндэ гараһан байгаа. Теэдшье минии эсэгэ «Смерш» батальондо, Прибалтикада дайшалхы замаа түгэсөө һэмнай.

...Уданшьегүй самоледнай Ригэдэ бууба. Поэт И.Зиедонисой байрада Дондогни хүлеэжэ байба.

Латвиин ниислэл намайе одоол гайхуулба. Хүнүүдын ондоонууд, үндэрнүүд, байшангуудай архитектура хүрөөтэй гоё.

Ригэ соогуур ябаһанай удаа, Дубулты ерэбэбди. Дондогыё нүхэдын Роберт Рождественский, Белла Ахмадулина, Андрей Вознесенский хүлеэжэ байба. Һүүлдэнь Америкэхээ манай хүршэ Евгений Евтушенко ерээ һэн. Дондок Улзытуев эдэнэйнгээ дунда угаа хүндэтэй хүниинь байгаа бэлэй.

Дархашуулай бүтээл хэды гоёб.
Далита мори һайхашаан харааб,
Дасан. Бурхадай дүрэнүүд...
Дондогни, яагаашье тэдэнтэй адлибши...

Батор Тумуновай хөөрөөнһөө

Эрдэнитэ хүмүүн түрэл

Н.Д.Бадмаринчинов

33 гэхэн тоо онсо хүлдэтэй тоо гэлсэдэг. Гэсэрэй 33 баатар, уула хадын 33 галбай... Эдэ үдэрнүүдтэ түрэхөөр 70 наһанайнгаа дабаан дээрэ гаража байһан дүтымнай нүхэр, мэдээжэ сурбалжалагша, Буряад уласай соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ, 1996 ондо Эсэгэ ороной үмэнэ габыятай байһанай түлөө II шатын орденый медалаар шагнагдаһан Н.Д.Бадмаринчинов 33 наһатайдаа «Буряад үнэн» сониндо ажалда абтаад, 33 жэл хүдэлжэ гараа юм.

«Дабаан дээрэ гараад, хүн зогсод гэжэ амияа абадаг, гэдэргээ эрьен гаталһан замаа шэнжэн үзэдэг, тиин саашаа дабшадаг. Урдань зорилго, хажуудань – түшэхэ ээм, тулгалха гар байха еһотой», - гэжэ арадай уран зохоолшо Ардан Ангархаев бэшэһэн байдаг.

Үнэхөөрөө, үнгэрһэн замаа шэртэн харахадаа, Николай Дабаевич сурбалжалагша болохо замдань харгы нээжэ үгэхэн хүнүүдые дулаанаар дурсана. Буряадай багшанарай дээдэ хургуули Улаан дипломтойгоор дүүргээд, Хэжэнгын аймагай сониндо табан жэл забһарлалтайгаар хүдэлөө һэн. Сониной редактор Б.Ц.Эрдынеев, орлогшонь Т.Н.Данчинов залуу мэргэжэлтэндэ анхарал һайгаар хандаһан бэлэй. Удаань гэр бүлын байдалаар Улаан-Үдэ руу буужа, үлир жэмэсэй станцида хүдэлбэ. Талаан болоходоо, тэрэ үедэ «Буряад үнэндэ» ажаллажа байһан А.Ж.Жамбалдоржиевтай уулзашаба, тэрэнь «Буряад үнэндэ» оро гэжэ идхаба. Одоол толгой дээрэнь аза талаанай одо мүшэд тохогоо һэн бээ. Ород хургуулида хураһан, дээдэ хургуулийн ород хэлэ бэшэгэй таһагы дүүргэхэншые һаа, буряад хэлэндээ түрэлхиин тоти, татасатай байшоо бшуу. Һайн дураараа буряад уран зохоолшодойнгоо номуудые уншаһаниинь аша туһатай бэлэй.

Гэхэ зуура үндэһэн мэдэрэлээ досоогоо хүгжөөхэдэнь хамтын байрада сугтаа байдаг буряад хэлэ бэшэгэй таһагай оюутад нүхэдынь шиидхэхы нүлөө үзүүлээ юм. Факультедэй одон мэтэ яларжа, толоржо ябадаг Цыден Оборов, буряад нэшхэл, сэдхэлэй түлөө шуумайн тэмсэдэг Бата Баяртуев, бөөгэй дуу досооһоо дэлбэлэн габардаг Дондок Бальжинимаев гээд хэды эршэтэй, зоригтой хүбүүд ябааб даа. «Суглаан болоходо, хүн бүхэниинь бүхэдөө зэмсэгтэй, саг дары һугалхаар бэлэн хатуу хүбүүд даа», - гээд, багшамнай Даша-Нима Доржиевич бахархадаг һэн. «Байгалай долгин» ансамбльдэ эдэ хүбүүд, басагадтаяа Николай ото ябалсаа. Эгээл эндэ Арюухантаяа ханилжа эхилээд, алимдал аригуун

дураяа амсаһан, удаань хоер басагатай, хоер хүбүүтэй боложо, мүнөө болотороо аша зээнэрээр үнэржэжэ, амгалан тайбан ажаһууна ха юм.

Оюун гэрэл тээшэ

Юрынхыдөө, хүн хүнөө ондоо байдаг. Харин Николай Дабавич абари зангаараашье, ажабайдалда хандасаараашье бусадһаа булюу илгарма байгаа юм. Пропаганда болон агитациин таһагта Р.Ц.Цыбиковэй хүтэлбэри доро «Үнэнэй» нургуули гаража байхадаа, нэгэ хэды соо дуугүйшэг ябаа. Гэбэшье олоной урасхалда үһэрюушэг, юумэн бүхэндэ өөрын хандасатай, харасатайнь уданшьегүй элирээ һэн. Ниитын суглаан дээрэ яб байса шүүмжэлэл хээд, ута барюултай сүүмхээ мур дээгүүрээ шэдэжэрхеод, үүдэ хаб яб хаагаад ябашадагнай хэн бэлэй? Һүүе, яахынь энээни бэшэбэш гэжэ мүнөөнэй мүлирһэн наһажаал харааһаа һөөргэдэжэ магад, теэд иимэ аргаар редакциин зай забһаргүй урасхалда абтангүй, сүлөөдэ бээе табижа, дуратай темэдээ гол анхаралаа зорюулаа бэшэ һэн гү? Үүсхэн байгуулһан шажан мүргэлэй «Буян» хууданиинь абаһаар зоной анхарал татаа.

Николай Дабавич алишье талаараа үргэн мэдэсэтэй сурбалжалагша юм. Иимэ хүнүүдые «ходячая энциклопедия» гэдэг. Ямаршье һалбаряар юу хээ асуугаа һааш, заатагүйл мэдэсэтэй байха. Хүнэй ганса наһанда хэзээдээ эдэ бүгэдые дуулажархео, хадуужархео юм гэжэ һанахаар. Энэ шанараараа Александр Жамбалдоржиев ахатантай адлишуу ха.

Н.Д.Бадмаринчинов зохоохы ажалтанай, тэрэ тоодо уран зохоолшодой бүтээлнүүд тухай ёһотой, бүрин түгэс шэнжэлэлнүүдые бэшэһэн байха юм. Тэрэ тоодо Баир Дугаровай, Галина Раднаевагай, Дулгар Доржиевагай, Николай Намсараевай, бусадайшье бэлигыг үнэн сэдхэлһээ үргэлсөө. Сэлэнгэ аймагайнгаа түүхэ, хизаар нютагаа шэнжэлгэнүүд соонь «Сэлэнгын аймагһаа гарбалтай ламанар», Д.Ж.Ломбоцыреновэй «Сэлэнгын монгол-буряадуудай түүхэ» гэхэн хүдэлмэрийн шэнжэлэл оролсоно. Публицис, патриотис удхатай томо хэмжээнэй статья шэнжэлэлнүүдын тоолошогүй ааб даа.

«Нам тухай шангадхаһан тэмдэгтэйгээр бэшэһэнэй хэрэггүй, үлүү һайрхаха юумэн үгы, хэм соогоо, дундуур гарай сурбалжалагша гээшэб» гээд, өөрыгөө тоолодог. Гүн баян хэлэтэй, гүрэмэл мэтэ найруулгатай, тоги мэргэн зураглал, статьянуудынь уншаад, жиирэй гэхэн баһа ямар юм?

1991 ондо Далай багшатай хөөрөлдөөгөө сониндоо толилуулаа һэн. Тиигэжэ һүзэг бишэрэлэй асуудалда саанаһаа татасатай байгаа. Зохоохы

хуби заяандань, ургалтадань саглашагүй нүлөөтэй байгаал даа гээд этигэхэ дуран хүрэнэ. 2006 онһоо «Бурятия» сониной редакторай тушаалда дэбжүүлэгдээд, 2012 он болотор хүдэлөө. Баһал хоморой талаан гээшэл. 1995 онһоо Н.Д.Бадмаринчинов бурхан шажантанай «Арьяа Баала» бүлгэмэй түрүүлэгшээр хунгагдаа. Хамба-лама Дамба Аюшеевэй шэрээдээ һуухадань дэмжэлсээ. Мүнөө «Ногоон Дари эхэ» хүзэгтэнэй бүлгэмэй гэшүүн.

1998 оной майн 2. Одигитрийн хүмын хажууда түбэд медицинын Атлас хамгаалгада хабаадаһанаа хуби заяанайм хүлдэ тэмдэгтэ ушар гээд тоолодог. Даша-Нима Дугаровтай, Владимир Сагановтай, Бата Баяртуевтай, бусадтайшые һаналаа нэгэдэн жагсаһанаа мартаха аал? «Богдо Зонхобын тогтоохон гуримаар, Тинлэй багшын заабаряр буддын шажанай гүн ухаанай дээжэдэ хүртэжэ ябаһандаа энэ наһанайм зол гэжэ һанадагби. Энээн тушаа ойлгоһон, мэдэһэнэ «Буряад үнэндөө» толилуулһамни сэгнэшэгүй. Ямар ехэ арга боломжотой гээшэб, «Буряад үнэмнай» гээд досоогоо ходо омогорхон ябадагби. Мүнөө зундаа Байгал дээрэ болоһон бисалгалай ээлжээтэ һуралсалдаа хабаадаабди. Эрдэнитэ хүмүүн түрэл тухай, үхэхэ мүнхэ буса тухай бисалгал бүтээгээбди, багшынгаа ашата номнолоор», - гэжэ хүзэг бишэрэлтэ нүхэрнай хөөрэбэ.

Багшанарай, нүхэдэй халуун энэрил

- Николай Дабаевич, 70 хүрэжэ далбайбат. «Минии нүхэд-минии баялиг» гэжэ поэт хэлээ һэмнай...

- Дээдэ хургуулийн багшанараа дурдаһуу. Гүнзэгы мэдэсэтэй, сомор зантай Ж.С.Сажинов, С.Ш.Чагдуров, Л.Л.Маркова, заалгаашьегүй һаа, үгөөрөө, харасаараашье дэмжэдэг байһан Д.Н.Д.Доржиев – бодомжолгодо, бодото эрдэмдэ хургаал даа. «Буряад үнэнэй» редактораар 15 жэлдэ хүдэлһэн, мүнөө 80 наһа хүрэтэрөө арадтаа ашаяа үзүүлжэ ябаһан Р.Б.Гармаев, орлогшонор И.Р.-Д.Очиров, П.Н.Нимаев, С.Д.Ринчинов, харюусалгата секретарь Б.Б.Дашиев, Д.Ж.Жугдурова, Б.-М.Ж.Жигжитов, М.-Ц.Д.Намжилов, Б.Н.Жанчипов, Т.Н.Нимбуев... Залуубтар үетэн гэлтэй, Дулма Гуродармаева, Туяна Самбялова, Соелма Байминова, Бэлигма Орбодоева, мүнөө хүдэлжэ байһан Ирина Галтаева, Людмила Жигжитова, Елена Дугарова, Сэсэг Дабаева, бусад олон нүхэднай. В.В.Хартаевтай һайн хүдэлөөбди, мүнөө түшэг болохо хүбүүднай Б.Д.Балданов, Б.В.Гындынцыренов «Үнэнэйнгөө» тугые үргэжэ ябаһандань баясадагби.

- «Бурятия» сониниие хэблэлдэ бэлдэн гаргаха гээшэ нэрэ хүндын хэрэг гэлсээ һэмди...

- Арадаймнай эрхим хүбүүн Ардан Ангархаевай хүтэлбэри доро иимэ тушаалда хүдэлхэдэ, урматай, хүгтэй нонин бэлэй. Ажалайм намтарай тусгаар хуудаһан боложо үлэнхэй.

- Наһан соогоо ямар нэгэн хүсэжэ байһан үйлэ хэрэгээ бүтээгээгүйб гэхэн шаналал досоотнай бии гү? Зарим һайхан басагадтай үгээ ойлголсохо аргатай бэлэйб, тээд тэдэм хажуугаарни һэлбэлзээд гарашоо гэжэ, жэшээн?

- Бүхы алгасалнууд, үнэндөө, һайн тээшээ юм. Саг зуурын жаргал - зоболонгой үндэһэн гэшэ.

Хоёр гайхал

1991 ондо Николай Дабавичтай хоюулан Монголой Төв аймагай сурбалжалагшадай урилгаар ошоо һәмди. Би 39 хүрэтэр халууранхай, тээд анханай түсэблэһэн хадаа ошоогүйдэ аргагүй, эм ууһаар, поезддо һуубабди. Николайн наһанай нүхэр, сагаан дэлгэр сэдхэлтэй Арюухан Агвановна, дээдэ һургууляар намаяа мэдэхэ, хоол хүнэһэ түхээрэнхэй купедэмнай орожо, хүгтэй согтой үдэшэбэ. «Галияа эмшэлжэ, түргэн хүл дээрэнь таби» – гээд, шангаар захи́ха юм.

Энэ аяншалгын үедэ хоёр гайхал болоһон юм. Улаанбаатарта «Даша Чойлин» хиидэй хамба лама Дамбажавые бараалхажа оробобди. Чашаа үлүү хоюулан хөөрэлдэбэ. Томо санаартантай нэгэ адли шатада, адли мэдэсэтэйгээр һанамжаяа хубаалдан хөөрэлдэхэдэнь, үнэн дээрээ, юушье ойлгоогүй би ямар хүнтэй харгын хани ябаһанаа гайхан мэдэрээ бэлэйб.

Хоердохи гайхал. Төв аймагай түб Зуун Мод һууринда хоёр таһалгатай байрада бидэниие байрлуулба. Үглөөнэй 7 сагта уһанай үсэд шааяанһаа һэришэбэб. Халуун уһан үгы, шүдэ ташама хүйтэн уһаар Николаймнай душ абажа байба ха юм. «Порфирий Ивановой арга дахагша бэлэй даа. Энэ юуб даа, 40 градус хүйтэндэ хүл нүсэгөөр саһан дээрэ гаража, хүнэгөөр бэе дээрээ уһа юулэдэг бшуу. Ямар зориг хэрэгтэй гэшэб! Шангадхаһан тэмдэг эзэлүүдгүй табихаар».

Толи мэтэ туужа

Сэлэнгэ аймагта зорюулһан «Байгал» сэтгүүлэй (2013 он) 2-дохи дугаарта Николай Бадмаринчинов гэхэн гар табилгатай, «Зүй, Мухар-Хундын уудамда» гэхэн баримтата туужаһаа хэһэг хэблэгдэһэн юм. Уран зохёолшодой холбооной харюусалгата секретарь Н.Д.Гармаеватай суг «үшөө нэгэ зохоолшо мүнделшэбэ хаяа» гэжэ хүхихэн гэшэмнай,

угаа һонирхолтой энэ зохеол уншаад... Нүхэртөө, уншагшадта бэлэг болгожо, «Буряад үнэндэ» удангүй толилхобди.

Новоселенгинск һууринда дүтэ Посаадан буусада 1947 ондо болоһон үйлэ хэрэг. Эндэ түрөөд, Мухар-Хүнды, Нарин-Хүнды, Зүй буусануудта бага наһаяа үнгэргэһэн. «Эхэ гээшэ бүхы наһан соо хүнэй сэдхэлдэ нангин һайханаар һанагдадаг. Абам үбһэндэ гарашанхай, эжым гансаараа үлэһэн байгаа. Боро хараанаар үбдэжэ эхилээд, яахам гээшэб гэжэ байтарынь Согтын Жамбал гэжэ нютагаймнай хүн бурханай харалтаар ерэжэ, Сэлэнгын нарайлалгын байшан абаашаһан ха, - гээд, автор домоглон һабагшалаа юм.

«Путинай тала баригшаб»

Имагтал Ород гүрэнэй бүридэлдэ Буряаднай эб амгалан ажамидарна, хүгжэн һалбарна. Би Владимир Путинай тала баригшаб. Новоселенгинскдэ, Агын Зугаалайда Сагаан Дари эхын ордонгууд бии. Ород гүрэниие толгойлогшодые Сагаан Дари эхын хубилгаан гээд хүндэлэн ёһололго заншанхай. Манай орон иимэ ухаатай мэргэн хүтэлбэрилэгшэтэй байха азатай гээшэл. Эдэ үгэнүүдни хооһон бэшэ, үнэн сэдхэлэй. Иигэжэ баталдаг юм даа, хэзээдэшые хэлбэришэгүй һанамжатай, эрхэтэнэй шанга мэдэрэлтэй үсымнай нүхэр, хүндэтэ Николай Дабаевич!

Сэлэнгын уудамай һэбшээн
Һэмээхэн хасарыетнай эльбээ гү?
Сэдхэл дүүрэн ябахыетнай
Һэргүүхэн Танаа адислаа гү?

Буянгай элшэ дэмбэрэлтэй -
Бүлэдөө жаргалтай һуухытнай,
Бүгэдэндөө туһатай ябахытнай
Бүрин һайхан хүсэнэл даа.

2017 он

II

УРАН ЗОХЕОЛОЙ ШУХАЛА АСУУДАЛНУУД

«Байгал» сэтгүүл: **түүхэтэ замаа түүрээн дурсаба**

Уран зохёолой болон ниитын политическэ «Байгал» сэтгүүл 1947 онһоо хэблэгдэн гарана. Хоёр нарадаа нэгэ удаа гэхэ гү, али жэлэй туршада 6 дугаар толилогдодог юм.

1947 он – «Байгал» гэхэн альманах анха түрүүшынхэ «нара хараа».

1954 он болотор үшөө 8 иимэ альманах гараһан байна.

1955 он – «Байгалай толон» гэхэн сэтгүүл гаража эхилээ.

1959 ондо дубляж болюулагдажа, буряад бэшээшэдтэ аятай сүлөө болоо.

1961 он – сэтгүүл «Байгал» гэхэн нэрэтэй болоо.

1998-2005 онууд – сэтгүүл хэблэгдээгүй.

2006 он – сэтгүүл шэнээр хэблэгдэжэ эхилээд, мүнөө болотор гарана.

Сэтгүүлэй эрхилэгшэд

Рыбко Никифор Митрофанович: 1966-1958

Намжилов Чимит-Рэгзэн Намжилович: 1958-1961

Бальбуров Африкан Андреевич: 1961-1974

Дамдинов Николай Гармаевич: 1974-1975

Цырендоржиев Сергей Сультимович: 1975-1997

Гатапов Алексей Сергеевич: 2005-2007

Раднаев Батожаб Очирович: 2007-2008

Жапов Виктор Дармабазарович: 2009-2011

Базаржапова-Дашеева Галина Хандуевна: 2011 онһоо мүнөө болотор

Иимэ байгаа

Байгалай эрьедэ түүдэг носоогоод, халуухан дүлэндэнь дулаасажуууһан мэдэрэл түрөө һэн гү, тэрэ үдэшэ? Үнэхөөрөө, «Байгал» сэтгүүлэй 70 жэлэй ойдо ветерануудаа кафедэ урижа, дүхэриглэн хөөрэлдэхэдөө, Саг Зай хоёрые ахиһандал, түүхэ руу түгэншэлһэндэл, ерээдүй тээшээ ехэ найдалтайгаар хараһандли болоо хабди...

1947 оной октябрь һарада «Байгал» гэхэн альманахай түрүүшын дугаар буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэн гараһан юм. Энэ дугаарта Балдан Санжинай, Жамсо Тумуновай оршуулгаар Александр Фадеевэй «Молодая гвардия» гэхэн романһаа хэхэг, Хоца Намсараевай, Цэдэн Галсановай, Шираб Нимбуевай, Цокто Номтоевой зохёолнууд толилогдоо.

Даша Черниновэй, Даша-Жамса Гунзыновай оршуулганууд, «Шэнжэлэл болон библиографи» гэхэн гаршаг доро Хоца Намсараевай, Семён Метелицын бүтээлнүүдтэ рецензинүүд үгтэһэн байна.

1955 он болотор оройдоол 9 иимэ альманах хэблэгдэһэн. Жэлдээ 2 дугаар гарадаг байгаа. Тэрэ үеын залуу бэлигтэн Цыденжаб Жимбиевэй, Арсалан Жамбалонхой, Цырен-Базар Бадмаевай, Гунга Чимитовэй шүлэгүүд, Жамъян Балданжабонхой, Барадий Мунгоновой, Чимит Цыдендамбаевай, Аполлон Шадаевай, Бадма Шойдоковой расказууд, Намжил Балданогой зүжэгүүд толилогдоһон бэлэй. Оршуулга яаха аргагүй урмашуулагдадаг байгаа. В.Белинскийн статья, М.Горькийн, В.Маяковскийн расказуудые болон шүлэгүүдые Цэдэн Галсановай, Чимит Цыдендамбаевай, Гунга Чимитовэй оршуулһаниинь толилогдоо. Саг үргэлжын, амяараа редактор үгы, штат бүридхэгдөөгүй байгаа. Буряадай Уран зохеолшодой холбооной гэшүүд ээлжэлжэ байгаад, согсолон бүридхэжэ, хэблэлдэ тушаадаг һэн.

1955 ондо тус альманахай үндэһэн дээрэ «Байгалай толон» гэхэн сэтгүүл мүнделһэн юм. Уран зохёолшо, оршуулагша Никифор Рыбко эрхилэгшээр томилогдоһон. Удаань Чимит-Рэгзэн Намжилов сэтгүүлые ударидаа.

1959 ондо буряад хэлэн дээрэ гарадаг сэтгүүл заатагүй дубляж байхаяа болуулагдажа, түрэлхи хэлэн дээрэ бэшээшэдтэ ехэл таатай, уужам сүлөө болоһониинь ойлгосотой. 1961 ондо «Байгал» гэхэн нэрэтэй боложо, ахамад редактораарнь Африкан Бальбуров томилогдоһон байна.

Ехэ гарай хүтэлбэрилэгшэ, эмхидхэгшэ «Байгал», «Байкал» сэтгүүлнүүдые Бүхэсоюзна, удаань уласхоорондын хэмжээндэ гартажа шадаа һэн. Тэрэ үедэ хорюултай байһан ород зохёолнуудые табижа, СССР-эй 145 хотонуудта «Байкал» сэтгүүл тарадаг болоһон бэлэй. Харин

буряад дугаарнууд Монгол орон, Эрхүүгэй болон Агын тойрогуудта хүрэдэг байгаа.

1974 онһоо Николай Дамдинов нэгэ жэл соо сэтгүүлые хүтэлөө. 1995 ондо Сергей Цырендоржиев ахамад редактораар томилогдоод, энэ тушаалда эгээл удаан хүдэлһэн намтартай.

«Энэ уулзалгамнай нүлөөтэй байһай»

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай директор-ахамад редактор Баяр Балданов хайндэрэй үдэшые нээжэ, 70 жэлэй ойгоор сугларагшадые амаршалба. «Республикын шэнэ хүтэлбэри «Байкал» сэтгүүлые мүнгэн хангаар хангаха асуудалые зүбөөр ойлгожо, арга хургын бэдэржэ байнхай» гээд Баяр Дашеевич тэмдэглэе. Директорэй орлогшо Александр Махачкеев, «Байгал», «Байкал» сэтгүүлнүүдэй эрхилэгшэд Галина Дашеева, Булад Аюшеев мүнөөнэйнгөө ажал ябуулга тухай хөөрөбэ.

- Сэтгүүлдэ урда саһаа хүдэлһэн бүхы хүнүүдые дурдажа барашагүй. Гэбэшье манай мэдэхын, томо тобоймо зохёолшоднай Чимит-Рэгзэн Намжилов, Гунга Чимитов, Цырен Галанов, Георгий Дашабылов, Гарма-Доди Дамбаев, Исай Калашников, Владимир Петонов, Анатолий Щитов, Михаил Шиханов, Владимир Корнаков –эдэ зонтой харилсаһан, ханилһан гээшэбди. Мүнөө найртамнай ерэхэн, ерэхэ шадаашьегүй ветерануудаа элирүүлһэмнай хайн. Алдуу заһагшадаар, машинисткэнүүдээр хүдэлһэн Г.Б.Батожабай, Г.Г.Цыренова, З.О.Албашеева, Т.Л.Дугарова, Ц.Д.Чимитова, Н.Морозова гэгшэдые хүндэлэн ёһолнобди. Эгэшэ нүхэд Д.Д.Дамбаевае, Я.П.Баранниковае дурсанабди.

2008 ондо сэтгүүлнүүд «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда дамжуулагдаа һэн. Тэрэ үеын хэблэлэй толгойлогшо байһан А.Л.Ангархаев ехэ харюусалга даажа абаһан юм,- гээд, эдэ мүннүүдэй авторай хэлэһэниинь ойлгосотой.

Мүнгэн хангай талаар бэрхэшээл – гол бэрхэшээл. Арадай Хуралай депутат ябаһан **Б.Ц.Семенов** болон мэдээжэ уран зохёолшо **Д.Н-С. Сультимов**ай үүсхэлээр «Байгал» сэтгүүлнай «Буряад хэлэ хүгжөөлгын программада» оруулагдажа, мүнөө һаадгүй хэблэн гаргагдажа байна.

Сэтгүүлдэ 2005 онһоо ажаллаһан уран зохоолшо **Цыдын Цырендоржиев**:

- «Байгалнай» ажамидарһаар. Энэ хайн. Теэд буряад хэлэн дээрэ бэшэхэ прозаигууднай эды-тэды гэхэ гү, али үгы шахуу гээд сэхыень хэлэе. Прозо гээшэмнай угаа орёо, хүндэ, ганса нэгэ һара, жэлээр иимэ бэлигтэн бии болохохогүй. Энэл ханаа зобууритай.

Уран зохёолшо **Доржи Сультимов:**

- 70 жэл соо сэтгүүлээ алдангүй энэ хүргэхэмнай өөрө ёһын туйлалта мүн гэе. Урданайнгаа агуу зохеолнуудые уг залган дамжуулна «Байгалнай». Саашанхи зорилгомнай - эхилэн бэшээшэдээ дэмжэхэ, конкурснуудые үнгэргэжэ сэгнэхэ - хайн ажал. «Байгалаа» зомнай уншана, илангаяа багшанар эдэбхитэй.

«Байкал» сэтгүүлдэ ажаллаһан ирагуу найрагша **Сергей Тумуров:**

- Буряад хэлэмнай хосорхогүй. Монгол хэлээрээ далижаад, дамжаад, һөөргөө һэргэн хүгжэхэ. Минии хэдэн ном монгол хэлэн дээрэ оршуулагдаа. Минии этигэл - бата этигэл.

Анхандаа «Байгал», «Байкал» сэтгүүлнүүдтэ машинисткээр ажаллаһан Ц.Д.Чимитова, Н.С.Доржиева:

- Урданайнгаа туг алдаагүй юм байнат гэжэ баяртайбди. 60-аад, 70-аад онуудые ханахада, штат ехэ байгаа. 30-40 хүн ажалладаг хэн. Мүнөө яагаад хошоод-хошоод хүн хоёр сэтгүүл даана гээшэбта?

Ажаглалта. Үнэн лэ даа. «Байкал» сэтгүүлэй редактораар Булат Аюшеев, харюусалгата секретаряар Юрий «Невский», «Байгалай» харюусалгата секретаряар уран зохёолшо Надежда Гармаева, хамтадаа 4 хүн хүдэлнэбди.

Сэтгүүлэй редактораар ажаллаһан хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат **Виктор Жапов:**

- Мүнөөдэрэй хайндэр зохёохы ажалда түлхисэ боложо үгэхэ аабза гэжэ найдая. Юун бидэндэ дутанаб? Рассказууд, богони үгүүлэлнүүд... Энэ талаар лэ бэлигтэнэ түлхихэ, татаха болонобди.

Ном хэблэгшэ **Батор Тумунов:**

- Абамни 1946 ондо фронтоо бусажа ерэхэн. Эгээл тэрэ үеэр эжидэм хэлэжэ байдагынь хананаб: «Альманах гаргаха гээд ажал ябуулжа байнабди». Удаань Москва ошоод, тэндэхэ 1953 ондо бусаабди. Никифор Рыбкотой Свердловэй үйлсэдэ байдаг гэртэ ошодогоо хананаб. «Байгалнай» удангүй ондоогоор гараха. «Нойрһоо һэриһэн тала» романиием түрүүшын дугаарта табяарай» гээд, Никифор Рыбкодо захиһан юм. Тээд 1955 ондо гарахадань, хараха талаангүй байшоо.

«Буряад рассказ»

Сэтгүүлэйнгээ 70 жэлэй оёе угтуулан, «Буряад рассказ» гэхэн конкурсдомнай хабаадаһан бэшээшэдтэ халуун баяраа мэдүүлнэбди. Эдэмнай хэд бэ гэбэл, Баира Бальбузова, Александр Лыгденов, Баир Жигмытов, Чингис Гуреев, Цыдып Цырендоржиев, Сергей Доржиев,

Дулгар Доржиева, Николай Шабает, Владимир Бухает, Рыгзема Батомункуева, Даша Аюшиев, Сэдэнэй Намсарай, Ешигма Цыбеноеа, Татьяна Хамаганова, Цырен-Дондок Зандраев, Янжима Дашидоржин...

Яһала олон бэшэ гү? Редакционно коллегийн зүгһөө бүхы хабаадагшадта баяраа мэдүүлэе. Энэ үүсхэлнай үргэлжэлэлтэй. Уянгата үгүүлэл бэшыт гээд, энэ удаа авторнуудаа уряалнабди.

Эбеэн тэдхэгшэдтэ – баяр

Энэ үдэшээ үнгэргэхэдэмнай, мүнгэн һангаар туһа хүргэһэн Худалдаа наймаанай»Барис» байшанай генеральна директор В.Д.Аюшиевта, эмнэлгын «Диамед» түбэй генеральна директор В.Б.Дореевада, үйлэдбэрийн «Тефест» компаниин толгойлогшо В.П.Шагжитаровта баяраа мэдүүлжэ, олзотой, хэшэгтэй олондо, хүндэтэй ябахыень хүсэе.

Далайн уянгатай холбоотой гү?

... Байгал далайн нюрууһаа сагаан манан хөөрөөд, хөөбэри хүнгэнөөр хойто зүг шэглэн нүүнэ. Сахали шубуун сад байса абяа гарана, уһанай хара галуун (баклан) эрьсын шулуун дээрэ тобойсо һуугаад, далайн уудам руу дам удаанаар, даяаншын тэсэбэритэйгээр шэртэнэ. Загаһа яажа олзолхоб гэхэн забһарай һанаанда абтанхай гү, али Байгални хэтэдээ иигээд оршохо гү гэхэн замбийн бодолдо эзэлэгдэнги гү?

Хэн мэдэбэ... 70 жэлдэ дабшаһан «Байгал» сэтгүүлэе далай-нууртай жэшэхын аргагүйшые һаань, нэрыень абажа ябаһан хадаа буряад зоной сэдхэлэй угалза-удхые буурашагүй һайханаар харуулан ажамидархань болтогой гээд, түрэл сэтгүүлдээ хүсээл даа, олониитэ зоной зүгһөө.

2017 он, ноябрь

Хэлэмнай, хэблэлнай заяатай, залгамжалагшадтай

...Эхин дээрэнь лэ эршэ долги эльгээжэрхидэ, эб нэгэн һайндэр бүрилдэдэг хаяа? «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда «Байгал» сэтгүүлэй 70 жэлэй оёе угтуулан Сагаалганай дүхэриг салгидан үнгэрөө. Хэблэлэй байшанай захирал-ахамад редактор **Б.Д.Балданов** «Байгал» сэтгүүлэй 2016 оной эрхим авторнуудые хүндэлэн ёһололгын үдэшые эгээл иимэ үндэрлиг долгисотойгоор хүтэлхэдөө, буряад хэблэлэй, буряад хэлэнэй

хуби заяан тушаа өөрынгөө хараа бодомжонуудыг элирхэйлжэ, сэдхэлэй хөөрэлдөөндэ уриба.

«Байгал» сэтгүүлэй эрхилэгшэ **Г.Х.Базаржапова-Дашеева** лауреат бүхэн илалта яагаад туйлааб гэжэ үндэһэлэн хөөрөбэ. Эгээл түрүүн аха захатан, Буряадай элитэ эрдэмтэн **Л.Д.Шагдаров**, БНЦ-гэй ахамад мэргэжэлтэн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор **Л.Б.Бадмаева** хоёр буряад уран зохиолой үндэһэ һуури табигшадай нэгэн Батасэрэнэй Жигжиджабай 1927 ондо бэшэһэн «Саһан шуурган» гэхэн туужыг уншагшадта бусаагаа. Ж.Батоцыренов олониитыг гэгээрүүлэгшэ, лата бэшэгэй буряад алфавит, буряадай түрүүшын үзэглэл зохёолон бэлэй. В.И.Лениниг хүдөөлгэндэ засаг түрын зүгһөө эльгээгдэһэн. Гонирхолтойнь гэхэдэ, энэ хүмнай Л.Д.Шагдаровай дээдэ үеын элинсэг юм. Хуушан монголһоо оршуулагдаһан энэ ном соо буряад зоной ажабайдал ангиин, үзэл сурталай харааһаа бэшэ, байһан соогоо харуулагдаа. Халуун альга ташалган доро Лариса Батоевнада хоёр лауреадай Дипломууд барюулагдаба.

Буряадай Дерсу Узала гээд 80 наһанайнгаа оёе угтаһан уран зохёолшо **Д-Д.Д.Дугаровыг** нэрлэмээр юм. «Хангай» гэхэн гурбан боти номһоо бүридэһэн романуудын энээниг бодотоор элирхэйлнэ. «Юртэмсэ хангайн орон» гэхэн гурбадахи ботинь мүнөө «Байгалай» хуудаһануудта толилогдожо байнхай. «Прозоор эрхим буряад зохёол» номинацида энэ боти шалгараа.

- Мүнөөшье бидэ зун нажартаа хангайгаа бараалхахаяа хэдэн хоногоор зоридогбди. Хангай гээшэ амида бурхан, - гээд, Даша-Дэмбэрэл Дармабазаровичай наһанайнь нүхэр Лариса Намсараевна хөөрөбэ. Миисгэй, нохойгоошье орхихо аргагүй, абаад ошодогбди гэхэдэнь, һонин бэлэй. Залуудаа аймагуудай сонинуудта, «Буряад үнэн» сониной тусхай сурбалжалагшаар, Буряадай Уран зохёолшодой холбооной бюродо ажаллаһан тухайгаа Даша-Дэмбэрэл Дармабазарович дурсан хөөрөбэ.

- Мүнөө Хэблэлэй байшанай зүгһөө үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэжэ байхадаа, «Буряад үнэндэ» хүдэлһэмни, «Байгалдаа» бэшэжэ байһамни миин үнгэрөөгүй, үнэн аша үрэнэ энэл ха юм. Уг залгаа гээшэмнай Буряадаймнай хэблэлдэ үгы болоогүй, бии юм байна гэжэ досоогоо батажааб, омогорхоноб, баярланаб, - гээд, наһатай зохёолшо, сурбалжалагшын хэлэхэдэ, уярмаар лэ бэлэй даа.

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанай захиралай орлогшоор, «Буряад үнэн» сониной редактораар олон жэлдэ аша үрэтэйгөөр ажаллаһан,

хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат **Т.В.Самбялова** «Шэнжэлэл, шүүмжэлэл» номинацида эрхимлэжэ, лауреат болон тодороо. Дэлхэйн философудай, эрдэмтэдэй номууды эдир залууһаа уншалан үргэн эрдэм мэдэсэтэй хадаа Даши-Дондоб Очировой поэзи тухай шэнжэлэл бэшэхэдээ, физикэ философи хоёрой ойлгосонууды уран зохёолдоо нэбтэрүүлхэн авторые бүри мүһэн ойлгоо, дэмжээ бшуу. Гуурһа нэгэтэ нүхэрэймнай литература шэнжэлгын саашанхи ажал ябуулгандань иимэ илалтанууд тохеолдожол байһай гэжэ хүсэнэбди.

«Үлэгшэнэй буряадуудай үрээлнүүд болон таабаринууд» гэхэн толилолгоёо «Байгал» сэтгүүлдэ дурадхалан **Ц.Ц.Очирова** «Арадай аман зохёол» гэхэн номинацида шалгараа. Цындема Цыдыповнагай наһанайнь нүхэр П.Т.Очиров хатагин угай, монголшо хүн, республика соогоо хургуулиин эрхим музей байгуулжа, Үлэгшэнэй буряадуудай бэлигтэн, угууд тухай, хургуули тухай номууды бэшэжэ, хэмжээлэшгүй ехэ ажал хэһэн юм. Цындыма Цыдыповна нүхэрһөө дутуугүйб гээд, хамсыгаа шуужа, хүгшэд, үбгэдһөө саг соогоо аман зохёол суглуулжа үрдээ, бэрхэ, шударгыл хүн гээшэ. Уянгатай һайханаар дуулахынь соносоходо хэды аятайб даа.

- Юрэдөөл, лауреадууд соо юрын хүн үгы. Эрдэнитэ зон гээд хүн бүхэниенһ нэрлэхэ үндэһэн бии. «Мүнөөдэрэй шухала асуудал» гэхэн нийтэ гаршагтамнай Буряад соогоо мэдээжэ сурбалжалагша, блогер **Намжилма Нанзатовна Бальжинимаева** сэтгүүлэймнай гуйлтаар хамба-лама Дамба Аюшеевтэй хөөрэлдөө үүсхэхэн юм. Эгэшэ нүхэрэйнгөө үүсхэлыень, урагшаа һанааень, ульгам гуурһыень дэмжэжэ, Дипломоо барюулая даа, - гэхэдээ, үнэн хүсэлөө элирхэйлхэмнай ойлгосотой.

«Оршуулга» гэхэн нийтэ гаршаг доро **Ким Сон Жунай** «Бисалгалын хуряангы» оршуулжа толилоо һэмди. Шажан мүргэлэй санаартан, анагааха ухаанай, урлал зурагай эзэн, уран зохеолдо ульһатай – олон һалбарита бэлигээ задалан, угсаатан зондомнай туһа хүргэн Буряадтамнай ажаһуужа байһан солонгос яһанай энэ хүн бурхан багшын амалалты соносон, бэлигүүн нюдөөр бисалгал соо хараһан, үзэхэнөө бэшээ юм. Урда наһанайнгаа түрэлнүүды мэдэдэг, монгол удамай хүн байһамби, абамни Галдан, үбгэн абамни Гомбын Завьяа юм һэн гээд гайхуулаал. Шэди эдиде арсажа болохо аал?

Б.Ц.Бальбузова һайндэртэ шэнэ амисхаалоруулба. «Зүжэг найруулга» номинацида «Ангуушан» гэжэ зүжэгөө толилуулһан байгаа. Эрхүүдэ хүдэлжэ байхадаа, түрүүшынгээ зохёолнууды эльгээжэ гайхуулаа һэн. Агаһаа гарбалтай, баян хэлэтэй, дэлгэр, һонин образууды байгуулха

шадабаритай. «Зүнтэй зүүдэн» гэхэн конкурсдомнай угаа һонирхолтой зураглал эльгээһэн юм. Теэд мүнөө үедэ зүжэгүүдэй хуби заяан ямар гээшэб, табигдахашье бэшэ даа гээд шаналалтайгаар хэлэхэдэнь, сугларагшадшье миин шагнаад һуубагүй, һанамжаяа хэлэбэ. Харин бидэнэрэй зүгһөө номоо гаргуулхаар сагшни болоо гээд Баирадаа хүсэхэмнай хийдэ һалахагүй бээ гээд найдая.

Хэжэнгэ нютагһаа гарбалтай **Я.З.Дашидоржин** «Уянгын долги́н дээрэ» номинацида эрхимлээ. «Гоо хатан», «Дадал сомон», «Худанай үртөө» шүлэгүүд соонь толгой холболгын заршам сахигдаашьегүй хаа, сэдхэлэй ульһа дайрама уянгын һэбшээн угаа элил. Зэдын талада урданай Гоо хатанай дүрын үзэгдэһэнийнь ямар һайхам! Улаахан плати үмдөөд ерэхэн сагаахан сарюун шарайтай Янжима энэ үдэшэ өөрөө Гоо хатандал һэн. Монголо́й талын уудамда Агуу Сахюусан Ошорвааниие обеорходол гээ юм ха, Дадал сомон ошоходоо, автобус соо нойрсон һагад һуухадаа...

Удаадахи лауреаднай эдир залуу хүн – **Эрдэм Ламожапов**. Эрдэм бүри һаяхана, февраль һарын һүүл багаар Сеулай дээдэ һургуулийн «Уласхоорондын харилсаан» мэргэжэлээр дээдэ һургуули дүүргэһэн тухайгаа Диплом абаад ерээ юм. Энэ ушараарнь альгаа ташан амаршалбабди. «Буряад үнэндэ» наһаараа алдуу заһагшаар хүдэлһэн Екатерина Максимовнагай, философиин эрдэмэй доктор Михаил Дармаевич Зомоновтоной зээ хүбүүн гээшэл даа. 59-дэхи гимназиин 9-дэхи класста һуража байхадаа, «Юһэн тугай һүлдэ» гэхэн конкурсдомнай хабаадажа, лауреат болоо бэлэй. Эрдэм хари газарташье байхадаа, бидэнээ мартаагүй, солонгос патриот, уран зохёолшо Сим Хунай «Тэрэ үдэрэй ерэбэл...» гэхэн мэдээжэ шүлэгыг солонгосчоо ородто, ородһоо буряад хэлэн дээрэ өөрөө оршуулаад эльгээһэн юм. Монгол хүбүүдтэй суг хамтын байрада байхадаа, буряад, монгол хэлэндээ хам шэлжэн ороо бшуу. «Солонгос хэлэн дээрэнь энэ шүлэгөө уншаад үгыш», - гээд, Баяр Дашеевич Интернет-холбоо Эрдэмдэ дурадхажа, тэрэнь саг дары телефон дээрээ буулган абаад, гурбан ондоо хэлэн дээрэ уншажа үгэбэ. Япон эзэрхэг түримхэйшүүлдэ эсэргүүсэн бэшэгдэһэн энэ шүлэг үндэхэтэнэй нангин мэдэрэл хэнэйшье досоо һэргээхэ хүсэтэй. Саашаа һуралсалаа үргэлжэлүүлхэ тухайгаа, илангаяа буряад хэлээ уласхоорондын хэмжээндэ, «Википедээр» дамжуулан дэлгэрүүлхэ тухайгаа Эрдэмэй мэдүүлхэдэнь, одоол баясамаар бэлэйл!

«Урлал бэлигэй угалзанууд» номинацида Ивалгын аймагай Тапхарай һургуулийн эхин классуудай багша **Н.А.Айсуева** эрхимлээ. Һубһаар гайхалтай урлал - байгааалиин үзэгдэлнүүдые бүтээхэдээ, энэ

шадабаридаа хүүгэдые хургадагынь илангаяа сэнтэй. Урданай үнэтэ шүрын түхэлтэй зүүдхэлнүүдые мүн лэ үнэншэмэ гоёор урладаг.

Надежда Алексеевна Сагаалганай хэшэг болгон, эхэнэрнүүдэй хайндэрөөр бэлэг болгон, хабар тухай дуу гүйсэдхэжэ, олониие баясуулба. Хөөрхэн хүүгэд шабинартгаа эгээл иимэ дуунуудаа хургажа, хамтадаа ямар гоёор дуулалдадаг гээшэб. Ханамжатай даа.

«Иигэжэ та бүгэдэнтэйгөө харилсахадаа, хэлэмнай, хэблэлнай заяатай, залгамжалагшадтай гээд, үшөө дахин үнэншэбэбди», - гээд, үдэшин түгэхэлдэ Баяр Дашеевичэй тобшолһониинь зүйтэйл юм.

2017 он, март һара

**Урданай юумэ ула болоогүй,
урданай юумэ зула болгоё!**

Далан долоон домогоо дабтан байжа илабал даа

«Байгал» сэтгүүлэй үүсхэн үнгэргэһэн «Далан долоон домог» гэхэн урилдаанда илагшадые хүндэлэн ёһолхо хайндэр Үндэхэтэнэй номой сан соо боложо үнгэрбэ.

Заншаһан янзаар, соморхоноор «Буряад үнэн» соогоо үнгэргэхэ гэхэмнай, Хэблэлэй байшанай захирал-ахамад эрхилэгшэ **Баир Ширавов** ёһотоор сэгнэхэ зониие, эрдэмтэдые энэ хайндэртөө хабаадуулжа, аша үрэтэйгөөр, аласай хараатайгаар эмхидхэе гэхэн байгаа. Тэрэнь угаа зүбтэй байба.

Буряад хэлэ хүгжөөхэ талаар түбэй хүтэлбэрилэгшэ **Баяр Балданов** бэлэдхэлэй үедэ зүйтэй зүбшэлнүүдээрээ туһалжа, саашадаа энэ хайн үүсхэлээ хамжан, хамһалсан бөөлүүлхээр бэлэн байһанаа мэдүүлээ һэн.

«Байгал» сэтгүүлнай тэрэ үдэшэ үльгэр домогто дуратайшуулай ульһатай дулаахан гуламтадал, түүдэгээ тойроод һууһан урданай буряадуудай дүхэриг хануулаа бэлэй.

Бэлигтэй дизайнер **Аркадий Батомункуевай** бэлдэхэн «Урданай юумэ ула болохогүй, урданай юумые зула болгоё» гэхэн видео-үзэмжэ сугларагшадай анхаралда табигдаа.

Үндэхэтэнэй номой сангай ахамад мэргэжэлтэн **Рыгзема Батомункуевагай** дүхэригые дүмэлсэхэнэйнь түлөө - онсо баяр.

Энэ үүсхэл тухаймнай эрдэмтэ шэнжэлэгшэднай ямар һанамжатай байгааг гээд түрүүлэн дурдая.

Буряадай эрдэмэй түбэй литературын болон фольклористикын таһагай ахамад эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй дид-доктор **Бадма-Ханда Цыбикова:**

- Угсаатанайнгаа галайнгаа дэргэдэ дэлгээдэг хөөрэлдөөе, үльгэр түүрээлгыгэ һэргээһэн мэтэ дэмбэрэлтэй ушар боложо байна. «Байгал» сэтгүүлэй хуудануудта эдэ домогуудыг дууһыень уншажа урмашааб. Ямар ехэ ажал хэгдээ гээшэб. Сэнтэй эхи табигдаһандань бидэ, эрдэмтэд, баяртайбди, дэмжэнэбди.

БГУ-гай Зүүн зүгэй институтдай буряад болон эвенк хэлэ бэшэгэй кафедрин доцент, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй дид-доктор **Лариса Халхарова:**

- Угаа һонин, аша туһатай хөөрэлдөөе хэн нэгэн эхилхэл ёһотой байгаа. «Буряад үнэнэйхид» захалба ха юм даа. Бидэ хажуу тээһээ хараад байхада, энэ галай ошодо сусал нэмэлсэхэ ёһотойбди. Энэ ажалаа үргэлжэлүүлхыетнай хүсэнэб.

«Буряад үнэн» сониной Хэблэлэй байшанай ветеран, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй дид-доктор **Туяна Самбялова:**

- Түнхэнһөө, Тоороһоо «Хаан Шаргай бурхан баабай» гэхэн үльгэртэйгөө Лопсон Дамдинович Шенхоровой ерэнэндэнь угаа баяртайб. Үнэн дээрээ, сэтгүүл соо энэ үльгэр анха түрүүшынхээ толилуулжа, нэгэдэхи һуури эзэлээд байхадань урмашангүй яахабибди. Шагдар Байминов поэмэ соогоо бэшээ һэмнай: дайнда ябаһан Жамбал сэрэгшэ тэнгэриһээ алтан туяа татуулһан шуһан зээрдэ моритой Шаргай Ноёной буухыг зүүдэндээ харана. Үглөөдэрынь болоһон тулалдаанда дайсад һамна сохигдоно. Мүнөө үдэшэ одоол Хаан Шаргай баабайһаа үндэр адис, хэшэг бууба бэшэ гү, бултандамнай?

Буряад- FM радиогой захирал **Жанна Дымчикова:**

- Саг түргэдөө гэлтэй гү, томо роман захатыг гартаа абаха зомнай үсөөржэл байна. Романуудшыг үсөөн бэшэгдэнэ юм гү... Харин нютаг нютагуудай домогуудыг зон ехэл дуратайгаар уншадаг. Илангаяа юрын яряанай хэлээр найруулаатай байхадань, бүришыг хужарламаар, амтархан уншамаар байдаг. Энэ урилдаагаа саашань ябуулхада, ондоо аймагуудай зон хабаадаг лэ гээд хүсэе. Хэрэгтэй һаань, урмашуулгын шанда хубитаяа оруулхабди. «Байгал» сэтгүүлээ уншая, үльгэр домогуудаа гарта һабартаараа суглуулая гээд, олониитэ зондоо сэхэ хандайл даа. Илангаяа хүдөөдэмнай үшөөл домогшо зон бии гэжэ һанахада, хэды таатайб.

Х. Намсараевтай нэрэмжэтэ Буряад драмын театрай музейе даагша, культурологиин дид-доктор **Валентина Бабуева**:

- Олон домог туужанууд түрүүшынхээ толилогдоһон байна. Энэнь ехэ найн. Эдэ бэшээшэдээ, хөөрөжэ үгөөшэдөө һүүдэртэ байлгангүй, хүндэлэлэй тайзанда гаргажа, бидэнтээ танилсуулһантнай болоо. Бэшэһэн, түүрээһэн юумэмнай зондо хэрэгтэй, зүб юумэ хэнэбди, зүб замдабди гэжэ эдэмнай мэдэрбэ, урмашаба ха юм. Би өөрынгөө дүү, эрдэмтэн Сергей Бабуевтай суглуулһан найруулгануудые согсолжо, толилуулха хүсэлтэйб. Энэ урилдаагаа заншалта болгохыетнай уряалнаб.

Шүрэ һубад эмэрюүлһэндэл...

Эхин дээрэнь «Алтаргана-2018» найндэртэ үльгэршэдэй мүрысөөндэ лауреат болоһон Алексей Цырендылыков морин хуур дээрэ наадажа, магтаал түүрээбэ. Иигэжэ үльгэрэй оршон руу ороо һэн хабди.

Тэнгэрийн хүбүүн Тэгшэ Шаргай, Огторгойн хүбүүн Уран Шаргай гэхэн мүнүүдээр тобшоһон элидхэлээ эхилһэмни ойлгосотой. Хаан Шаргай ноёной, Буха ноёной, Эрхүү мүнрэнэй домогуудые бэшэхэ һахюуһатайгаар түрэхэн хүбүүн гэжэ бүри багадаа, 8 наһатайдаа хэлүүлһэн **Лопсон Дамдинович Шенхоров** түрүү һуури эзэлээ.

Ушар иимэхээ домог суглуулагшаднай юрын юрьезэнэй хүнүүд бэшэ, иимэ табисууртайгаар, һахюуһатайгаар түрэхэн онсолиг ондоогоо хүнүүд мүн гэхэн тобшолол гараад ерэнэ бшуу. Уг изагуурай һудалаар, шуһаар дамжан ерэнэ энэ шуналынь гээ һаа, алдуу бэшэ. Үльгэрнүүдые мэдэдэг байгаад, зондо дамжуулангүй үлэбэл, улас түрын изагуур таһарһантай адли бшуу.

Зэдын сартуулнуудай домогуудые эсэшэ сусашагүй 20-30 жэл соо суглуулһан Буряадай арадай ирагуу найрагша **Галина Жигмытовна Раднаева** мүн лэ нэгэдэхи һуури эзэлээ. Арадай аман үгэ, алтан наран, мүнгэн һара гэдэгнай хуушараа гэдэг бэлэй, эдир залуудаа. Тиин гэд гэнтэ эрид эрьежэ ерээд, Зэдээ ябашаһан юм. Ошо, тэдэ сартуулнуудаа үргэ, бэшэ гэжэ саанаһаань зарлиглаһан байгаа бээ. Санжэ-Сүрэнэй арадай аман үгэ суглуулха талаар ажалыень шэнжэлхэ, сэгнэхэ саг ерээ гэжэ тобшолоё.

Урилдаанай хоёрдохи һуури эзэлһэн Хурамхаан аймагһаа гарбалтай **Цэбэг Цэнгеевич Хобраковой** нэрэ онсо. «Шонын баша» гэхэн

монголшуудай дайшалхы нюуса эрдэмэй эзэн, «Нүлдэ тухай бодомжо» гэхэн философско гүн удхатай номой автор мүн. Бүхы сэдхэлээрээ, бэе махабадаараа оролдон, буряад-монголшуудай хүр хүлдые үргэхэ тухай бодомжолон ябадаг үсөөн хүнүүдэй нэгэн мүн гээд нэрлэе.

- Өөрөө габжа лама байһан минии Лубсан абга хойтодоо буряадууд эндэһээ нүүжэ ябаха гэхэн Соодой ламын үгые өөрынхээрээ тайлбарилдаг байһан. Энэ хадаа нюуса үгэ гэдэг бэлэй. Буряадууд хэлэ амаяа мартажа, ондоо арадуудаар шуһаяа холижо, үгы болохо гэхэн удхатай гэдэг хэн. Хэлэмнай хадаа изагуурай ехэ бурхадаар түрэхэн дайдатай, Хүхэ Мүнхэ Тэнгэритэй холбоһон код, шифр гэжэ ойлгоо хадаа бидэнэр мүнөө булта шахуу хосоржо байһан уладууд гээшэбди. Энэ муу үйлэдэ зааха эсэргүүсэхэ ханаатай, угайнгаа домогуудые дамжуулхаяа ханаа хэм, - гэжэ Цэбэг Цэнгеевич дабтан-дабтан хэлэдэг юм.

Үбэр Монголдо, Халха Монголдо нилээн дэлгэрэнги «Шэлэн Галзуу баатар» гэхэн баатарлиг үльгэр Буряадтамнай мэдээжэ бэшэ шахуу. Мэдээжэ уран зохёолшо Баир Дугаров энээниие тододхон хэлээ хэн. Хитадай арадай дуушан, манай хүндэтэ эгэшэ **Айлтагуйн Нумаа** бидэниие **Пүнсэг Ванжил** гэжэ домог суглуулагшын үльгэртэй танилсуулжа, сэтгүүлдээ толилһон байнабди.

Үльгэрэй оршон соо сугларагшадые оруулха гэхэн далда удхатайгаар «Шэлэн Галзуу баатар» үльгэрһөө хэхэг уншааб:

Хэрэм хашаа байгуулһаниинь –
Баруун талын хаалгандань
Барас зүриие зогсоожо,
Барас зүриин дээхэнүүр
Багагүй дайсан магадгүй гээд,
Банчин Богдоор дагадхуулжээ.
Хойтол талын хаалгандань
Хоёр луу зогсоожо,
Хоёр лууень дээхэнүүр
Хоротол дайсан магадгүй гээд,
Хоншон будислаагаар дагадхуулжээ.
Зүүн талын хаалгандань
Зүрии барасые зогсоожо,
Зүрил барасын дээхэнүүр
Зүггүйл дайсан магадгүй гээд,
Зүрхэн тарниие бисалгажээ.

Урда талын хаалгандань
Улаан луу зогсоожо,
Улаан лууень дээхэнүүр
Үстэй дайсан магадгүй гээд,
Уншалгын тарниие бисалгажээ.
Тэнгэрийн номые магадгүй гээд,
Түхөө хулгаар хүреэлүүлжэ,
Тэнэг дайсан магадгүй гээд,
Түмэр утаһаар торложээ.
Аянгын номони магадгүй гээд,
Алтан лэ хуягаар хүреэлүүлжэ,
Аюулта дайсан магадгүй гээд,
Алтан лэ утаһаар торложээ.
Тойроһон хэрэмэй дундань
Тэнгэрийн сагаан шататай,
Түүнээрээ тэнгэридэ гаража,
Юһэн юһын наян нэгэ
Торложо мүргэдэг юумэ байжээ.
Һуумал юһэн ханатай,
Собоо юһэн уняатай,
Субад шэрэ шэгэдхээтэй,
Дэмбүү торгон дээбэритэй,
Хамба торгон хаяабшатай,
Хадай магниг туургатай –
Иимэл һайхан урда харша байгуулжээ
Эмээл дүүргэхэдэнь,
Заанай яһаар хүреэлжэ,
Загаһанай яһаар эрэлһэн
Хүрин зандан эмээл дүүргэжэ,
Далан лангай ташуур тааруулжээ.

Пүнсэг Ванжил ахатан һайндэртэ ерэхэ һанаатай зүдхэбэшье бүтэбэгүй, визэтэй холбоотой ябадалһаа. Ехэл халаглаа гэжэ Нумаа абгай хөөрөө һэн.

Үйлын үрезэр дэлхэй дээгүүр тарашаһан буряадуудые үльгэрнайшые хадаа холбожо байдагынь болоо бэшэ гү?

Удаань Нумаа абгай Шэнэхээнэй **Доржын Улаан Хүбүүнэй** дамжуулһан домогуудые дурадхаа бэлэй. Энэ суглуулбари соонь ямар һонин үгэнүүд бии гээшэб. «Яһан ашалангүй хүбүүн бэ», «Саашаа замаа

хөөбэ», «Нойтон бургааһаар дамнаад» (үргэн татаад, тэлээд гэхэн удхатай), «Тэнүүл, танхай хүн», «Тор болохо ургадаг үбһэн», «Минии аяаһан шоно» гэхэ мэтэ. Буряад уран зохёолой, яряанайшые хэлэндэ хэрэглэхээр.

Иимэ домогуудтай танилсаад байхадаа, «Далан долоон домог» урилдаа соносхохо гэжэ шийдээ һэмди. Тиһээр байтар, Захаамин хангаймнай «һэрээ».

Хабарай нара, халхинда хүрилһэн шарайтай хүдөөгэй бэшээшэдээ - Түнхэнэй **Лопсон Дамдинович Шенхоровые**, Захааминай Енгорбойн **Лубсан Базарович болон Хандажаб Базарович Цыреновүүдые**, Буряад ороной долоон эрдэни-зэндэмэниин тоодо ородог Үндэр Баабайн дэргэдэ оршодог Үлэгшэн нютагай **Галина Будаевна Ринчиновае** харахада, үнэхөөрөөшые, эдэмнай шэнэ мэдээ асаржа ерэхэндэл, бээ зэхэнхэйнүүд, баяраар халинги. Арадайнгаа баялиг үгын туламые нюргандаа үргэлөөд даажа ядаһаар ерээ гү?

Лубсан Цыренов ахатанай арадай аман үгэдэ үндэхэлһэн «Мүнгэн тобшо», бусадшые номуудаа гаргахадань туһалаабди. Тэдэнь домогшуу удхатай хадаа буляасалдаанай болоод тарашадаг бэлэй.

Үеым нүхэр Галина (Сэдэн-Ешэ) Ринчинова 70 һаһандаа дүтэлжэ ябаад, сэдхэлээ нээгээ. Мүнөө болотороо досоогоо хадагалаад ябаһанаа хөөрөжэ үгөө. Иигэжэ һанаандаа хадуужа, он жэлнүүд соо бүхэли ашаа мэтээр абаад ябаа ха юм гэжэ гайхааб.

- Хэрбээ хөөрөжэ үгэ гэжэ хүнэй баадхаагүй һаа, энэм досоом иигээд лэ үлэхэ, хосорхо һэн. Баадхаха хүнүүдэй байһаниинь лэ болоо. Энэ үдэр һаһандам мартагдашагүй үдэр болобо. Шэдитэй үдэр, - гэжэ Сэдэн-Ешэ мэдүүлбэ.

Үнэхөөрөөл, баадхаха газартань баадхажа байгаад лэ, домогуудаа түүжэ-түүбэрилжэ, үнгэржэ байһан агшан зуурые барижа, шүүрөжэ абаагүй һаа, энэ баялигаа алдахамнай гээшэ.

Хандажаб Цыренов «Хонгоодор» гэхэн шүлэглэмэл эпическэ дурдалгаа дурадхаа юм. Анхандаа Сэнгэ Ринчинов оролдожо, «Ажалай туг» сониндо энэ хүнэй зохёохы ажалтай танилсуулһан. Наян-Наваһаа хонгоодорнуудай нүүдэлэй зам тухай «Хонгоодор» соогоо түүрээнэ. Жэгтэйл даа, танилсахада, уншахада.

Үндэр түрэлтэ зонойнгоо түүхые
Үхибүүн ябахадаа
шагнаһанаа бэшэбэб.
Үргэлжэлүүлэн бэшэхэ
хүнүүд байха.

Нарата хун шубуунһаа гарбалтай,
Нангин түрэлтэй хонгоодорой
Юһэн туг хүлдэтэй,
Юһэн сагаан һэеы
Юрын гэртэй
Юһэн сагаан хүрдые эрьюулһэнтэй адли.
Юумын гамтайгаар
гамнажа ерэхэн,
Юһэн галабай хүлдые
шэнжэжэ шадаха
Хонгоодор зонойм хонгор баян
Хун сагаан һэеы гэрэй
Домог түүхэ оршобой.

Шүрэ һубад ганса-гансаар эмэрюулһэндэл гү, али гүнзэгы худагһаа дүүрэн уһатай хүнэг хүсэлдин өөдөнх татаһандал гү, үргэн талада баян ургаса ургуулхын тула бураздаа гаргаһандал гү – нэгэ үгөөр хэлэбэл, хүсэлэл оролдолгын хүлһөө гаргаһанай ашаар лэ үльгэр домогууднай суглархал даа.

Ондоогоо онсолиг зон даа, домогоо суглуулагшаднай, домогоо дамжуулагшаднай гээ һэм, зураглалайнгаа эхиндэ. Энэ баталамжам угаа үнэн байна даа гээд түгэсхэлдэнь баталмаар.

Үльгэр домогой баян тэнгэри буугаал һэн даа, тэрэ үдэшэ. Иимэ үдэшэнүүдэй тохёолдоо сагта хэлэмнай, хэблэлнай хэзээдэшье хожорхогүй, хоһорхогүй.

2019 он, март

Хонхыемнай хэн наяруулха гээшэб?

Залуу уран зохёолшодой болон эхилэн бэшээшэдэй конференцие угтуулан «Байгал» сэтгүүлэй ажал ябуулга тушаа тогтохо хүсэлэн түрөө юм. Хайшан гээ һаа, нютаг нютагта уран үгэдэ дуратайшуулай хүсые нэгэдүүлхэб, бэшэхэ гэхэн хүсэлыень урмашуулан дэмжэхэб гэжэ бодожо үзөөд, аймагуудтахи литературна нэгэдэлнүүдэй хүдэлмэриие харуулха гэжэ 2012 ондо шиидээ һэмди. 70-аад, 80-яад онуудта олониинь лэ хонгёо хоолойгоо зэдэлүүлэн, холо ойгуур хонхоёо жэнгинүүлһээр бэлэй. Харин һүүлэй үедэ эдэ нэгэдэлнүүдэймнай олонхинь эршэ эдэбхиес алдаад, залуу бэлигтэнэй тодорхонь хараа байса үсөөрэнтөө бшуу.

Хэнэйшье мэдэхээр, Түнхэнэй Мүнхэ Саридагай нэрэмжэтэ, Хэжэнгын, Яруунын «Булаг», Захааминай «Уран Дүшэ», Баргажанай, Хурамхаанай «Боолон Түмэр», Мухар-Шэбэрэй Исай Калашниковай нэрэмжэтэ, Ахын аймагай «Сагаан дали» нэгэдэлнүүд тус бүридөө арбаад-хорёод, үшөөшье олон гэшүүдтэй - хамтын зохёолой хаба халижа, билтаржа байһандал үзэгдэдэг бэлэй. Урда үеын удхатай шанга бэшээшэднай залуу халаанда зүбшэл заабарья хайрлан, эрилтэтэйгээршье, энэрилтэйгээршье хандадаг һэн.

Ушар иимэхээ урда үеһөө, бүри классигуудһаа эхилээд, энэ хугасаа соо аймаг аймагһаа тодорһон бэлигтэнэй нэрые нэгыешье алдахагүйе оролдон түүбэрилжэ, нилээн ехэ согсолон бүридхэлгын ажал хээ һэмди. Тиихэдээ Саяан уулын үльгэр түүхээр дэнзэлһэн үндэр үзэсхэлэн Гэсэрэй дайда гэгдэдэг Ахын аймагһаа эхилһэмнай гайхалгүй дэмбэрэлтэй. Аймагай захиргаанай толгойлогшо Б.Д.Балданов үнэн сэдхэлһээ дэмжээ бэлэй. Журналистнууд Владимир Галсанов, Клим Тулаев, Ольга Балданова гэгшэд саглашагүй оролдоо. «Сагаан далиин» байгуулагдаһан сагһаа нилээн юумэн хэгдээ ааб даа. Бурядай арадай поэт Баяр Дугаровай тоонто нютагта уран үгэдэ дуратайшуул олон юм байна гэжэ элирээ бэлэй. Жэшээлбэл, Андрей Дыржинов, Валерий Арабжаев, Соёл Сандаков, Баяр Балданов гэхэхээ эхилээд 20 гаран авторай уянгата зохёолнууд тус дугаарта оруулагдаһан юм. «Түүхэ түшэгтэй, уг удхатай» гэхэн ниитэ гаршаг доро хадата энэ нютагай түүхэ, аман зохёолой баялиг үгтөө һэн.

Һайшаалтайнь гэхэдэ, журналай хэблэн гаргагдаһанай удаа жэл хахад сагай үнгэрөөд байхада, М.Р.Чойбонов түрүүтэй Бурядай уран зохеолшод Аха хүрэжэ, эндэхи бэлигтэниие дам саашань элсүүлхые, далииень үргэхые оролдоо һэн. Мүнгэнэй талаар дэмжэлггүй, хомордуу энэ сагта холбооной түрүүлэгшэ өөрынгөө мүнгөөр машина хүлһэлжэ, алишье аймаг руу «десант» абаашадаг заншалтай бэлэй.

Аймагуудай журналнуудые бүридхэн ниитэлхэдэмнай туһалха эдэбхитэд олдод лэ байгаа. Бултыень нэрлэжэ диилэхэшьегүй һаа, заримыеншье, һаа дурдаял даа. Хурамхаанай номой сангай түлөөлэгшэ Соелма Раднаева, Хэжэнгын сэтгүүлшэн Бато-Цырен Дугаров, Яруунын бэшээшэ Эдуард Будаев, багша Полина Эрдынеева, Захааминай аймагай «Уран Дүшэ» нэгэдэлэйхид – Хандажап Дампилова, Санжай-Ханда Дармаева, Таисия Мархаева, энэ аймагай Үлэгшэнэй дунда хургуулиин багшанар Дарима Намсараева, Любовь Гуляева, «Аха» сониной харюусалгата секретарь Светлана Хаканцакова,

Зэдын аймагай сурбалжалагша Мэдэгма Раднаева, Мухар-Шэбэр нютаг тоонтотой Цыбикжаб Доржиев, Елена Цыбикжапова, Сарюна Эрдынеева, Сэлэнгэһээ гарбалтай Николай Бадмаринчинов, Нина Ленхобоева-Артугаева, бусадшые туһа хайраяа үзүүлээ, мүнөөшые журнал дэлгэрүүлэн тараалгада хубитаяа оруулжа байдаг. Сэдьхэлэй уряагаар, һэшхэлэй дуудалгаар ябадаг зон хоморшог гээшые һаа, биил гээшэ, бии баяраа эдээндээ дуулгая даа,мүнөөдэр.

Зай,дугаарнууд гараа, бэшээшэднай алин гээшэб гээд асуужа болохот, хүндэтэ уншагшад. Эндэ иигэжэ хэлэхэ хэрэгтэй: литературна нэгэдэлнүүдэй гэшүүд хуу баран зохеолшод болоогүйшые һаа, нютагай аман үгын абдарта, али уянгын согсолборидо сэнтэйхэн мүннүүдээ оруулһан лэ, зонойнгоо хии мориие үргэлсэһэн лэ байха.

Жэшээ болгон, «Боолон Түмэр» нэгэдэлые абаад үзэе. «Барга угай тугые үргэхэ,Боолон Түмэрэй аялга зэдэлүүлхэ» гэхэн аймагай захиргаанай толгойлогшотой хөөрэлдөөнһөө, түүхэхээ захалаад Николай Дамдинов, Солбон Ангабаев, Владимир Лоргоктоев, Геннадий Ринчино, Дулгар Доржиева, Даша -Дондоп Очиров гээд һубарюулаа һаа, мүнөө үедэ гуурһаяа туршажа байһан «Боолон Түмэр-3» гэхэн эдир үеынхид Чингис Раднаев,Марина Бадмаева, Руслан Степанов гээд олон нэрэнүүд - һубарина. Теэд хэниинь уран үгын ургада орожо, уянгатай ханилхаб? Орёо асуудал. Энээн тухай гансашые зохёолшодой холбоон бэшэ, багшанаршые, ниитын эдэбхитэдшые һанаагаа зобоно бшуу.

Уран үгын үлгы – Хэжэнгэ нютагнай «Булаг» гэхэн хамтын согсолбори арбаад жэлэй саана гаргаа һэмнай. Тэрэ гэхээр - аали намдуу. Харин тус согсолбори соо ороһон гуурһаяа туршагшад нилээн задарюун, солгёон мүннүүдтэй. Саашаа үргэлжэлэл олоогүйнь голхоролтой. Энэ талаар мэдээжэ, батажаһан зохёолшоднай нютаг нютагаа ошожо, хургуулинуудтай барисаатайгаар ажал ябуулдаг һаань, хэды ашагтай бэлэй. Жэшээлбэл, зохёолшод Ардан Ангархаев, Цыдып Цырендоржиев нютагаа айлшалжал байдаг, поэт Галина Раднаева аймагтаа аман үгын дээжэ суглуулдаг - иимэрхүүгээр, ямар нэгэн хүдэлөө үүсхэжэл байгаа һаа, уран үгын долгилоо замхахагүй жэшээтэй. Гушаад шахуу зохёолшодой нэрэнүүд Эрдэни Хайбзун Галшиевһаа, суута санаартан Лубсан-Сандан Цыденовһээ, Хоца Намсараевһаа эхилээд Хэжэнгын дугаарта оруулагдаашые һаа, Бато-Цырен Дугаров, Рыгзема Батомункева, Баярма Борохитова гээд саашань һубарюулха гэхэдэ, алин бэ?

Хэдэн жэлэй саана хизаар нютагаа шэнжэлэгшэ, олон дуунуудай автор Данзан Дагбаевай дурасхаалда уран үгын мұрысөө-һорилгоной болоходо, тон һонирхолтой хүдэлмэринүүд элирээ бэлэй. Захааминай аймагта Мэлс Самбуевай, Аюша Доноевой нэрэмжэтэ конкурснууд мүн лэ аша үрэтэй. Иигээд хэн нэгэнэй үүсхэл гаргажал байгаа хаа, зохоохы абьяас буурахагүйл даа.

Мүнөө сэтгүүлэй дугаар бүхэндэ «Монгол ороной уран зохоолшодой бүтээлнүүдһээ», «Бүхэдэлхэйн харилсаан: буряад-монголшуудай хуби заяан» гэхэн ниитэ гаршагууд доро оршуулганууд, элдэб түрэлэй очеркнууд толилогдоно. Алдар суута Ринчинэй Чойномой, Сэнгын Эрдэнын зохоолнуудые Чингис Гурьев, Доржо Сультимов оршуулжа, олоной һонорто дурадхаһаар.

«Уншагшадаймнай туршалганууд» гэхэн ниитэ гаршаг мүн лэ сэнтэй юм. Иимэ гаршагууд доро эхилһэн Николай Банзаракцаев, Долсон Биликтеева, Галина Тудинова, Галина Пурбуева, Содном Шагдаров, Бата-Жаргал Цыдыпов, Бадмажаб Улзытуев, бусадшыё өөр өөрынгөө соморхоншыё хаа, номуудые гартаа адханхай.

Зарим нилээн бэлигтэй зомнай номоошыё гаргуулаагүй байха. Яруунын аймагһаа гарбалтай Гомбо Дагбаев, Мухар-Шэбэрэй Бимба Дагбаев тон һонирхолтой расказуудтай бэлэй. Һайхан уянгатай Валерия Жанчиповагай, Дарима Дулмаевагай удаадахи номоо согсолбоб гээ һаань, хэды баясаха һэмбибди? Гэхэ зуура, заатагүй зохоолшон болохом гээшьегүй хаа, жэгтэй һонирхомоор расказуудые гү, али шүлэгүүдые бэшэһэн зон дайрайлдадаг. Мэргэжэлтэ сурбалжалагша, манай дүтын нүхэр Николай Бадмаринчиновэй Сэлэнгын аймагай дугаарта «Зүй, Мухар-Хүндын уудамда» гэхэн баримтата туужаһаа хэхэг үгэхэниинь ямаршыё зохоолшоной бүтээлһээ дутуу бэшэ, үлүү байһаниинь гайхуулаа бэлэй. Тиихэдэ хүндэтэ ахатад Николай Галданов, Владимир Баторов, Даша-Нима Халхаров, Ким Будаев, мүн аха үеын бусадшыё эдэбхитэд очеркнуудые бэшэхэхээ гадна уран найруулгын уянгатай урасхалтай ханилаал ха юм. Мэргэжэлтэ мүнрүүдээ долгитуулһаар зандаа эгээл ахатаднай Дансаран Доржогутабай, Шагдар Байминов, Цыбикжаб Найданов.

Тээд эгээл багашуулнай хаанаб? Ивалгын дасанда болодог Хамба ламын хэшээлнүүд туһатай, хажуугаарнь литературна нэгэдэлнүүд, багшанар эдир үетэндөө анхархаараал анхарха ёһотой ха бшуу.

Нёдондо «Буряад үнэн» сониной редактор Т.В.Самбялова, «Байгал» сэтгүүлэй редактор Г.Х.Дашеева Буряадай багшанарай эблэлэй

эмхидхэн (үүсхэлшэн педагогикын эрдэмэй доктор Б.Б.Лхасаранова) кустовой семинарнуудта олон аймагуудаар ябалсажа хабаадаа нэмди. Хэблэлэй хүдэлмэрилэгшэд багшанартай харилсахадаа, сэтгүүл, сонинууд тухайгаа хөөрөжэ, багашуулай эхин мүнүүдые хужарлан шагнажа, газетэ, журналдаа толилилоо, хэблээбди. Тон ашагтай харилсаан болоо нэн, хэды эсбэритэйшье, хаа, тэсбэритэй байхада, юумэн бүтэдэг лэ гээшэ.

«Багшанар, нютагтаа ажаһуудаг зохеолшодоо, бэшээшэдээ, сурбалжалагшадаа хургуулидаа урижа байгыт!» гээд уряалха дуран хүрэнэ. «Буряад үнэн» сониноо, «Байгал» сэтгүүлээ дэлгэрүүлэлсыт гээд үшөө дахин хануулая. Иигэжэ хэлэхэдээ, Түнхэнэй эрдэм хуралсалай таһагыё, буряад хэлэнэй багшанарыень жэшээтэ болгон дурдамаар. Хадата энэ нютагһаа урган гараһан зохеолшодойнгоо намтар, зохеолнуудые суглуулжа, зузаан гэгшын ном бүридхэн гаргаа ха юм эдэмнай.

Зузаан, нариншье байг – зохеолнууднай зондоол хүрэжэ байгаа хаа, золтойл гээшэбди. Гансал асуудал: хэмнай үүсхэл гаргахаб, хэмнай бөөлүүлхэб – энээнһээл бүхы юумэнэймнай бүтэсэ, зохёолой хонхо жэнгирхэ, үгынь дулдыдаха бшуу.

2015 он

Оршуулгамнай орхисооной гү...

Зүблэлтэ засагай үедэ уран зохёолдо оршуулга гээшэ нилээн дэлгэрэнхэй байгаа гээд нэн түрүүн хануулая даа.

Илангаяа монголһоо оршуулга алишье талаараа урмашуулагдадаг, дэмжэгдэдэг байгаа. 1974 ондо Буряадай номой хэблэлээр гараһан «Алтан соёмбо» гэжэ ном сагай хэды ошоошье хаа, удха, үнгээ буураагүй зандаа. Бүгэдэ Найрамдаха Монгол Арад Уласай анхан тунхаглагдаһаар 50 жэлэй алдарта ойдо гэхэн ниитэ гаршагтай энэ номые Буряадай мэдээжэ ирагуу найрагша Чимит-Рыгзен Намжилов согсолон бүридхэн, монгол 50 зохёолшодой бүтээлнүүд эндэнь ороһон байна.

«Монголой хубисхалай ударидагша Дамдинай Сүхэ-Баатарай ажамидарал, тэмсэл харуулһан, аяар холын Москва ошоожо, тэрэнэй В.И.Ленинтэй уулзаһан тухайнь гүрэнэй шагналта поэт Ц.Гайтавай поэмэ, Д.Нацагдоржын нэрэмжэтэ шагналда хүртэһэн Д.Тарвын «Пискарёвой булашаһаа олдоһон шүлэглэл», Гүрэнэй шагнал абаһан Ч.Лхамсүрэнэй алдар суута «Хүрин морин», зохёолшодой хорооной

шагналта поэт Д.Пүрэвдоржын «Хара саһан» поэмэнүүд, Монголой залуушуулай эблэлэй шагналта, ахамад зохёолшо Д.Цэвэгмид гуайн энеэдэтэй наадатай, хургаалтай сэсэн «Алагдай абарга», мүн бусадшые зохёолнууд үнэхөөрөө монгол уран шүлэглэлэй алтан жасада оронхой» - гээд, оролто үгэ соо Ч-Р.Намжилов бэшэһэн байдаг.

Оршуулагшадынь хэд бэлэй? Ц.Галсанов, Г.Дашабылов, Ц.Дондогой, Д.Улзытуев, В.Петонов, В.Намсараев, Ч-Р.Намжилов, А.Бадаев - эдэ нүхэд оршуулһан байна. Мүнөө сагташые, жэшээлбэл, согсолбори бэлдэгты, мүнгэн түлбэри гонорартай байха гээ һань, уран үгэтэмнай арсахагүй, арга олдохол һэн.

Тээд түлбэритэ оршуулга тухай асуудал табихаһаа байха найруулан бэшэһэн өөһэдынгөө зохёолнуудыешые хэблэхэнь хэлсээтэй болоод байһан сагта энэ асуудал дэмжэлгэдэ шангадхаһан тэмдэг табигдахаяа байнагүй хэбэргэй.

Яахаб теэд, тэрэ үедэ оршуулагдаһан монгол найрагай дээжэдэ үлгэдүүлээд лэ, мүнөөнэй ганса-нэгэ оршуулгануудые хужарлан уншалгаар лэ хизаарлаад байгдахань ха. Прозо оршуулгын талаар жүдхэлтэ яһала бии гээд мэдээжэ. С.Эрдэнын, Р.Чойномой, С.Намсарайн, бусад зарим уран зохёолшодой бүтээлнүүдые Доржи Сультимов Чингис Гуруев хоёр сэдхэлэй тэгүүлэлээр оршуулна, ном болгожо хэблэнэ. Харин ирагуу найрагай талаар оршуулгануудые хэн хэхэб? Харюугүй асуудалнууд олон даа, мүнөө үедэ.

Ород хэлэнһээ оршуулганууд мүн лэ үсөөн. Үүүлэй үедэ Е.Хоринская (Котвицкая), А.Румянцев, М.Шиханов, С.Нестерова, А.Виноградова, Т.Григорьева гэгшэдэй шүлэгүүдые оршуулжа, уянгата шүлэгүүдэйнгээ ном соо оруулаа һэм. «Ород Уласай арадуудай мүнөө үеын уран зохёол» (Ирагуу найраг. Антологи) гэхэн номһоо шүлэгүүдэй оршуулга хэжэ туршанаб. Бурядай Уран зохёолшодой холбооной эхиндэ байлсаһан Елена Хоринскаягай зохёохы ажал ябуулга тухай танилсуулха хүсэлтэйгөөр «Буурашагүй гэрэлдэш доро дохиноб Буряад орондоо мэндээ хүргэнэб» гэхэн нийтэ гаршаг доро оршуулгануудынь үгөө бэлэйб.

2017 ондо Ород Уласай арадуудай уран үндэһэн зохёолшодой фестиваль Москва хотодо боложо үнгэрөө һэн. Үүүлэй арбан табан жэлэй туршада ондо ондоо үндэһэ яһатанай уран зохёолой хүгжэлтын асуудал орхигдоод шахуу байгаа, мүнөөл энэ хэрэгтэ хамсыгаа шуун оробобди гээд фестиваль эмхидхэгшэд онсо тэмдэглээ юм. Тиихэдээ үндэһэтэнэй зохёолнуудые ород хэлэн дээрэ оршуулагшад гуурһаяа нилээн саг соо «амаруулһан» болоно бшуу.

Оршуулга яагаад хэхэб? Ород хэлэнһээ буряадта, жэшээн? Энээн тушаа ямар нэгэн сэсэн мэргэн заабарита ном Буряадтамнай үгы, зарим зохёолшодой болон хэлэ бэшэг шэнжэлэгшэдэй амяараа һанамжанууд лэ олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдтэ хаа-яа торосолдодог ха.

Интернет-туһалагшада хандахада, МГУ-гай Хэблэлэй В.Виноградовой «Лексические вопросы перевода художественной прозы» 1978 он, Н.Грабовский «Теория перевода» (һуралсалай ном) 2004 он, аяар 1959 оной Я.Аристовай «Основы перевода», бусад литература заагдана.

Нилээн орёо, гол түлэб теоридо үндэһэлһэн эдэ хүдэлмэринүүдые шудалмаар ааб даа. Гэбэшье юрэнхы дээрээ, минии һанамжаар, оршуулганууд соо гол удхань тобойсо харуулагдахаһаа гадна уран зохёолшын бэшэлгын онсо маяг, нугалбаринь, үндэһэн арадай соёл болбосоролой шэнжэнүүд (шүлэг соонь бии һаань) заатагүй оруулагдаха, үлөөгдэхэ ёһотой. Оршуулгын хэлэнэй ута унжагай бэшэ, ойлгосотой тодо байбалынь, угаа аятай ха. Орёо, нэгэ янзаар ойлгохын аргагүй байгуулгатай һаань, уншагшадашье хүндэ хүжүүншэг, оршуулгада ороһон авторшье өөрынгөө мүнрүүдые танингүй түдэгсэхэ бшуу.

Монгол хэлэнһээ буряад хэлэндэ оруулхада, өөрын һайн талатай, түрэл дүтэ байбашье, өөрын хүшэр хайшаа ошохо һэм. Уянга сохисынь зохилдуулан тааруулмаар, гэхэ зуура абаһаар ойлгогдохогүй, мэдэгдээгүй үгэнүүд, үгүүлэлнүүд яһала элбэг байдаг, тайлбарита толи хэрэглээгүйдэ аргагүй. Толиһоо гадна монгол хүнтэй (имагтал зохоохы ажалтай хүн һаа, бүри һайн) харилсажа, ямар нэгэн үгын гү, али мэдүүлэлэй, саагуур далда удха тухайнь асуужа һонирхобол, угаа туһатай юм. Монголой элитэ зохоолшодой тоодо ородог академик Б.Ринченэй хашалган хамалганай үе тухай туужа, хүүгэдэй уран зохоолшо Г.Ганболдын шүлэглэмэл үльгэрлиг поэмэ, Р.Чойномой уянгын найраг оршуулхадаа, Монголд ажаһуудаг буряад гарбалтай Ринчинэй Шагдарсүрэн, Дашнямын Бадамсэрэн ахатанһаа нилээн юумэ асуужа абаһан байхаб.

Юрэнхыдөө, монгол туургата уран зохоолшодой эблэлэй хэдэн жэлэй саана байгуулагдабашье, ашааниинь урагшаа дугшаагүй. Буряадта оршуулга түлбэрийн гуримаар дэмжэгдэдэггүй, энэ талаар Монгол орондо хэблэлэй газартай хэлсээн баталагдаһан байбал, гонорар түлэгдэдэг, нилээн бариишатай гээд монгол зохоолшод хөөрэдэг юм.

Бүри һая Ород Уласай Эрдэм һуралсалай академи (Ород Уласта оршуулгын талаар һуралсал хүгжөөхэ түб) үндэһэн соелнуудай хоорондо зохоохы харилсаа бэхижүүлхэ зорилготойгоор ондо ондоо

республикануудта семинарнуудыг үүсхэнэ ха. Иймэ хуралсал Яхадта боложо үнгэрөө. Арадуудай үндэһэн хэлэнүүдһээ ород хэлэн дээрэ уран зохиол оршуулгада һонирхол бадарааха зорилготой.

Оройдоо ямаршыг хүдэлсэгүй байнхаар, иимэшыг хэмжээнэй абтаһаниинь болоо гэлтэй гү? Ашаг үрэнг хэр байха гэшэб?

Иимэрхүү асуудалнууд абаһаар бии болоо ааб даа. Буряадһаа ород хэлэндэ оршуулга тухай хэлэгдэнэ гэшэ. Харин ородһоо гү, али монголһоо оршуулга тухай саг зуурыншыг хөөрэлдөөн һая наашыншыг болоо юм гү?

Эдэ бүгэдэһөө тобшолходо, оршуулгын талаар өөр өөрынгөө «тогоон» соо өөһэдөө болбосорхо ёһотой хабди.

Зарим зохиолшод-авторнууд хоорондоо хэлсээд, нилээн зохисотой юумэ бүтээһэншыг жэшээнүүд бии. Буряадай Уран зохиолшодой холбооной харюусалгата тушаалтан, «Байгал» сэтгүүлэй харюусалгата секретарь Надежда Гармаева үнинэй мэдээжэ, ахамад үеын уран зохиолшо Андрей Румянцевай (мүнөө Москва хотодо ажаһуудаг) шүлэгүүдыг болон шэнжэлхы шэглэлтэйгээр бэшэгдэһэн буряад уран зохиолшод тухай дурсалгануудыг оршуулжа, бүхэли ном болгон хэблэлдэ бэлдээ юм. Буряадһаа ородтошыг оршуулгын жэшээ дурдабал, ирагуу найрагша Светлана Нестерова дуу, шүлэгүүдээрээ мэдээжэ болоһон Нина Артугаева-Ленхобоевагай шүлэгүүдыг оршуулаа. Нэгэ хэрэг хэдэг анда нүхэд ёһоной харилсаан ха юм даа.

- Буряад зон соо ажаһуужа байгаад, нэгэ хэдэн шүлэгөөшыг, үгүүлэлнүүдээшыг буряад хэлэн дээрэ эдэлүүлжэ, орон дэлхэйдэ мэдүүлхэдэ, гоёл даа. Би өөрөө далда нюуса зарим үзэгдэлнүүдыг, мүн байгааалииешыг наринаар мэдэрдэг тула үндэһэн хэлэн дээрэ шүлэгөө соносохо дуратайл байдагби. Буряадаар шүлэгөө уншабал, дайда дэлхэйн, уһа голой эзэдэйшыг үршөөл хайрада хүртэжэ боломоор ха юм, - гэжэ манай дүтын нүхэр, хүүгэдэй уран зохиолшо Анна Виноградова хэлэдэг юм.

Үнэхөөрөө, Анна зэргэшээ дэлхэйн зэрэлгээ адаглан обеордог, өөрынхээрээ тайлбарилдаг. Ямар нэгэн нютагай эзэдтэй харилсааб гэхэдэнь, тэдэ эзэдэйн урданай домогуудай удха сооһоо гараһан мэтэ тааруу байдагыг гайхалтай юм. Шэди гэшэ дэлхэй дээрэ бии...

Боди сэдхэлэй мүннүүдээр шэмэглэгдэһэн шүлэгүүдэй хэдэн номуудтай Даши-Рабдан Дамбаев хүүгэдэй уран зохиолшо Андрей Мухраевай ном оршуулаа һэн. Андрей урагшаа һанаатай, наймаанай газарта өөрөө һуужа, тэрэ номоо яһала худалдаа.

Нарин уянгата Галина Чеботарова минии шүлэгүүдыг ород хэлэн дээрэ оршуулһан юм. «Дыхание Хангая» гэхэн ород ном соом оруулагдаа

hэн. Галина Улаан-Үдэ хотодо түрэхэн, инженер-электрик мэргэжэлтэй байгаа. Бүри хая ирагуу найрагша нүхэрнай наһанһаа хахасан ошоо. Өөр тухайнь мүнхэ дурасхаал – 6 номуудынь: «Я могла бы доверить тебе», «Стихотворения», «Свидание с собой», «Осени призрачный бал», «Про что? Да так про жизнь...», «Сон бабочки». Галина оршуулгада этигэдэггүй байгаа. «Хайшаншье гээ хаа, уянга нугалбаринь алдагдаха. Хэрэггүй» гэдэг байһан юм.

«Эрбээхэйн зүүдэн» гэхэн ном соогоо тэрэ иигэжэ бэшэнэ: «Эртэ урдын грегүүд эрбээхэе оюун сэдхэлэй хүлдэ тэмдэг, үхэлгүйн, шэнээр хэргэн бадаралгын тэмдэг гэжэ тоолодог байгаа». Агшан зуурын амидаралтай эрбээхэй зунай хэмжүүргүй утые гайхан, сэсэгһээ сэсэгтэ ниидэнэ.

Мүнхэдөө амидарха мэдэрэлтэйгээр...

Бидэ, хүнүүдшье заримдаа ами наһан гээшэ агшан зуурын үзэгдэл гэжэ мартаад, хэтын хэрэм мэтээр оршон дэлхэйтэй харилсан ябадаг бэшэ гүбди? Галина Семеновнагай шүлэгүүдые ород хэлэн дээрэ оршуулаагүйшье хаа, эдээхэн мүнүүдээр уянгынь юртэмсье үргэхые оролдон дурсабаб.

...Эдэ бүгэдэ бодомжоһоомнай нэгэл тобшолол элирэн гарана: ородоор бэшэдэг, мүн уһан буряад дээрэ гулгуулдаг уран зохоолшод хоорондоо харилсан, бэе бэеынгээ зохоолнуудые хайн дураараа оршуулжа ябахамнай болтогой!

2017 он

III

«БУРЯД ҮНЭН» СОНИН

Алтан хэблигээр тодорһон алтан дохёогой хаһа

**«Буряад үнэн»-«Дүхэриг» Россин хэблэлэй
алтан жасада оробо**

Алтан ганжарта Москва хотодо «Россин хэблэлэй алтан жаса-2008» («Золотой фонд прессы России-2008») гэхэн Шалгаралай тэмдэгүүдые «Пресса-2008» гэхэн выставкын дүнгөөр барюулгын баяр ёһолол 2008 оной феввалиин 12-то Россин гүрэнэй библиотекэдэ боложо үнгэрбэ.

Буряад оронһоо манай үндэһэн сонин - «Буряад үнэн» - «Дүхэриг», «Байкал», «Тайны Бурятии» сэтгүүл олониитын энэ хайрада хүртөө гээд соносхоо һэмди.

Ямар ушарһаа «Россин хэблэлэй холбоон» гэхэн ниитын эмхи тус проект бии болгооб гэхэн асуудал гараад ерэнэ. Шэнэ үе сагта шэнэ харааһаа Россин ниигэм байгуулалтада анхарха, арад зонойнь оюун ухаан бэлигэй баялигыг зүбөөр дэлбэлэн харуулха, социальна шэглэлтэй, шанар һайнтай хэблэлнүүдые урмашуулан дэмжэхэ гэхэн дэмбэрэлтэй зорилготойгоор уласхоорондын «Пресса» гэхэн эмхидхэлэй комитедэй үүсхэлээр 2005 ондо тус Тэмдэг бии

болгогдоһон түүхэтэй юм. Тэрэ сагһаа оройдоо 3 жэлэй үнгэрбэшье, энэ Тэмдэг мэргэжэлтэ хамтаралай, илангаяа гүрэн түрын зүгһөө халуун дэмжэлгэдэ хүртөө, соло суунь үргэн ороноймнай зүг бүхэндэ зэдэлжэ эхилээ.

Үнэхөөрөөшье, мэдээжэ шалтагаануудай үндэһөөр, ном худар, газетэ, журналнуудые уншагшад үсөөрөө, оюун болбосорол хүгжэлэй тугые дээрэ үргэн ябаһан хэблэл зарим ушарта тоогдохоёо болижо, гол түлэб рекламна, сенсациин шэнжэтэй сонинууд хэблэлэй «хүүюурые» булангиртуулан, хабаһаа халин урдажал, урдажал байна бшуу.

Энэ хүүюур долгинодо өөр янзын тунгалаг хайхан урасхал оруулха, муу хайниинь шүүрдэжэ, ёһото сонинуудай хүр хүлдые үргэхэ гэхэн «Пресса» гэхэн выставкын үзэмжые ороной хэблэлэй гол агентствэнүүд, Россин Соёлой болон олониитэдэ мэдээсэлэй министерство бүри мүһэн дэмжэн, шанар хайнтай сонинуудай ажал ябуулгыень сэгнэн, эрхэ түлөөлгэнүүдыень дээшэлүүлхэ гэжэ шиидэһэн байгаа гээд дахин дабтан хэлэе.

Байгуулагдаһаар 85 жэлэйнгээ түүхэдэ анха түрүүшынхөө Россин хэблэлэй алтан жасада орохын тула манай «Буряад үнэн» - «Дүхэриг» сонин удхын болон шэмэглэлэйнгээ талаар эгээл һонирхолтой хайн, хэдэн арбаад дугаарнуудаа «Пресса» холбооной үзэмжэдэ уридлан эльгээһэн байна. 2006 онһоо Россин хэблэлэй алтан жасые өөрынгөө харгалзалга доро Россин библиотечнэ эблэлэй абаһан тула манай сониние республикын Үндэһэтэнэй библиотекэ (директорынь И.Х.Бальхаева) зууршалаа, тусгаар үндэр сэгнэлтэ үгэжэ, амжалтын үүдэ нээлсэжэ үгөө гээшэ. Ушар иимэхэ түлөөлгэтэ экспертнүүдтээ-Ирина Хубисхаловна Бальхаевада, Рыгзема Гомбоевна Батомункуевада «Буряад үнэн» сонинийнгоо, олониитэ уншагшадайнгаа зүгһөө гүн сэдхэлэй баярые хүргэе.

2007 оной ноябрь нарада болоһон «Пресса-2008» гэхэн выставкэдэ шууд шуумгайгаар өөһэдын экспозици бэлдэжэ, тематическа ёһоор хамгаалжа ерэхыень манай үнинэй журналист, Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Б.Д.Орбодоевае эльгээһэмнай, сонинийнгоо нэрэ түрые урагшатай хамгаалжа ерээ бэлэй. Эндэ бүхыдөө түбэй болон региональна хэблэлэй 4 мянга шахуу сонинууд, сэтгүүлнүүд нюур шарайгаа харуулаа. 677 газетэ, журналнууд Шалгаралай тэмдэгтэ хүртэхын түлөө өөр янзын мұрысөөндэ оролсожо, эдээнэй 510-ниинь хүндэтэ нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн гээшэ.

Түхэрээн шэрээ, конференци, форумуудта, Россин медиа-хамтаралай хэблэлэй, дэлгэрүүлгын, рекламна, полиграфическа халбаринуудай

түлөөлэгшэд хабаадаа, Россин Федерациин субъектнүүдэй хэблэлэй талаар министерствэнүүдэй, департаментнуудай, управленинүүдэй хүтэлбэрилэгшэд албан ёһоной амин шухала асуудалнуудаар хөөрэлдөө ябуулаа.

Нара, нара толотуулһандал...

...Россин гүрэнэй библиотекеын конференц-зал соо ороной зүг бүриһөө сугларһан журналистнуудай шэг шарай нара, нара толотуулһандал. Энэ ёһололдо Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албанай ахамад мэргэжэлтэ В.Н.Намсараева, республикын Үндэһэтэнэй номой сангай олониитын мэдээсэлэй болон харилсаануудай талаар секторые даагша, Россин Журналистнуудай холбооной гэшүүн, Буряад Республикын соёлой габыата хүдэлмэрилэгшэ Р.Г.Батомункева гээд хабаадаабди.

Нэн түрүүн Россин Хэблэлэй холбооной президент О.В.Никулина амаршалгынүгэхэлэхэзуураазнэёһололойудхашанартушаатобшохоноор тогтоо. Хэблэлэй алтан жасые эдэбхитэйгээр дэмжэһэн Башкортостан, Чуваш республикануудай, Рязанска, Новосибирскэ областьнуудай министерствэнүүд болон албан зургаануудай толгойлогшодые РФ-гэй соёлой болон олониитын мэдээсэлэй министрэй орлогшо А.Е.Бусыгин амаршалжа, тусгаар шангуудые барюулба. Россин гүрэнэй библиотекеын генеральна директор, Евразиин библиотечнэ ассамблейн президент, хэблэлэй алтан жаса гэхэн Шалгаралай тэмдэгэй ниитын экспертнэ советэй түрүүлэгшын орлогшо В.В.Федоров үгэ хэлэхэдээ, номой сан хадаа орон нютагаймнай түүхэ хадагалһан гэгээрэл-мэдээсэлэй баян гуламта гэшэ, ёһотой хэблэлые гуримшуулан, зондо хүргэжэ байдаг нангин газар, харин библиотекарһнүүдэй экспертнүүд-сэгнэгшэд болоһониинь үндэһэтэйшье, үнэншье ябадал мүн гэбэ. Россин Журналистнуудай холбооной түрүүлэгшэ В.Л.Богданов журналистика хадаа публицис шэнжее алдаха ёһогүй, энэ шэнжэгүйгөөр хүнэй сэдхэлые үргэхэ, байдалай хайн хайхан талануудые элишэлэн харуулха, эрхэтэн мэдэрэл хүгжөөн хүмүүжүүлхэ арга алдагдана гэбэ.

Россин Федерациин 50 субъектын газетэ, журналнуудай хүдэлмэридэ туһа нэмэриеэ үзүүлһэн 270 олзын хэрэг эрхилэгшэдтэ «Россин олзын хэрэг эрхилэлгын талаар шалгаралгын тэмдэгүүд» энээнэй урда барюулагдаа һэн гэжэ соносхогдобо.

«Пресса» гэхэн Уласхоорондын выставкын эмхидхэлэй комитедэй түрүүлэгшэ М.Ф.Ненашев выставкын Хүндэтэ айлшан гэжэ тодорһон

Чечен Республикын түлөөлэгшэдые хүндэлэн ёһолбо. Эдэмнай презентаци соогоо үндэһэн ёһо заншалаа, илангаяа илгарма гоёор, өөрын онсо шэнжэтэйгээр харуулжа шадаа юм. Шагнагдагшадай зүгһөө К.И.Хаджиев үгэ хэлэхэдээ, үнгэрһэн үе соо 100 журналист дайшалхы байлдаануудта унаа, тэдэнэй 22-ынь нютагай олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдэй гуурһатан мүн байгаа, дурасхаалын хүндэлэн ёһолхо зэргэтэйбди гэдэ.

Буряад орондо, Байгалда - мэндэ

Россин библиотечнэ эблэлэй президент, Россин Үндэһэтэнэй библиотекекын генеральна директор, Хэблэлэй алтан жасын Шалгаралай тэмдэгэй ниитын экспертнэ соведэй түрүүлэгшын орлогшо В.Н.Зайцев забһарлалай үедэ «Буряад үнэн» - «Дүхэриг» сониной уншагшадта халуун мэндээ хүргөө: «Алтан» гэдэн үгэмнай удха ехэтэй ойлгосо ха юм даа. Алтантай сэнтэй толилолгонуудые хэжэ, арад зоноо урмашуулжа байгыт даа», - гээд, дурасхаал болгон гараа табижа үгөө һэн.

Россин гүрэнэй хүүгэдэй библиотекекын директор, Россин Федерациин соёлой габыата хүдэлмэрилэгшэ Л.М.Жаркова һонирхолтой мэдээсэл дуулгаба: «Буряад орон һанаандам ехэл дүтэ юм. Танай сониной уншагшадта - халуун мэндэ. Минии наһанай нүхэр Дмитрий Сергеевич Жарков Буряад орондо түрэхэн, республикын М.Горькийн нэрэмжэтэ библиотекекын директорээр 50-яад онуудта хүдэлһэн, дээдэ һургуулида библиотечнэ факультедэй декан ябаһан, удаань Москва хотодо Ленинэй нэрэмжэтэ гүрэнэй библиотекэдэ шэнжэлгын ажал ябуулһан юм. Өөрөө би Владимирска областиин Ковров городто түрэхэн хүм. Дайнай үедэ дээдэ һургуулида орооб, үлдэхэ, зобохые нилээн үзөөб. Мүнөө нилээн наһатайшые хаа, оронойнгоо хүүгэдэй гол библиотекеке толгойлжо байһандаа эолтойб. Табан дабхартай байшантайбди, 500 мянган ном - жасадамнай. Москва хотын, мүн Московско областиин 45 мянган бишыхан уншагшэдые хангадагбди. Сандамнай эрдэмэй кандидадууд, психологууд, социологууд, багшанар олоор хүдэлдэг. «Хүүгэд ном уншахаяа болёо» гэдэн үгые би дэмжэдэггүйб. Үхибүүдэйнгээ сагые тааруулжа, ном уншажа дүршүүлхэ аргагүй түрэлхидые өөһэдыень лэ зэмэлхэ хэрэгтэй. Хүүгэдтэ ба эдиршүүлдэ периодикын талаар экспертнэ соведые юундэ толгойлообиб гэхэдэ, нэгэдэхээр, Россин ондо ондоо булангуудта ямар сэтгүүл хэблэгдэнэб, алийень тусгаар

шэлэжэ, бүхэроссин уншагшадай үзэмжэдэ табилтайб гэжэ һонирхоо һэм. Хоёрдохёор гэбэл, хүүгэдтэ зорюулһан хэблэлнүүдые хүгжөөхэ талаар ямар хараа шугам саашадаа баримталагдаха ёһотойб гэхэн бидэнэрэй бодомжо мүн лэ сэнтэй байха ёһотой гээд һанаа һэмди. Буряад орондо аяншалгын-рекреационно зоно байгуулха талаар ехэ ажал ябуулагдана гэжэ дуулагшаб. Энэ темэтэй зохилдуулан, хүүгэдэй зохёолнуудые бэшээ һаа, тон таатай ёһотой».

Дагестанай кумыкска «Халкьны сеси» («Глас народа») сониной редактор Х.Х.Хайбулов: «Үндэһэн сонинуудаар ехэл һонирхоноб. Манай газетэ мүнөө жэл байгуулагдаһаар 90 жэлээ тэмдэглэхэнь. Хэһэгнай ехэ бэшэ. Хэр уһаа арадайнгаа оюун ухаан бэлигэй, болбосоролой дээжые абажа ябаһан туг гээд сониноо нэрлэхэ байнаб. Бидэ бага арабди, гэбэшье дабтагдашагүй өөр янзаяа, хэлээ, заншал жамаяа алдаха дурагүйбди. Тиимэһээл бидэ дэлхэйн эрилтэһээ дутуугүйбди, тугнай намилзаһаар, түүхэмнай ерээдүй руу уряалһаар гээд лэ энэ ехэ ендэртэ буужа ерээ гээшэбди. Буряад ороние, Байгалые хараа һаа гээд хүсэхэш даа, теэд арга арай олдоногүй. Каспиин далайһаа Байгалда мэндые хүргээл даа».

Шалгарһанай тэмдэг- бултанаймнай амжалта

Башкортостанай, Чувашиин, Рязанска, Новосибирскэ областьнуудай удаа Брянска, Московско, Архангельска, Смоленскэ областьнуудай, Ханты-Мансийска захиргаанай округой - Югра, Ямало-Ненецкэ АО-гой, Марий Эл, Татарстан, Саха (Яхад), Дагестан, Буряад, Мордови, Хальмаг, Хакаси Республикануудай, олон тоото область хизаарнуудай түлөөлэгшэд хойно хойноһоо һубарин ендэртэ дүтэлжэ, столнууд дээгүүр табяатай Шалгарһанай тэмдэгүүдтэй, Дипломуудтай, Хүндэлэлэй грамотануудтай папкануудаа оложо, нэгэ зэргэдэ зогсоходонь, нютаг нютагайнь засаг захиргаанайхид «Пресса» холбооной түлөөлэгшэдтэй суг амаршална. Бидэнэр Эрхүүгэй, Вологодско областьнуудай журналистнуудтай суг шагналаа абаабди.

...Эгээл энэ зүрхэ хүлгүүлмэ үедэ элдэб һайхан бодолнууд толгойд орохо юм. Сониноймнай алтан түүхэдэ ороһон элитэ ветеранууднай оролдосо габьяагаараа энэ үдэрые дүтэлүүлээл даа. Мүнөө үедэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай ганса ветеран коллективтэмнай

- харюусалгата секретаряар наһаараа хүдэлһэн Б.Б.Дашиев, бэлиг бэшэлгээрээ орой манлайе туйлаһан эгэшэ нүхэр Ц.Ц.Дондогой, эдэнэртэ оробол, нэгэ заа дүүмэр бусад олон ветеранууднай хэды ульһа сэдхэлээ сониндоо үгөөб даа. Е.Д.Бадмаева мүнөө хүрэтэрөө наборщигоор ажаллаһаар, Б-М.Ж.Жигжитов материалнуудаа бэшэхээр, толилуулһаар. Доро дохие Тандаа, хайрата аханар, эгэшэнэрнай! Энэ ушараар бидэнээ саг үргэлжэ дэмжэн байдаг таанадаа, хүндэтэ уншагшадаа, амаршалай. Бултанаймнай хамтын амжалта ха юм!

Москва хотын олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдые амьяарын хүндэлэн ёһололго болобо. Удаань экспертнэ соведэй бүридэлдэ ороһон мэдээжэ эрдэмтэдэй, ниитын ажал ябуулагшадай, Гүрэнэй Дүүмын депутадуудай, Россин Федерациин Соведэй гэшүүдэй зүгһөө үгэ хэлэлгэн, амаршалган болобо. Жэшээлбэл, «Түүхэ ба соел» гэхэн тематикаар Россин гүрэнэй публична түүхын библиотекрын директор, түүхын эрдэмэй кандидат, РФ-гэй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ М.Д.Афанасьев, эрдэм һуралсалай талаар Россин эрдэмэй академиин К.Д.Ушинскийн нэрэмжэтэ гүрэнэй научно-педагогическа библиотекрын директор, Россин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Б.Н.Сизов болон бусад олониё нэрлэмээр.

Шалгарһанай тэмдэгээр шагнагдаһан хэблэлнүүдэй редакцинууд «Хэблэлэй алтан жасын» Дипломуудта өөһэд өөһэдынгөө хүдэлмэрилэгшэдые зууршалһан байна. Эдэнэй тоодо манай Хэблэлэй байшанһаа Дипломуудта хэд хүртөөб гэбэл: генеральна директор - ахамад редактор А.Л.Ангархаев, генеральна директорэй, ахамад редакторай 1-дэхи орлогшо Т.В.Самбялова, «Буряад үнэн» сониной редактор Г.Х.Дашеева, редакторай орлогшо Ц.Б.Гуродармаева, харюусалгата секретарь С.Б.Байминова, ахалагша сурбалжалагша, Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Б.Д.Орбодоева гээд мүн болоно. Эдэнэртэ Дипломуудһаа гадна Россин хэблэлэй холбооной хүндэтэ гэшүүд гэхэн үнэмшэлгэнүүд барюулагдаба.

Найдалай тугые намилзуулан ябая

«Би одоошье эхэхэн алтан хэблигээр тодорхоб» гэхэн Пёохон Петровой арадай аман үгэхөө эхитэй үгүүлэл ухаандам орожо, энэ образые дам саашань хүгжөөһөн элитэ эрдэмтэн С.Ш.Чагдуарвай «Алтан хэблигээр тодорһон алтан дохёогой хаһа» гэхэн ойлгосо, мүн эрдэмтэнэй өөрөө манай газетэдэ үгэхэн тайлбариие дурдаха дурам хүрэхэ:

- «Сергей Шагжиевич, «Алтан дохёогой хаһа» гэхэн ойлгосо тухай бодолоо элирхэйлээ бэлэйт. Танай хубиин, мүн Буряадай олониитын ажабайдалда энэ үзэгдэл тушаа жэшээнүүдые хэлэмээр гээшэ гү?

- Алтан дохёо гээшэмнай, ородоор хэлэхэдэ, пик вдохновения болоно. Эгээл энэ эгэришэгүй, дээрэхээ буужа ерэдэг абьяас бэлигэй халбаралгын хаһые хамбаашалан, өөхэдынгөө аша туһада хэрэглэжэ шадаа хаа, буряадуудай соёл халбарха жэшээтэй. «Буряад үнэн» сониной хүүлэй үеын халбарал хадаа алтан дохёогой гэршэ бэшэ гү? Энэ алтан дохёо нарин мэдэрэлээрээ соносон ойлгожо, нангин худал элшыень шүүрэн абажа, арадтаа олон тоото сонинууд болгоод бэлэглэжэ байһан арадаймнай хүбүүн Ардан Лопсонович Ангархаев гээшэл».

«Буряад үнэниие» сүм шэнэлэн хубилгажа, үдэсынь уурхайе шэнээр, үрэ ехэтэйгээр үндэһэлэн түхээржэ, алтан дохёогой гуримаар алтан жасада асарһан Ардан Лопсонович Ангархаев мүн лэ.

Арадайнгаа баялигай

Алтан хэблиг үргэлсөөд,

Манай түрэл түүхые

Мандалшуулан мүнхэлжэ

байһан түрэл сонинойнгоо хүр хүлдые дам саашань далайсатайгаар, дэлисэтэйгээр үргэн, найдалай тугые намилзуулан ябаха эгэршэгүй хүсэл эзэлүүдгүй түрэнэ бшуу!

2008 оной феввалиин 12.

Москва - Улаан-Үдэ.

Үндэһэтэнэй эрхим сонин

2002 ондо Ород Уласай үндэһэ яһатанай олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдэй «Вся Россия» фестивалиин үедэ «Буряад үнэн» - «Дүхэриг» сонин «Ород Уласай үндэһэтэнэй эрхим сонин» («Лучшая национальная газета России») гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэжэ, Гран-при шагнал абаһан, солоёо дурдуулһан түүхэтэй. Татарстан, Башкири мэтэ томо республикануудай сонинуудта мүхөөгөө үгтөөгүй, илажа гараһаниинь одоол омогорхомоор юм.

Буряад ажабайдал бурьялжал байхал!

Сэсэн Сэнгын үгүүлэл

Би, Сэсэн Сэнгэ, «Буряад үнэн» сониной элшэн сайд - туһамаршадайнь нэгэн, үнгэрһэн 90 жэлэй турша соо олон ондоо ара нэрэтэй ябаһамби. Далюу Рабдан, Данхар Галданшье, Мархайн аша Тархайшье, Гургалдайн гурбан сэсэнэй нэгэнииншье, Будамшуушье гүүлэн алдаршааб. Ажабайдалай али муу үзэгдэлнүүд тухай дохёо үгэжэ, аригуун хайшаалта хэрэгүүдые дэмжэжэ ябаха гэхэн гол уялгамни байгаал даа.

Нахы халаг ябагдаал даа: Агын талышье ара үбэргүй хэмнээб, Хэжэнгынгээ хатарша, дууша хүбүүд, басагадаар хайбарлааб, Алайр, Боохонооршье айдарлааб, Хяагта, Сэлэнгээр хяаг үбһэ сабшалсааб, Байгалай омоли дабһалалсааб, Яруунын ялаагана... Эндэл алга маахам һэм. Бариһан ялаагана бүхэмни гарһаам халтираад, холжороод, нуур руугаал орошоһон юм. Барон Мюнхгаузен боложо бираагүйб.

Хамтын ажалай дохёо үгэжэ, хамаг зониие элсүүлээб. Хара амьяа харагшадые, лоодырьнуудые ташуурдааб. Мухар-Шэбэрэй таряашадта магтаалаа үргэн дуулааб, Аха, Түнхэнэй ангуушадтай ара дүрынь шудалалсааб, адуу мал хаа-яагүй маналсааб, арбай тарья хуряалсааб.

Шэмэрүүн жэлнүүдтэшье нилээн шэрэгдээбди даа. Түрүүшын бэшээшэднай тулажал гараа, ангиин тэмсэлэй гал дүлэн соогуур алдуу эндүүнүүдшье дайралдаа, хамалганшье хашаа даа. Агуухэ дайнай үедэшье булад гуурһаяа баряашаднай илалта шэрээлсээ. Цокто Номтоев, Жамсо Тумунов, Бадма Шойдоков, бусад олоной бүтээлнүүдые мэдэнэт.

«Ши, Сэсэн Сэнгэ, урдын бэлигтэнээр бү хайрха, өөрөө юу хээ юмши?» - гэхэдээ болохот. Үнэндөө, миниитнай хамааралгүй юумэн үгы юм. Үшөө атеис үедэ эди шэдиес яһалашье дэлгээжэ ябаһан хүм. Энэ тэрэ бэрхэхэн сурбалжалагшын бэхэ гуурһатаяа нүхэсэжэ һуухадань, шэбэнээдхихэш даа, иигээл-тиигээд бэшэ гээд. Тэрэм шурьюулаад лэ хаяха. Летучканууд дээрэ магтуулха. Дан үлүү һаахарха. Харин нүгөөдүүлын хэды магтуулбашье, нэгэ янзын ябаха.

Тээд яахаб, хүн бүхэниинь өөрын харгыгай, хараатай, хубитай. Хүн бүхэниинь намда хайратай. Юундэб гэхэдэ, тон хүндэ, хүндэтэйшье,

харюусалгатайшые ажалтай.

Арадайнгая хуби заяанай, хэлэнэй түлөө хүндүүлхэй хэргэг мэдэрэл сээжэдээ хадагалан ябадаг. Энээнэй түлөө тэмсэдэг. Хүн бүхэнийнь - бурханһаа үршөөлтэй.

Бурханһаа гэлтэй... Нэгэ иимэ энеэдэтэй ушар болоһон юм. Нэгэ сурбалжалагшамнай холын командировкоһоо ерээд, мүр гаргажа ядан зобоод унташаба. Туһалха ханаатай шэбэнэхэм, хэрд гэжэ хэрээд, «Хэмши?» гэбэ.

«Би «Буряад үнэнэй» туһамаршанби» гэхэм, «Оройдоол гү? Намда зохёолшодой бурхан хэрэгтэй» гээд, замбуурбал даа...

Элдэбынушар болооабдаа. Өөрөөшые ушаралта ябадал «урладагаараа» мэдээжэ гүби даа. Нэгэтэ Зэдын талаар туулмагаар дүүрэн уншагшадай бэшэгүүдые үргэлэнхэй, хүлһэ һалһан дугшажа ябахадам, дүрбэн тээһээ һалхин буугаад, тэдээнийем дүн сагаан талаар сасажархёо бэлэй.

Борьёогой хонид тэдэ бэшэгүүдые нилээн «уншаа» һэн хаш, тэрэл жэлдээ Гасарун Рабдаевнай Социалис Ажалай Герой болоһон юм.

Герой гэлтэй... Бардамхан зантай Баргажан, Хурамхаанайхидай ажалайнгаа баатарнуудай тоо алдаад мунхихадань, «Бү тоологты. Бороогой баатарнууд гэгты» гэхэмни, мүнөөшые болотор энэ зугаагаа аманһаа алдаагүй агша.

Заха холын Захааминай үргэлтэ мүргэлтэ дабаа дабаха үедөө «Баатарнууд, бароо-о» гэхэн магтаал дуун аманһаам өөрөө мултараад зэдэлшоо һэн. Мүнөө харана ха юмта даа, Үлэгшэн нютаг һур харбадаг, һуга харайдаг хүбүүд, басагадаараа ахигдахаяа болёо.

«Буряад үнэн» соо абарга бээтэй, задарюун хоолойтой редакторнууд, сурбалжалагшад, оршуулагшад, абаряар мээхэй, алимдал харасатай алдуу заһагшад, выпускающанар, машинисткэнүүд хүдэлөө, хүн бүхэнэйнь хүсэлэл оролдосо сэгнэшэгүй даа.

Дэлхэй дээрэхи эгээл һонирхолтой зугаа «Буряад үнэн» соол дэлгэрдэг байгаа юм. Зохёолшод, зураашад, бэшээшэд, юрэл харгы эсхээшэдшые - хуул иишээ, галда татуулһан эрбээхэйнүүдтэл сугларха. «Эбтэй шаазгайнууд» боложо, элээ барихаар зэхэхэ, ажалша шоргоолжодой абаряар обоо бухал зохёолоо асарха, жэгүүр руу тэгүүлһэн баатар бүргэд мэтэ хушуугаа сэбэрлэхэ, харасаяа хурсадхаха...

Эгээл эрхим бодолнууд эндэ түрэхэ. Үндэр хүсэл зүрхэ сэдхэл эзэлхэ. Зохёолшын мэдэрэл буужа зобоохо. Бэлигэй ошон бадарха.

«Буряад үнэн», үнэхөөрөөшые, олон лэ бэлигтэниие уншагшадтайнь уулзуулжа, эхин үрээлээр харгыень арюудхаа юм. Һэшхэлтэй һэнэгтэйшүүлэнь ханаандаашые хаа, һайниие шэбшэн, баяр хүргэжэ

ябадаг лэ.

Би, «Сэсэн Сэнгэ», нэгэ заа найрхуушаг гүб даа, хүдөөһөө гү, али хотоһоошые бэшээшэдэйнгээ хүсэл ханалые соо таахадал гэдэгби, заримдаа Һарада хүрэмөөр үргэжэрхидэгшые байхаб. Теэд тэрэ дары һэгээ ороод, халуугаа бууруулаад, даншые дээшэнь дэгдээбэ гүб, аюултай ха гээд, Газар Эхэдээ дүтэлүүлдэг, гайгүй байдалда оруулдаг хүм.

Иигэжэл хэм хэмжүүрээ мэдэжэ ябахыемнай «Буряад үнэн» ахатамнай һургаа юумэл даа. Тэн тэнсүүри гээшэмнай Замбиин нюуса мүн гэдэг. Ерэ хүрэжэ ербыбэт, зуу хүрэжэ, зурагар ябагты гэжэ һаахаралтагүй. Соморхон байлтай.

«Буряад үнэн» гээшэмнай хүнэй наһаар хэмнэбэл, дун сагаан, долгитонһон һахалтай, ерэ наһатай үбгэжөөл мэтээр һанагдабашые, эхин мүнүүдээ толилуулһан эдир бэшээшэдые харахатайгаа сасуу... мондогор улаахан хасартай, мойһон харахан бэлигүүн нюдэтэй юһэтэйхэн хүбүүн болон хубилшадаг юумэл даа.

Баяр баясхалангай гэрэл тараан-бадарааһан монсог энэ хүбүүе өөгшөөн-хөөршөөн адагламаар, анжармаар лэ!

«Буряад үнэнэй» байгаа сагта буряад ажабайдал бурьялжал байхал!

2011 он

IV ОРОД УЛАСАЙ ОЛОН ХЭЛЭТЭ УЯНГА

Улаан Хэрэмтэ Москва уран зохеолшодые уряалаа

Ород Уласай арадуудай үндэһэн уран зохёолой фестиваль байгша оной сентябрийн 6-һаа 10 болотор Москва хотодо, ВДНХ-гай 75-дахи павильондо боложо үнгэрөө.

Ород Уласай шэнэ түүхэдэ уран зохёолой талаар үүсхэгдэһэн түрүүшын үргэн хэмжээ ябуулга мүн гээд тэмдэглэгдээ юм.

Тус фестиваль хадаа Москва хотын номой уласхоорондын 30-дахи яармагай эгээл удха шанартай ушар үйлэнүүдэй нэгэниинь болон мүндэлөө. Табан үдэрэй туршада Ород Уласай 23 регионһоо 60 гаран хабаадагшад уран зохёол тухай хөөрөжэ, хараа зорилгонуудтаяа танилсуулһан, шүлэг зохёолнуудаа уншаһан байна. Үндэһэн хэлээр мастер-классууд, Ород Уласай арадуудай Үндэһэтэнэй номой сантай танилсалга, хүгжэмтэ найруулганууд, дуу-бэлэгүүд зэдэлээ, харагшадые хужарлуулаа.

...Энэ ехэ үйлэ хэрэгэй эхи үндэһэниинь 2016 онһоо эхитэй. Ородой мүнөө үеын мэдээжэ оршуулагша Виктор Куллэ республикадамнай айлшалжа, Соёлой яаманай дэргэдэ тусгаар байгуулагдаһан можо хоорондын -редакционно советэй дурадхалаар «Ород Уласай арадуудай мүнөө үеын поэзийн антологи» гэхэн ботидо авторнуудые шэлэн абаа һэн. Тиин үнгэрһэн жэлэй намар «Литературная газета» сониндо «Ород Уласай олон хэлэтэй уянга» гэхэн ниитэ гаршаг доро буряад хэлэн дээрэ бэшэдэг поэдүүдэй баглаа шүлэгүүд толилогдоо бэлэй. Тэрэ тоодо дурсагдагша антологидо ороһон, мүн ороошьегүй Булад Жанчиповай, Даша-Дондоп Очировай, Галина Раднаевагай, Галина Базаржаповагай, Тимур Гомбожаповай, Амгалан Будаевай, залуу зохёолшо Арюна Бадмажаповагай шүлэгүүд Бүхэроссийн уншагшадай анхаралда толилогдоо һэн.

Дурсагдагша фестиваль дээрэ хэблэлһээ һая гарһан «Ород Уласай арадуудай мүнөө үеын поэзиин антологи» гэхэн нилээд томо, зузаан ботитой танилсалгын һайндэр болоо.

«Ондoo хэлэнтэй харилсаха гээшэ оршуулагшада толи гэрэл мэтэ... Буряад ороной урда үритэйгөө би мэдэрнэб: иимэ үзэсхэлэн гоё, хоморой шухаг, онсо түрэлэй толитой энээнэй урда ушараагүй байгаа. Мүнөө оршуулга хэхэдээ, энэ үриесэ түлэжэ эхилхэм ха», - гэжэ оршуулагша Виктор Куллэ оролто үгэ соогоо бэшэһэн бэлэй.

«Нэгэдэмэл гуманитарна хэблэл» эмхиие ударидагша, поэзиин талаар харюусалгата эрхилэгшэ Максим Амелин оршуулагша Виктор Куллэ хоёр урдаа табиһан зорилгоёо яажа бээлүүлһэн тухайгаа хөөрөжэ үгөө.

Һүүлэй арбан таба-хорин жэлэй туршада Ородой Уласай арадуудай үндэһэн уран зохёол хайша хэрэг орхигдонхой байгаа гэхэ гү, али ами оруулха талаар ямар нэгэн горитой хэмжээн абтаагүй байгаа. Сагай урасхалай хэмээр лэ булта өөһэд өөһэдынгөө нютагуудта өөрын эрьюулгэ-тогоон соо амидаржа байгаа бшуу. Ушар тиимэһээ ямар нэгэн хүдэлөө эхилжэ, иимэ зогсонги байдалһаа гаргаха, олон ондоо хэлэтэй уран зохёолтой манай ороной үргэн ниитэ уншагшадые танилсуулха гэхэн зорилго табигдаа», - гээд, Максим Альбертович үгээ эхилээ һэн.

Мүнөө Ород Уласай холбоондо ород хэлэнһээ гадуур 100-гаад бэшэмэл үндэһэн хэлэн бии, эдэнэй 59-ниинь литературна гэжэ тоологдодог, эдэ хэлэнүүд дээрэ уран зохёолой номууд, сэтгүүлнүүд хэблэн гаргагдана, зүжэгүүд табигдана.

- Тус антологи тон богони болзор соо бүтээгдэһэн, бүридхэгдэһэн болоно гээшэ. Энэ һайтай гү, али өөрын дутуу дундатай гү? Оршуулгын онсо шэнжэнүүд, онол маягууд ямар байгаа, орёошог бэрхэтэй ямар ушарнууд байгаа? Уран зохёолой һуралсал нютагуудта хаа-яашье хаа, ябуулагдадаг гү? Соёлоо, хэлэеэ тэрэ зандань үлөөхэ тухай һанаа зобуурита аялганууд поэдүүдэй бүтээлнүүд соо оролсоод лэ байгаа. Сэдьхэл дайрама, хүлгүүтэ мүнрүүдтэй дайралдахадаа, баярлахаш, үрэ зүрхэн соогуураа үнэхөөрөө бисалган гаргаһандал болохош, - гээд, Виктор Куллэ бодомжонуудаа элирхэйлхэ зуураа шэдитэ Дагестан, онсо гайхамаар Буряад орониие жэшээ болгон дурдаханиинь һайшаамаар бэлэй.

Илангаяа Литературна институт дүүргэһэн Галина Раднаевагай нэрые дурдахадань, омогорхомоор лэ һэн. Нютаг нютагуудай поэдүүдтэй

танилсахадаа, тэдэнэйнгээ мэдэрэл дурые ойлгохые хэдэһэниинь гайхалгүй. Энэмнай угаа шухала. Поэдүүд шүлэгүүдые бэшэхэһээ гадуур ямар ажалтайб? Жэшээлбэл, Хальмагай түлөөлэгшэ Николай Санджиев олон жэлэй туршада республикын Соёлой яаманай даргын орлогшоор хүдэлнэ. Иимэ үндэр тушаалнууд, үгышые хаа, сурбалжалагшын ажал жэшэнь, үлүү ашаан, хаад болоно гү? Поэдүүдые өөрынгөө хэлэн дээрэ уншахыень дурадхаха гээшэ угаа зүйтэй, үгүүлбэрийн маяг, аялга нугалбариие шагнан соносоходо, ямар нэгэн нарин худал нэмэри болон мэдэрэгдээд лэ орхидог юм ха. Али ухаан бодолоо баяжуулхадань туһа нэмэри болоно гү?

Шүлэгүүдэй диилэнхи олон темэнүүд ямар байгааб? Политическэ удхатай шүлэгүүд үгы, гол түлэб ёһо заншалнуудаа, эхэ нютагайнгаа онсо шэнжэнүүдые мэдэрэн соносоһон шүлэгүүд олон байгаа гээд оршуулагша тододхон хэлээ бэлэй.

Олон хэлэнүүдэй аялга соо

Эдэ табан үдэр соо үглөөһөө үдэшэ болотор поэдүүдэй үгэ хэлэхые, өөрынгөө хэлэн дээрэ, мүн ород хэлэн дээрэ оршуулгыень шагнан соносоо хаа, арад бүхэнэй түүхэ, соёл тухай нилээн юумэ мэдэжэ абахаар һэн бээ. Теэд тиимэ арга байгаагүй, хүн бүхэнэймнай командировко хизаарлалтатай байгаа бшуу.

Анхан сагта 1982 ондо Дагестан ошожо үзэһэн тула дүшэн хэлэнэй аялгын дүхэриг соохоно ороһондол, дүшэн яһатанай хатарай дүлэн соохоно шатаһандал мэдэрэлдэ абтаһан тухайгаа очерк хэдэн дугаарта толилуулаа һэм. Энэ удаа Дербентдэ ажаһуудаг азейрбаджан поэт Фахрэддин Гэрибсэсэй хөөрөө һонирхон шагнааб. Мүнөө үедэ 131 мянган азербайджан үндэһэтэн Дагестанда ажаһууна. Эдэнэрэй дундаһаа урган гараһан уран зохёолшод сооһоо оройдоол 4-ниинь Ород Уласай Уран зохёолшодой холбооной гэшүүд юм ха. Хэблэгдээгүй шүлэгүүд, хэрэглэгдээгүй нөөсэ мэтэ мүнөө болотор хадагалагдажа байдаг. Прозо гол түлэб философско трактатуудһаа бүридэнэ. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, түүрэг хэлэнэй бүлэгтэ ородог ногай, кумык, азейрбаджан хэлэнүүд дээрэ уран зохёол бэшэлгые үргэдхэхэ зорилго табигдана гээд үгэ хэлэгшэ тэмдэглээ.

Крымэй татарнууд хэр урдаһаа тэмсэл соогуур ажамидаржа байһан гээшэ. Буурал түүхыень уудалангүй, Эсэгын дайнай үедэ хандабал, оройдоол нэгэ хэды хүнэй немецүүд тээшэ гараа харбайһанһаа боложо, бүхэли арад хохидоһон, Дунда Ази руу сүлэгдэһэн, хахадын тэндээ

нүгшэлхэн юм. Теэд арад хосороогүй, үсэд нэгтэрүүгээр түрэлхэн дайдадаа бусажа, түшэн хууха хубитай байгаал тоонтодоо. Географическа байдалтай талаар Осман империдэ дүтэ тула түүрэг хэлэн дээрэ анхандаа номоо үзэдэг лэн. «Бидэнэр өөһэдынгөө түүхэтэ нютагта ажаһуунабди. Украинада бидэниие дамжуулжа, алдуу хэлхэн, Ород гүрэндөө һөөргөө бусабабди. Эхэ Ороноймнай бата бэхи хүрхэн хүл доромнай хэзээдэшые хэлбэлзэхэгүй», - гээд, Крымэй үсөөн үндэлхэтэнэй хэлэнүүдэй болон крымскотатарско хэлэнэй талаар һуралсалай литературын лабораториие даагша поэт, публицист Аблязиз Валеев (Симферополь) хөөрбэ.

Гайхалтайнь гэхэдэ, 80 наһандаа дүтэлжэ ябаһан А.Валеев ахатан аяар... 68 номой автор юм. Үндэр наһанайнь шэнжэ гэхэдэ, бууралтан татаһан буржагар үһэниинь юм гү... Өөрынгөө газар дээрэ ажаһуунабди гэлхэн хуулита мэдүүлгэ мэдэрэлын, сагайнь уларил, үзэсхэлэн байгааһин нүлөөн иимэ хүсэ үгэдэг, залуужуулдаг ха гү? Казаниин татарнуудһаа ямар илгаатайбибди гэлхэн болон бусадшые һонирхоомо асуудалнуудта харюу үгэжэ хужарлуулаа. Крымскотатарска хэлэн дээрэ гарадаг ори ганса «Новый мир» («Янзы дюнъя») газетые эрхилэгшэ, крымскотатарска Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн Сейран Сулейман зохёолнууд соогоо арадайнгаа үйлын үритэ хуби заяан тухай домоглон түүрээдэг, шүлэгүүд соогоо патриотис удха баримталдаг тухайгаа хөөрөжэ үгөө.

Кавказай хатуу хүбүүд соогоо Чечен Уласай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, РФ-гэй литература болон искусствын талаар Гүрэнэй шангай лауреат, Чечен Уласай арадай уран зохёолшо Канта Ибрагимов тоб байса үгээ хэлэхэ янзаараашые, зан абаряараашые саб гэмэ сэрэгшые һануулба. Дайнай дари бөөдээ үзэлхэн, гээлтэ, гарза гээшые үнэхөөр мэдэрхэн хүн иимэ һэргэлэн һонор байдаг гү?

«Үнгэрхэн дайнууд», «Аврора», «Детский мир» болон бусадшые туужа, романуудай автор юм. Бусад зохёолшодтой адли түүхэ руу түгэншэлхөө һанабашые, зохёолнууд тухайгаа ехэнхиинь хөөрбэ. Номуудайнь олониинь ород хэлэн дээрэ оршуулгатайшые һаа, гол түлэб Чечня соогоо тараагдадаг юм ха. Канта Ибрагимов жэгтэй гэмээр зарим асуудалнуудта харюусаба. Жэшээлбэл, яахадаа нюур шарайгаараа славян шэнжэтэйбта гэхэдэ, сәбэр чечен яһанай хүм, ямаршые холисо үгы гәбэ. Гэрлэхэдээ, хуушанай заншал мүнөө болотороо үшөөл табигдаагүй, баримталагдадаг юм ха. Томо гэгшын баул соогоо номуудые гаргажа, гар табижа бэлэглэбэ. Номуудаа элбэг дэлбэгээр хэблүүлхэ дүүрэн аргатайнь эли. «Хэды сагта унтаад, хэдыдэ бодоно, хэзээдэ зохёолнуудаа бэшэнэт?» гэхэдэ, нэгэл

гуримтай хүм гэбэ. Үдэшын 9-10 сагта орондоо ороод, үглөөнэй 4 сагһаа зохёолнууд дээрээ хүдэлдэгби гэбэ. Үгы хаа, юушые үрдигдэхгүй ха.

«Мүнөөшые альгаа ташамаар....»

Эхэнэр зохёолшод сооһоо Москва хотодо ажаһуудаг Алтайн поэт, дуушан, үндэһэтэнэй үзэсхэлэн хубсаһатай Иринджан Андрияновагай урдын домогуудай удхаар хүгжэмтэ найруулга дэлисэтэйгээр дэлгээһэниинь хужарламаар һэн.

Кемеровскэ областьһоо ерэхэн конкурс болон фестивальнуудай лауреат Наталья Чебелкова телеут арадай дуунуудые гүйсэдхөө. Иимэ яһатан мүнөө оройдоол 2,5 мянгада хүрэдэг юм ха. Гэбэшые үндэһэ нэгэтэ алтай арадтаа түшэглэдэг, ушар тиимэхэе мүргүйгөөр үгы болошохо, ондоо арад соо холисолдон хорошохо һэргылгэ үгы гээд, Наталья мэдүүлээ.

Яхадһаа ерэхэн Инесса Томская юкагир болон чукчи хэлэнүүд дээрэ дуу гүйсэдхөө; Сибирийн татарнуудай урданай дуунуудые Тюмениин түлөөлэгшэд Екатерина Ахметзянова, Разия Муллакова зэдэлүүлээ.

Үндэһэтэнэй театрнууд - Башкортостан Республикын Мустай Каримай нэрэмжэтэ залуушуулай театр уран найрагшадта болон номой яармагай бүхы айлшадта бэлигэйнгээ дээжэ бэлэглэжэ баясуулба.

Энэ тайзан дээрэ Буряадай гүрэнэй Х.Намсараевай нэрэмжэтэ театр урмашал түрүүлмэ һайхан найруулга табяа гээд урда үдэрын (сентябрийн 8) хараха золдо хүртэхэн зон гэршэлжэ байгаа һэн. Бүгэдэ буряадуудай зүгһөө мүнөөшые альгаа ташаа хаа, хойнотоһон хэрэг бэшэ ха.

Танил хүнүүд тала шэнги

Алтай Уласай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, Ород Уласай Уран зохёолшодой холбооной секретарь Б.Я.Бедюров Буряад орон руу хэдэ дахин ерэхэн, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда айлшалһан байха юм.

Арадай зохёолшод Ардан Ангархаевай, Лопсон Тапхаевай, Баир Дугаровай найза нүхэрын мүн. Арбаад жэлэй саана бороон соогуур Байгал далайда айлшалуулха гэхэдэе, Лопсон Тапхаев иигэжэ үгүүлээ бэлэй:

Бороониинь ороод, халанашьегүй даа,

Бронтойгоо хүндэлөөгүйдөө аргамшьегүй даа...

Үнэндөө, мүнөө жэл 70 наһаяа гүйсэхэн Бронтой Бедюров алтан Алтайн омогорхолын мүн. Түб Азийн болон Саяан-Алтайн арадуудай

түүхэ, арадай аман зохёол, литература шэнжэлгээр ажал ябуулдаг, «Слово об Алтае» гэхэн олон ботито номуудыг хэблэн гаргахан байха.

«О, Алтай миний агуухэ, мүнхэ Алтай!» Геродотой бэшэхээр, «грифүүдэй алта хахижа байхан саргаа хойшо, теле болон тюню элинсэгтэнэй үеһөө Алтай, манай алтан үлгымнай, найдал этигэлнай, түшэгнай болонхойл...», - гээд, номойнгоо оролто үгэ соо бэшэхэн байдаг.

Алтай болон ород хэлэнүүд дээрэ 20 гаран номой автор Бронтой Янгович фестивалиин эгээл хүндэтэй айлшадай нэгэнийн байгаа. Ораторай бэлигтэй хадаа хэды зууншье хүнэй аудитори соо үдэрөө дүүрэн тогтонгүй дуугарха аргатай. Уулзаһанай баярай хүлдэ тэмдэг болгон Алтай-Хүхынгөө анхилма арса айлшадта барюулба, буряад зохёолшодто мэндые хүргэбэ.

Хальмаг Уласай Соёлой болон аяншалгын яаманай даргын орлогшо, хүүгэдэй «Байр» («Радость») гэхэн сэтгүүлэй ахамад эрхилэгшэ Николай Санджиев Буряад орондо нэгэ үедэ ажаһууһан, олон танил талатай хүн юм. Хальмагай ахамад үеын уран зохёолшо Давид Кугультиновой 80 наһанай ойдо Буряадһаа Лопсон Дунзынович Тапхаев бидэ хоёрой ошоходо, хани халуунаар угтажа абаа һэн. Николай Санджиев хүүгэдтэ зорюулһан 10 гаран номтой. Тэрэ тоодо «Бэлэг» гэхэн буряад хэлэн дээрэ, «Гижигтэй тогоо» гэхэн номын монгол хэлэн дээрэ гараһан байха юм. Хүүгэдэй «Байр» сэтгүүлэйн онсо шэнжэ гэхэдэ, шэмэглэлын хуу компьютераар хэхые оролдодоггүй, гараар угаа хөөрхэнөөр зуража шэмэглэгдэнхэй һэн. Монгол оронтойгоо тон дүтын харилсаатай, «Монголой соёлой габыята ажал ябуулагша» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэхэн байха юм.

Ойунскиин нэрэмжэтэ литературна музейн директор, Ород Уласай Уран зохёолшодой холбооной секретарь Н.А.Лугиновтой утаһаар хөөрэлдэжэ танилсаа һэмди. Ушарын хадаа, Ородой Уласай габыята багша, үндэр наһатай Ц.Б.Бальжинимаева Н.Лугиновой «Кустук» гэхэн нохой тухай зохёол оршуулжа, «Байгал» сэтгүүлдэ дурадхахадань, тон дуратайгаар толилоо бэлэйбди. Психологическа, гүн эршэ удхатай энэ рассказ тухайн һанамжаараа хубаалдаабди. Мүнөө фестивальда хабаахадаа, «По велению Чингисхана» гэхэн романаа яажэ бүтээхэн тухайгаа һонирхолтойгоор хөөрөө. «Каменный мыс» гэхэн туужынгаа түлөө уласхоорондын литературна шагналда хүртэхэн габыятай.

Ород Уласай «Жэлэй ном» гол конкурсын дүнгөөр «Ород Уласай арадуудай поэзиин антологи» гэхэн ном гран-при шанда хүртөө. Иимэ мэдээсэл фестиваль эмхидхэгшэды, хабаадагшэды урмашуулба, далита мэдэрэл түрүүлбэ ха юм.

Фестиваль хүтэлхэ болон гуримшуулха талаар ажал ябуулхан Ю.М.Радиловскаяда, Д.М.Черновада баярые хүргэе.

Буряад Уласай Москва хотодохи бүрин эрхэтэ түлөөлгэтэ эмхидэ, тус эмхиин таһагай дарга Б.Ц.Надцаловада онсо баяр. «Буряад үнэнэй» уурхайһаа 2004 ондо ниидэн гараад, ниислэл хотодо түбхинэһэн Бутиднай өөрын зандаал үлэнхэйл даа.

2017 он

Антологийһоо оршуулганууд

Ород Уласай арадуудай үндэһэн уран зохоолой ёһо заншал, түүхэнь угаа баян гээд мэдээжэ. Гэбэшье һүүлэй 15 жэлэй туршада уран бэлигэй энэ һалбари сагай эрхээр орхигдоод шахуу байгаа, шүлэгүүдые, ондо түрэлэй зохёолнуудые согсолхо һэдэлгэ гаргагдаагүй байгаа.

2017 он энэ талаар үрэжэлтэй жэл байба гэхэ гү, али Ород Уласай 57 ондо ондоо хэлэн дээрэ бэшэдэг мүнөө үеын 229 поэдэй шүлэгүүд согсологдон, антологи болгон бүридхэгдэбэ.

Тус антологи хоморой шухаг, эсэгэ ороной болон дэлхэйн номой хэблэлдэ иимэ бүтээл-үзэгдэл үгы юм гээд согсологшод, хэблэгшэд батална.

Яряанай хэлээр зураглабал, ганса хүнэй үргөөд ябахада аргагүй хүндэ шэгнүүртэй, удхатай һайхан шэмэглэлтэй, оролто үгэ, хабсаргалта соогоо мүнөөнэй үндэһэн уран зохёол тухай бүрин түгэс мэдээсэлтэй, эрдэмэй үндэһэ баримталан бэлүүлэгдэһэн үнэтэй сэнтэй бүтээл болоо гээд сэгнэмээр.

Һая ороной ниислэл Москва хотодо тус антологитой танилсалгын һайндэр үнгэрөө һэн.

Мүнөө энэ номһоо богонихон хэмжүүрэй шүлэгүүдэй оршуулгануудые та бүгэдэ уншагшадайнгаа анхаралда дурадханабди.

Николай КУУЛАР

Һэеы гэр

Танды шэлын хормойдо
Талын буурал ногооной,
Харганаагай үдхэн һөөгэй саана,
Халюураа зэрэлгээн соогуур
Һүнэй үнгэтэй һэеы гэр

Холохоо эли тобойдог -
Эжын хүхэнтэй адли
Элбэг шэмэ - ундатай
Угай удха шэнгээхэн
Уурхай-гэрни тэндэл юм.

Тува хэлэн

Кун ТАНАЗЫ **Эхэ нютаг Хакаси**

Хакаси - халбаралай дайда
Холын элинсэгэй захяа мэтэ
Хилганын таһалдашагүй дуун.
Чайаанай* хэшэг - захагуйл даа.

Тасхылнууд** тэнгэрийн орёлой
Түшэгын лэ даа, мянгаад жэл соо,
Алыпууд*** - баатарлиг сэрэгшэд
Абарнал нютагаа зэргэшээд...

Хакас хэлэн

Леча АБДУЛОВ

Шархатаа гү? Шандаруу болотороо...
Шангахан хүлдээ алдаагүй хэзээшье,
Шахаа тангаригаа үгэхэн Чечня
Шармайгаа, шэнээр хэргээ, бэхижээ.

Соо буудуулаа гү? Сохом даа
Сохо руу, зүрхэ руумнай сэхэ тудaa,
Соло нэрэмнай хүнөөгүйл, теэд
Сарюун замнай - энээнэй гэршэ.
Нүгшэхэн зондоо атаархана аалди?
Нүгэлтэй юумэдэл, зэмэтэй юумэдэл...
Бидэнэр - бээ хэргээхэ аргатайбди,
Тэдэниие - хээээдэшье эрьюулхэгүйш.

Чечен хэлэн

*Чайаан - хакас аман үгэ соохи бурхадууд

**Уула хадын шэлэнүүд

***Хакас домогууд соохи абарга баатарнууд

Елена СЛЕПЦОВА-КУОРСУННААХ

Үгын хүлдэ

«Үгөөр бү наада,
Үнэндөө аюултай
Үгүүлхэн үгэдөө
Үйлэ боложо дайруулбаш.
Шамһаа байха
Шадалтай зон
Сагһаа урид
Саадын далда орон руу
Саашалһан байха» – гээд,
Эжымни намаяа һэргылдэг һэн.

Үхибүүн наһанһаа
Үгын ташуурые
Үзөөшье һаа,
Үсэд, айлтагүй
Үдэ-гуурһаа барижа,
Үгын хүлдые
Үргөөб зоригтойгоор.
Элинсэгэй урда
Үүргэ, уялгаяа,
Үриез түлэһэндэл...

Яхад хэлэн

Барвара АРКУК

Түүдэг

Түүдэг носоожо һургадаг һэн
Түргэн абаритай эсэгэм...
Гэшүүһэ зомгоолой хуурайе
Гэрхэн шэнгээр зохёогоод,
Һалхинһаа һайнаар халхалан
Һалбаруула түүдэгээ гэдэг һэн.
Ямаршье уларилда түүдэг
Ядамаггүй носоодог болооб -
Бороо ороно гү, саһа шэдэлнэ гү,

Бордоһолно гү, ааяма халуун гү -
Галаа бадаруулнаб,
Нүхэдөө уринаб.

Ошотон носоно түүдэгни -
Оронуудай туруугаараа
Ондорсо сохиһондол.
Зунай аадарай
Зугаалан табжагануулһандал,
Торхируу шубуунай
Далияа һэбиһэндэл,
Талын булагай
Таашаан шолшогоноһондол,
Хатарша басаганай
Ханамжаяа үзүүлһэндэл...
Түүдэгээ носооноб -
Нүхэдөө уринаб.

Эвен хэлэн

Максуд ЗАЙНУЛАБИДОВ
Шүлэгүүдээр бэшэгдэһэн нэрэ

... Минии Дагестан, шинии нөөсэдэ
Алдарта нэрэнүүд үсөөн бэшэ,
Агууехэ хүбүүдээ хэзээдэшье һананаш,
Абарагша бурхандал аксакалнуудаашье...
Үолир мэтэ нэрэ эдэнэй дунда бии
Үомоор бэшэ, шүлэгүүдээр бэшэгдэһэн
Зуун жэлнүүд соогуур мүнхэрхэ
Зулгы һайханаар һанагдан байха.
Оройдоол юрын хүшөө дээрэ бэшэ,
Огторгойдо нэрэниинь бэшэгдээ юм лэ,
Расул Гамзатов! Хэтэдээ
Сагай урасхалаар шэмэглээтэй.

Авар хэлэн

Шамиль ЛУТОВ

Нютагаа орхёод зомнай
Нүүнэ хото город руу,
Түрэл хэлэмнай хожорно,
Түшэгөө үгырнэ.
Агул хооһороо, яалтайб
Абын хэлэн мартагдахань гү?
Заншалаа алдаһан тэнэгүүдые
Зада ташуурдаһайб сахилгаагаар!
Агшан зуурашые һанаамни
Амар байнагүй, зобоно,
Хэлээ алдаһан арад
Арад бэшэ, адагуусан гү?

Агул хэлэн

Тимур ДЭРБЭ

Үндэһэн аялга

Эхэ ороноо, уг унгияа
Элинсэгээ тахидаг минии арад
Эрбэд бүргэдтэл баатарнуудаа тэжээн
Эльгэн уурхайһаа дэгжүүлэн табяаш.

Черкесиин үнэн хүбүүд, яахадаа
Үлгэн дэлхэйгээр таран ошообта,
Үүрээр бусахаяа мартаа ха гүт?
Үндэһэн аялгаа алдаа ха гүт?

Адыгууд, арадни, соносyt намаяа
Алтан нарандаа шүтээл сугтаа
Хаданууднай һэргэн, ерээдүйн түлөө
Хамтархыемнай уряалһан зандаа ха юм!

Адыг хэлэн

Тагир САЛЕХ

Дербентдэ айлшалыт

Шулуун бүхэн удхатай, угалзатай,
Зоной сэдхэл халууншые, хатуужамалшые.
Шунал мэдүүлһэн илдам хараса

Золыешье, шорыешье найдуулна ха гү?
Эртэ урдын, эдир үеын Дербентдэ айлшалыт.
Хадата Эхэ оронойм сэсэг мэтэл Дербент
Хэзээшье дэльбэнь хумирхагуйл, мэдыт.
Хэмнэн ерэхэн хэлэнэй дэлгэрые элишэлнэл,
Хэмнээ гоё урлалаар угаа баян лэ
Ханилан танилсахаа Дербентдэ айлшалыт!

Дербентдэ ажаһуудаг азербайджан үндэһэтэнэй хэлэн

Бронтой БЕДЮРОВ

Арса-арчын

Мянган жэл үнгэрхэ, хойноһоонь
Үшөө мянган жэл ходорон ниидэхэ.
Гансал Алтайн шулуулиг ташаланда
Гандахаа мэдэнгүй арса ургаха,
Мүнхэ ногоон шэлбэхэ ялалзуулан,
Мүхэшгүй хүлдэтэй арса һалбарха.
Арса...

Амин хайрата, үхэлгүй минии арад!

Агаар сэбэр байг лэ -
Аригуун дэлхэймнай
Абдараар дүүрэн хэшэгээ
Амаршалаад лэ, дэлгээхэл.
Агаар сэбэр байг лэ -
Аза талаамнай дүмүүхэн
Һанаһан, хүсэхэн харгыемнай
Һаруул болгон гэрэлтүүлхэл.

Агаар сэбэр байг лэ -
Мүнөөшье, ерээдүйдэ
Мүнгэн гэшхүүрээр дамжан
Мүхэдгүй дээшээл дабшахабди.

Урдамни сэбэр саарһан -
Урмашалтай бэшэнэб:
Агаарай сэбэр байхада,
Алтаймнай оршохол мүнхэдөө!

Гюзель ЕЛЕМОВА

Эдельвейс

Нүүдэлшын басаган мэтэ
Нүһэр янзагүйхэн эдельвейс
Яла сала гоёолтогүй
Яг аалихан, дуугайханши.
Мал туугшын басаган мэтэ
Милайжа, үзэмжэгүйхэн эдельвейс
Морёор гүйлгэхэн хүбүүхэниие
Маша баярлуулдаг хабатайлши.
Нүүдэлшын басаган мэтэ
Нүһэр янзагүйхэн эдельвейс
Алтан бишыхан одондо
Абаһаар хүрэхэ һанаатай гүш?
Мал туугшын басаган мэтэ
Милайжа, үзэмжэгүйхэншые һаа,
Сагаахан хонидые тойруулан суглуулаад,
Соло дууданалши наранда.

Алтай хэлэн

Николай АБРАМОВ

Хүн бүхэндэ – этигэлэй үгэ,
Хүн бүхэндэ – замай дуун,
Түрэл гаралаа дахин һана,
Түрэхэн гэрээ бү марта.

Бурхан иигэжэ үршөөгөө
Буурал сагуудай гурим лэ:
Хүн бүхэндэ – замай хани,
Хүн бүхэндэ – голой долгин.

Эдир наһанай хабарнууд,
Этигэлээ алдаагүй наһажаал үе...
Хүн бүхэндэ - өөрын жаргал,
Хүн бүхэндэ - өөрын гуниг.

Эльбэшэн

Нюдэ алдама харанхы хүни соо
Нюсэгэн зүрхээ хулуулгааб,
Нуурай эрьедэ, наһан соо
Нюуса үгээ шэбэнээб.

Эльбэшэн эхэнэрэй гарнууд
Эрьюулээ толгойем, бэеым,
Энээхэн юртэмсье огто мартаад,
Энхэрэл соогуур шунгабал хаб.
Үһэниинь – аадарай шэрбээн гү?
Уралынь амталжа ханашагүйл,
Ургадань орооб – хамаагүй,
Урбалта бэшэ, дуран лэ!

Венс хэлэн

Магомед ГАМИДОВ

Үалхин һамуу. Эшхэрнэ, улина
Үабардана гэшүүһэ, саһа үрхирүүлнэ,
Үамнахаа һанаһандал забдаад абана,
Үалан ноозог хүгшэндэл арбалзана.

Сонхо руу тоншоно, залд гүүлэн
Сохом өөрын бэшэгтэйл ха,
Собхороод-дэбхэрээд саашална
Сортоотой шангаар аашална.

Зүргэшьегүй, хүншьегүй...оршон тойрон
Зүгнэл, дурамни саһанда дарагдаа,
Зүүн зүгһээ наран бултайба,
Зүгөөр би гансаардаһан лэ зандааб...

Аминат АБДУЛМАНАПОВА

Үбгэжөөл

Шууяатай, хүлгөөтэй талмай дээрэ
Шулуун мэтэ хүдэлсэгүй, дуугай
үбгэжөөл һууна. Духынь уршалаа
Үнидэ хуушарһан бэшэг мэтэ.

Хубсаһаниинь наранда анганхай
Харасань уһатанги. «Шэн зоригой түлөө»,
Хэдэн үшөө медаль яларна –
Хэһэн ябаһанайнь ёһото гэршэ.

Дэлхэйн хоёр дайниие үзэһэн,
Дэншээ доһолгоондо һайсал нэшүүлһэн,
Дэлгүүрэй шууяа огто тоохогүй
Дэгэд үгэгүй үбгэжөөлдэ дохиноб.

Таягаараа газарта бэшэһыень
Тайлбарилхаа һэдэнэб шортоо,
Таагдашагүй таабари бээдээ
Тайлангүй мордохоо зэһэнхэй.

Магомедзапир АБДУЛЛАЕВ

Түглэ ногоон хубшыемнай
Түймэр бү дайраһай даа,
Түмэн ангууд, шубууд
Төөрин, ёолон зобохол.

Эрбэгэр шара сэсэгүүд
Эртын саһанда бү дарагдаһай,
Эрээхэн зүгынүүд гомдохол –
Элбэг тоһониинь хожорхол.

Буурал орьелһоо урдадаг
Булагуудынь бү шэргэһэй,
Уулын ангууд доошолжо,
Уһа голоо бэдэрхэл.

Хоёр дурлаһан зүрхэнэй
Хахасал нэгэтэшье бү үзэгдэг,
Хоёр ехэ гүрэн түрэ
Хахаран таһарһандал болохо.

Даргин хэлэн.

Сали АРЧАКОВ

Эгээл түрүүшынхээ
Папах-малгай үмдэбэш,
Эгээл аятайгаар
Гамнаарай тэрэнээ.
Эгтээ гэнтэ
Дайсадай малгайеш
Дайлан хуулажа абахагүйн тула.
Заримдаа гэнтэ
Заршамаа мартабал,
Оһолтойгоор бэээ
Абажа ябабал,
Онолоо алдаад,
Алдуу гаргабал,
Мэдээ ороһондол
Мэгдэн һана:
Папах-малгай доро
Угаа сэнтэй
Ухаалиг толгойшни...

Түбэг ехэтэй үе сагта
Түймэрэй носожо байхада,
Түүдэгтэ һолоомо нэмээжэ
Түргэлэн яараа ха борбилоо.
Хараасгай харин тиихэдэнь
Халуун гал сараха гэжэ,
Балга балгаар уһа зөөжэ,
Бужаганаһан гал унтараалсаа.
Хүн бүхэмнай өөрын заяатай
Хүлгүү дэлхэйдэ өөрын үүргэтэй:
Харатай зариман – борбилоо мэтэ,
Хараасгайдал туһатай – нүгөөдүүлһын.

Бадрудин ГОРЧХАНОВ

Хоёр шагнал

Баялиг, хүндэлэл – үтэлһэнэй тэмдэг
Бэһэлиг зүүжэ, наһажаал хаһаяа

Бусадһаа нюухаяа һэдэһэндэл,
Бусаһагүй хаһаяа тэхэрюулхэ гэһэндэл...

Залуу наһан үгытэй, суугүйшье байг
Залан илалта – эдиршүүлэй ха юм,
Зөөридэм обтоогүйш, һайса мэдэнэб
Залуухан шарайем зүрхэндөөл һайшаагааш.
Буржагар зөөлэн үһэншни
Бэһэлигһээ холо үнэтэйл даа.
Баялиг лэ даа – эдир наһаншни
Баяраар халиһан илдам харасашни.

Аза ЕВЛОЕВА

Одо мүшэд

Одо мүшэд нэмжысэ
Огторгойе шэмэглээд,
Одото үдэрнүүдыем
Одоол һануулба.
«Хөөрэжэ үгыш!» – гэнэ мүшэд...
«Бэшэг соо бэшыш!» – гэнэ мүшэд...
Хөөрэхэ гүш?
Хөөрэхэб!
Бэшэхэ гүш?
Бэшэхэб!
Мүшэдэй асуудалда
Мийэрэн харюусанаб.
Ониб-аниб гэлдэжэ,
Онгон нюусаа дэлгээнэ...

Ашат КОДЗОЕВА

Гүрөөһэд

Ханатараа уһа уухаяа
Хадын гүрөөһэд яарана,
Хабшалһаа урдаһан булаг руу
Хатар табин гүйлдэнэ.
«Ууха» – халуудаһан бэээ
Уушхаруулжа, ами оруулхань...
Мүнгэн булаг ялалзан,

Миралаа долгёор угтана,
Гэрюун арюун амисхаал
Гэбшээ татан дуулана.
Ай таты! Дуугай болоё
Аймшагтай үзэгдэл –
арьяатан гэгэнэл!
Аяр шара нюдэндэнь
Абьяасай шунал носонхойл.
Хайран гүрөөхэд...
Гүрөөхэн...

Ингуш хэлэн

Зубер ТХАГАЗИТОВ

Үгэ

Агаарни мэтэш, минии үгэ -
Аба, эжым дамжуулаа.
Аяар үни холоһоо
Аяшаран шамаяа бэдэрээб.

Шадал баяраа үгэнэш,
Шаналал уйдхараашье заримдаа,
Хажуудамниш – хаа-яаниинь
Холуур тойронош заримдаа.

Юрын бэшэ дэлхэй дээрэ
Сараа гарган замаа олохонь,
Шамайе хүсэжэ ядаһаар
Сагһаа урид бууралтаа хаб.

Галаатаһан харгы дээрэ
Ганаа орон зогсонхой хаб:
Үгээ үнэн олоогүй һаам,
Үнсэгдэжэ намаяа алахал гү?

Кабардин хэлэн

Ахмат СОЗАЕВ
Модоной дуулал

Тэнгэрийн гүн руу
Тэгүүлэн ургана модон.
Ургана, дуу дуулана
Угаа гоёор халбарна,
Эгээл халбагар болохойб гээд,
Элшэ татан ургана.
Дайдын хайханиие
Дээдын уудамтай холбоно.
Ямаршые сэсэг,
Ямаршые ургамал
Дэлхэйн үндэрлигыг
Дээдэлэн хүндэлдэг,
Гүнзэги бодол тээшэ,
Гүн руу, сэнхир гүн руу
Сээжээ сэлин тэгүүлдэг,
Сэнгэлиг хайханаар халбардаг.

Мугалип БЕППАЕВ

Эльбрус – сагаан далита шубуун
Эди шэдитэ онтохон соо мэтэ
Эгүүридын үндэрһөө
Алтан набшаһаар ялалзан
Аажам намарай тэнгэри
Аалин доошоо холжорно...

Хабсагайнууд һэрээ...

Эсэгийн нюдэндэ баяр обёорооб,
Элшэтээл нюурһаань хоёр наран,
Нүгэлтэ газарһаа Чегемэй шэлэнүүдые дабан
Эльбрусай орьёлдо ялалзан хүрэбэл.

Булагуудай уһан
Булангиртахаяа болибо,
Һарьдагай ногоон
Һайханаар хангалтаба,

Хуһад жэрылдэн
Хурданаар өөдөө тэгүүлбэ,
Хабсагайнууд шубуудтаа
Дээшээ хөөрэн дэгдэбэ.
Хадануудай оройһоо
Хайрата абам мэшэеэнэ –
Хүнүүдэй зүрхые
Нарандал дулаасуулан...

Балкар хэлэн

Мустай КАРИМ

Үсэгэлдэр ногоон байгаали
Мэгдэлхэндэл гэнтэ шарлаба,
«Үйлэм ерээ» гээд бү хэлэ,
Мэргэн шамдам намар юун бэ?

Замбиин нюуса ехэ даа,
Задалжа таахын аргагүй...
Нэгэхэн набшын шарлаан соо
Нээгдэшгүй нюуса биил даа.

Танаа орхижо ошоходоо, нүхэдөө
Талархан дурсамаар юу үлээхэбиб?
Талынгаа нарые – түхэрээн, алталигы
Табианта түбиингөө аянша дүхэригы
Үбгэншье, залуушье
зондо дамжуулнаб
Үнэтэ түүдэгы, урасхал уһые...
Үлгэн дэлхэе, гал, уһые –
Үлээшыень... өөһэдөө олооройт.

Намарай ой соо ороходоо,
Нам сэдхэлни хүлгэбэл ха,
Намдуухан бодолни хиидэбэл даа,
Набша мэтэ арилбал даа.

Байгаалида заабарилха аргатайб гээд
Барагхан янзаар бододог һэм,

Булагшье, хуһаншье, уларилшье
Бодолыем ойлгоно гээд һанадаг һэм.

...Бишихан шалюухай шубуухай
Хажуудам доржогоноод һуушалай,
Бии шадалаараа оролдон
Халуунхан заабарья дуулгалайл даа.

Би бэшэ, байгаали
Бисалгал хэхэ шэдитэйл даа,
Сэнтэй иимэ тобшолол
Сээжыем шэмэглээд ерэлэйл даа.

Равиль БИКБАЕВ

Энэ дэлхэйдэ ерэхэн үдэр бии.
Энэ дэлхэйһээ халиха үдэр бии.
Энэрил дуранай элшэ мэтэ,
Энхэ байдалай дүн мэтэ.

Эдэнэй дунда – зүрхэнэй сохидол
Эгшэтэрээ энеэнэшье, зобоношье,
Тэнгэридэ тохорюуншье бэшэл даа,
Тэг гээд бууһан хэшэгшье бэшэл даа.

Түрэхэн үдэрөөл һанахабди -
Түбэг бордоһо хаагаа һэмнай,
Тэгэн дээрэмнай одон мэтэ
Туяатан гэрэлтэнэл хододоо.

Хоёр агуу үдэр үгтөө
Хорбоо юртэмсэдэ.
Хубилшагүй үнэн мэтэ -
Түрэхэн үдэр,
Нүгшэхэ үдэр.

Зульфия ХАННАНОВА

Шулуун эхэнэр

Түүхэ, хэлэ бэшэгэй институтдай
дэргэдэ үндэр ута шулуун дүрсэ бии.
Харасаараа уулзашабабди... хүшөөтэй
Хамаг ханаам хүлгэшэбэ.
Хайшаа танил дүрэ гээшэб, хэмши?
Ханамжатай ойлгобоб: эхэнэр.

Башкирийн оюун эхые иигэжэ
Барималша урлан бүтээгээ гү?
Баряанда байһан сэдхэлыем
Бата түшэгтэй болгоо гү?
Галхинда үлээлгэһэн хүшөө
Ганаа алдана гүш, заримдаа?
Гамуу хүсэнһөө
Галганан айһан байгаа гүш?
Үгы даа, буурал зуун жэлнууд соо
Үһэрин тэмсээш, байлдаан соогуур.

Үгын хүсөөр арадаа бодхоогоош,
Үхэл хосоролһоо үнэн абарааш.

Олон тээшээ бутарһан шулуунуудые
Оложо суглуулааш, зоноо нэгэдхээш,
Тэнсүүрийн хүшөө, урдаш зогсоноб
Тэмсэлэй һүлдые урин дууданаб.

Башкир хэлэн

Нина ЗАЙЦЕВА

Далитай зүрхэн

Далайн саана ниидэжэ ошоогүйб
Дабхар хүсэ бурхан үршөөгөөгүй,
Далимни нороод, даагдахаяа болёо –
Далайн саана ниидэжэ ошоогүйб.

Хадын оройһоо харахал байгааб
Ханатаһан орьёлдонь хүрөөл хаа,

Хабшал нүхэнһөө хүрдөөгүйл хаа,
Хадын оройһоо харахал байгааб.

Нуурнуудай саана намхан оршодог
Наруули нютаг руугаа нийдэһэм дээрэ
Налгайхан минии бага наһанай
Наартайхан уурхай тэндэм хүлээнэ.

Далияа дэбин, нуурнуудтаа нийдэбэб
Долгилно сэдхэлни, эндэл хүлээнэ,
Түрэл хэлэнэйм үлгы нютаг
Түшэн дулаасаха урданайм пеэшэн.

Вепс хэлэн

V

МОНГОЛ АЯЛГААР

Суута «Буряд» найраглалыг абарсан Дашнямын Бадамсэрэнэй габьяа

Наяхана Загарайн аймагтай Асагадай дунда хургуулийн 90 жэлэй ойн баярта олон уран зохиолшод хабаадаабди. Эгээл эндэ гайхалтай хүнтэй танилсаха азатай байбаб. Ушарынь хадаа уран зохиолшо Чингис Гурьев Р.Чойномой туужануудай оршуулга номоо Монголой эрхэтэн, үндэр наһатай Дашнямын Бадамсэрэндэ бэлэглэһэниинь, энэ хүмнай хашалганда ороод байһан Чойномой «Буряд» найраглалыг хадагалжа абарһан хүн байшаба.

- Би өөрөө буряд яһанай хүм. Хэжэнгын аймагтай Эдэрмэг хууринһаа элинсэгүүдни гарбалтай. Хэнтэйдэ түрэхэн, үдэхэн, дунда хургууляа дүүргэхэнби. 6-дахь класста хуража байхадаа, Чойномые танидаг болоо һэм. Зураг зураха, бэшэхэ – хара багаһаа халима бэлигтэй бэлэй. 1960-аад онуудаар 20 гаран наһатайдаа нүхэрлэдэг болообди. Тиин уданшьегүй эсэргүүтэнэй хамаатан, тала баригшань гэжэ хардуулаад, Үндэрхаанда байхаар нютагһаа гараһан хүм. Ж.Нэрэгүй багша Чойномой тала баригша гэгдээд, 2 жэлээр түрмэдэ хаагдаһан юм. Тиихэдээ Чойномой даадхажа үгэхэн «Буряд» найраглалыг хадагалжа бай гэжэ намда найдажа үгөө. Аймшагтай саг бэлэй. Гэртэш ерээд, нэгжэхэ, юумыеш онгирхохо, уудалха. 90-ээд онуудта нийгэмэй ондоо болоходо, яруу найрагша,

нарин бэшэгэй дарга Дулзэйтын Соодолдо энэ найраглалыг гарһаа гарта сэхэ тушаажа үгэһэн хүм.

- Бадамсэрэн ахай, хэрбээ энэ зохоол танай хадагалжа дамжуулаагүй һаа, хосорхонь дүтэ, мүнөөнэй сагта хүрэхэгүй байһан болоно ха юм...

- Хэрбээ нэгжэлгэһээ айгаад, сошоод, халгаажархиһан байбалн, хүрэхэгүйл һэн ааб даа. Гадна нарин хадагаламжа хэрэгтэй байгаа. Өөршэлжэ, хасажа, нэмэжэ болохогүй. Иимэ янзаар бодоод үзэхэдэ, хаалта хамалганда байгаад гү, али айл аймагаараа ябажа байхадаа бэшэһэн, зоной дунда тарашаһан олон лэ шүлэг зохоолнуудыень мур сараагүй үгы болоһон бээ. Чойномой зохоолнуудыень олоһон гү, али гэртээ хадагалжа байһан зон архивта тушаагыг гэһэн уряагай дэлгэрхэдэ, үнэн сэхэ зон яһала олон зохоолнуудыень гаргажа үгэһэн байна. Чойном түрмэһөө нэгэтэ намда гашуудалай уянгатай шүлэг эльгээһэн юм. Мүрнүүдынь дурдаһуу:

Мүндэл – сүндэл хүүхэдтэй

Охин дүүмни үлдэнэ,

Мүнгэн буурал эжымни

Онгон бүүбэй үлдэнэ.

Уужа, нарьяжа ябаһан

Унаган нүхэдни үлдэнэ,

Уйланхай хүүхэдэй хасар дээрэ

Уруулым мур үлдэнэ.

- **Та өөрөө ямар мэргэжэлтэйбта?**

- Багшын, соёлой тэргүүнэй ажалтан. Бэрхийн уурхайн багша гэһаа, олон зон мэдэдэг бээ. Хүдэлмэрийн габьяагай Улаан Тугай орден шагналтайб. Бүхыдөө Монголой буряадууд соо солото, нэрэтэ зон захагүй олон ааб даа. Хэрбээ урда үенүүдтэ гүрэн түрын зүгһөө буряад гэжэ илгаруулдаг, нюур харадаг байһан һаа, мүнөө тиимэ юумэн үгы. Би нэгэ басагатайб, зургаан хүбүүтэйб. Үхибүүдээ, аша гушанараа түүхэтэ нютагтаа – Буряадтаа асаржа танилсуулха зорилготойб, - гэжэ 80 наһанай үндэр дабаанда хүрэхэн Бадамсэрэн ахай хөөрөбэ.

... 1990 ондо Улаанбаатар хотодо Улсын Хэблэлэй Газарта хэблэгдэхэн «Сүмтэй Бударын Чулуу» гэхэн Ринчинэй Чойномой шүлэгүүдэй номой оролто үгэ соо согсологшонь Ш.Сүрэнжавай онсо иигэжэ тэмдэглэһыень уншаад баясамаар байба.

«Буряад» зэрэг найраглалы нь олж бүрдүүлж өгсөн Хэнтий аймгийн

Ж. Нэрэгүй болон Бэрхиин уурхайн багша Д.Бадамсэрэн, түүний шавь Чулуун-Базар, Дорноговийн О.Нармандах, Б.Түвшинжаргал, яруу найрагчийн найз Тогоо, яруу найрагч Д.Цоодол, Хэнтийн Лубсаншарав, Л.Ожгоош, сэтгүүлшэ И.Батсүх, найрагчийн гэргий Нина нарт талархлаа дэвшүүлэн байна».

Иигэжэ манай буряад ахатан Д.Бадамсэрэнэй нэрэ дэлхэйн хэмжээнэй бэлигтэн Ринчинэй Чойномой зохёолнуудые абарагша, аршалагшадай тоодо оруулагдажа, гансашье Монгол соогоо бэшэ, дэлхэйн бүхы булангуудаар дурсагдажа байхань гэшэ. Буряад-Монголоой уран зохёолой алтан жасын зохёолые абаржа шадаһан Бадамсэрэн ахатанда эльгэ хайраяа мэдүүлэн, баруун гарыень эзэлүүдгүй таалаа бэлэйбди, «Уулзатарая баяртай» гээд, хахасаха үедөө.

Намтарһаань

«Буряад» гэхэн найраглал зохёоһон алдар суута ирагуу найрагша Ринчинэй Чойном 1936 ондо Монгол уласай Хэнтэй аймагай Дархан һомондо түрэжэ, буряад арад зоной дунда үндыһэн байна. Энэнь тэрэнэй хүн шанар болон оюун сэдхэлдэ аргагүй ехэ нүлөө үзүүлээ.

Р.Чойном үхибүүн ябахаһаа хойшо уран шүлэгөөр һонирхожо, олон тоото удха түгэлдэр шүлэг, найраглал зохёожо, эхэ оронойнгоо үнгэрһэн, мүнөөнэй саг, ерээдүй руу шэртэн хараха өөрын дабтагдашагүй үзэл бодолоор толорһон талаан бэлигтэй хүн байгаа. Р.Чойномой үзэл бодол болон оюун сэдхэлые Цэдэнбалай түрэ засаг хабшан газаашалжа, тэрэнэй амидаралые айхабтар хатуу шэрүүнээр хашалтада оруулһанайнь хойшолон – 1979 ондо залуу наһандаа наһа бараа бэлэй.

Р.Чойном монгол арадай хайрлан хүндэдхэдэг яруу найрагшадай нэгэн мүн. Тэрэнэй үнэхөөр абьяас бэлигтэй (уран зурааша, дуушан), үнэн сэхэ абари зантай хүн байһан тулань, арад түмэн зохёохы ажалыень үндэрөөр сэгнэжэ, шүтэн һүгэдэдэг юм.

Яруу найрагша Р.Чойном амиды мэндэ ябахадаа, «Сүмтэй Бударын Чулуу», «Улаан дэбтэр», «Хүн», «Залуу нас» болон бусад шүлэгэй номуудые хэблүүлээ һэн.

Наһа бараһанһаань хойшо, арбаад гаран жэлэй үнгэрөөд байхада, 1990 ондо тэрэнэй аша габьяае Эхэ орон, засаг түрэн үндэр дээрэ үргэжэ, түрын шагналда хүртээһэн байна.

Манай Буряад ороной уншагшад Ринчинэй Чойном тухай хүсэд һайнаар мэдэхэгүй. Монгол уласай хүгжэлтын түлөө тэмсэжэ, Монголдо

амидаржа байхан буряадууд тухай найраглал бии гэжэ мэдэхэгүй бэээ.
«Буряад» гэхэн найраглал бол уянгата найхан аялгатай, хүнэй хубиин амидаралтай сэхэ холбоотой зохёол мүн!

Яруу найрагша Р.Чойном өөрөө буряад басаганда дурлаһан хайра сэдхэлээ энэ найраглалай гол шэмэг болгожо, уран хурсаар бэшэһэн юм. Мүнөө Р.Чойномой уянгата шүлэгүүдые олоной һонорто табия.

Ринчинэй ЧОЙНОМ

Алтаар үнэлхэ саг заабол ерэхэ

Зүүдэндэшье ороогүй хүнэй нэгэ үри
Зүрхэндэшье багтаагүй хайраар намайе хайрлаа.
Сэдхэлэймни, зүрхэнэймни орьелмо дүлые
Һэблэн номгоруулжа, туһаяа үзүүлээ.

Амида ябахадаа, хүн гэдэг
Алтан аягаһаа уужа үзэдэг байна.

Уурлажа болохогүй одоол ганса хүмни
Уушалжа болохогүй хара һанаа гаргаба.
Сэмхэн согсолһон этигэл хайрымни субаргые,
Сэдхэлэйм аянгые саран ниргэжэ нурааба.

Үхээгүй сагтаа хүн гэдэг
Үзээгүй юумээ үзэдэг байна даа, зайлуул...

Хаа газарай айлда ороходо,
Халуун сай, хоолоор дайладаг,
Харин би, хүн түрэлтэниие
Халхын шүлэгэй найнаар дайланаб.
Һайн шүлэгыем шэлэжэ байгаад,
Һараар һонирхохо гү, жэлээр соносохо гү?
Гайгүй, нэрэлхэлгүй ерэжэл байгыт –
Гасаангүй, минии наһан богонихон!

Амисхаалаа хуряаха үдэрөө хүрэтэр
Арад обогтоноо шүлэгөөр дайлаха

Аза заяанда бахархааар би
Алдахан бэеэ тамалжа ябаа хүм.

Хэнэхэн бэетэй минь хамт төрж,
Хэтэдээ нютагһаа халин гаража,
Хэн гуайн үмэнэ намайе зоригжуулһан
Хэблэгдээгүй гүн ухаан минуу!

Өөртэймни хамта бү нүгшөөрэй,
Үнэр нүхэдтэм, эхэнэртэм,
Үлгытэй хүүгэдтэм, шүлэгтэм
Үлзытэй үргэлжэдөө үлдөөрэй.

Энээнһээ үлүү гүн ухаан хэрэггүй
Эрхим үдэр ерэхэдээл ерэхэ.
«Эзэнтэ засагай хэмхэрхэй банзан дээрэ
Эрхим нэрыем бэшэнэ» гэдэг шэнги.

Ад мэтэ үзэгдэһэн номойм гар бэшэмэлые
Алтаар үнэлхэ саг заабол ерэхэ!

Хүр саһан сабсайжа, түлээ модогүй даараха сагта
Хүдэһэн дэгэлэй орондо хүдэһэн дэгэл боложо,
Хүндэтэ буурал эжыгээ нэмэрихэгүй юм хаа,
Хүн боложо заяагдаһанай хэрэг юун бэлэй.

Хэлэ ама дэгдэжэ, манай гэр руу шэглэбэл,
Хэрэм ханын орондо хэрэм ханань боложо,
Амидаралай ганса ханияа абархагүй юм хаа,
Амарагынь боложо ябаһанай хэрэг юун бэлэй.

Аюулта дайн дэгдэжэ, дайсанай наашаа үндыбэл,
Алтан хилын орондо амида хилэ боложо,
Иимэ һайхан ороноо хамгаалхагүй юм хаа,
Эрхэтэн боложо түрэнэнэй хэрэг юун бэлэй.

Хүндэ бэрхэ сагтань хүнэйнгөө түлөө зобохогүй хаа,
Хүн боложо түрэнэнэй хэрэг юун бэлэй.

Эд бараа хуушархада гарзань үгы ха,
Эдлээд үнгэрhэн хүнэй аза гэдэг юм аа,
Энэрхы сэдхэл хуушархадаа, гарзатайхан аа
Энээхэн ябаа наһанай тохёол гэдэг юм аа.
Түрэхэн бэе үхэхэдэ гашуудахань үгы аа
Түбэг багатайгаар үхэхые аза гэдэг юм,
Түбшэн сэдхэлэй мүхэхэдэ гашуудалтайхан аа,
Төөрижэ ябадаг хайрын тохёо гэдэг юм аа.

Хүгшэн залуугүй уугаад лэ,
Хүдөө газаагүй һуугаад лэ -
Зоной олониинь нэгэл
Зобоһон шэнжэтэй байха юм.

Ажалай бүтээл багадаад лэ,
Арын хаалганууд ехэдээд лэ -
Улас орониинь нэгэл
Унаһан шэнжэтэй байха юм.

Мүнөөдэр мартын найман
Өөрын амараг Нина, шамдаа
Үгэхэ бэлэг юушые алга
Үшүүхэн минии сэдхэл лэ байна!

Яруу найрагшын сэдхэл, гэбэшье
Ямаршые эрдэниһээ үнэтэй бэлэй.
Гардажа абаха азатай хүн
Галаб эриндэ хомор бэлэй!

Май! Минии сэдхэл!
Маргааша бусаажа абана гэхэгүй -
Мүнхэдэ шамдаа үгэлэйлби.

Тэндэ нэгэ эхэнэр, жэшээлбэл, та
Тэнгэри доро гансаараа юм шэнги -
Эдитэй дурлалаар, хүшэтэй сэнгэлээр
Үлүүдэжэ, хоёрдожо, гурбалжа ябаха юм.

Эндэ нэгэ хүн, тухайлбал, би
Эрхэ жаргалаар хорёотой юм шэнги -
Дурлаха, дурлуулхын хүшэтэ тэжээлээр
Дутажа, хооһон хүхижэ ябаха юм.

Үлүүтэй шамайе хаража мэдэрээд,
Дутуугыем минии та баһа ойлгоод,
Дундань зохилсожо болохогүй гэжэ үү?

Тэндэ үлүү, эндэ дутуу хоёрые
Тэгшэлжэ үргэдэг шэдитэн
Тэнсүүритэн олдохоо яанаб?

МЭРГЭ

Алтайн саадахи хасаг заншалаар
Аза заяагаа мэргэлжэ һуунаб,
Тала нугынгаа дүшэн нэгэн шулуу
Табан толгойдо хубаан таһалжа һуунаб.
Энэ эхэнэртэй уулзабал, ямар бэ гэжэ...
Эрээ сээргүй танилсабал, ямар бэ гэжэ,
Эрхэлжэ бүри дадалсабал, ямар бэ гэжэ
Эсэстээ бүри ханилбал, ямар бэ гэжэ
Гурба дахин татажа үзэлэйб.
Гурбан гурбын юһе таһалбаб.
Таһалха бүри һайн түлэг
Табан толгой дүүрэн буулай.
Тиибэшье гол юумэеэ мартааб, халаг
Тэрэ намайе тоохонь одоо хэлсээтэй...

НАМАЙЕ ХҮЛЕЭ

Гэнэхэн горьдолоор яаха юм бэ,
Гэгэлгэн гунигааршые яаха юм бэ,
Гэргэнэй бэшэ, болзоотын ёһоор
Намайгаа хүлээ!
Элдэб суу дуулабашье, хүлээ,
Этэгээд шэнги болоболниш, хүлээ,
Энэ хорбоодо шамһаа ондоо
Хэн намайе хүлээхэ юм бэ?

Шиигтэй харанхы хүнишье
Шэмээ шагнан хүлээгээрэй,
Хурса наратай үдэршье
Хубидаа харуулдан хүлээгээрэй.

Сумын багахан шуудан дээрэ
Нураг табин хүлээгээрэй.
Нуудаг байшанайнгаа сонхоор
Хараа табин хүлээгээрэй.

Ууха халуун сайгаа
Үлээн-үлээн хүлээгээрэй,
Унтаха дулаан нойроо
Үргээн-үргээн хүлээгээрэй.

Хайрлажа байһан минии хайры
Нанан-нанан хүлээгээрэй,
Ханилжа ябаһан газарнуудаа
Дурсан-дурсан хүлээгээрэй.

Зургаан нара болоошье хаань,
Ерэнэ гэжэ хүлээгээрэй,
Зуун жэл болоошье хаань,
Этигэл таһаралгүй хүлээгээрэй.

Наһанда гансахан дурлалын
Нангин бүхэнээр хүлээгээрэй.
Намае үхөө гээшье хаань,
Сэбэр хэбээр хүлээгээрэй.

Хаад ноёдхоошье үлүү баян түрэхэншье хаа,
Хамаг наһаараа гуйлгашан ябалай.
Хара толгой дотороо эрдэнийн санда обтожо,
Хатажа, сангажа, үлдэжэ, нүсэгэлжэ ябалай.

Алдарта дуратай хүнүүд эрдэнийн санда обтожо,
Алта мүнгөө нөөсэлхээ баһа гуйлга гуйжа ябана.
Харин би, гансахан талханы түлөө

Хара багааа буурал болотороо тэнэбэб.
Үнэтэ эрдэнийхээ бүтэһэн яруу шүлэгүүдээ
Үмхэ талхаар холихогүйм ушартай.

Абьяасгүй түрэхэн, эдээр ханамжатай тэрэ хүнүүд
Алтан валютаа тэбэрин гуйлгашан хэбээр үхэнэ,
Харин би үхэхэгүй, зуун зууны нюур үзэжэ,
Халуун залуу зүрхэнүүдтэ монгол шүлэгөөр мүнхэжэнэ.

Зуун зууны үнгэргэхэн буурал уула
Зурагай мориной дэлхэн шэнги сүмбэрлэнэ.
Хахад зууниешье наһалаагүй би тиихэдэ
Хашан морины һүүл шэнги
унжажа болохо үү даа?

Эрин галабы элээһэн Хэрлэн мэрэн
Эрье дүүрэн мэлтиижэ урдааар байна.
Энээхэн залуу наһандаа би тиигэхэдэ
Эрмэлзэл зорилго үгы шэргэжэ болохо үү даа?

Та, минии хайра сэдхэлхээ
Татагалзаха эрхэ байна уу?
Зэргэлүүлэшгүй энхэрэлхээ зугадаха
Зүрхэ сэдхэл гэжэ байдаг юм үү?

Шугын модо модонһоо зугададаггүй байхада,
Шубуу шубуунһаа зугадана гэжэ үү?
Хүсэл хүсэлһөө зугададаггүй байхада,
Хүн хүнһээ зугадана гэжэ гү?

Зугадаха хэрэггүй, бү зугада!
Зугадахааа угтахань дээрэ!
Зураг дүрием галда хээшье гэлэй,
Зурагар улаан дүлэнүүд
хайратай гэжэ дүрэлзэнэ.
Зуун хэлэгээр захидалыем уряд
хаяашье гэлэй
Зуу дахин би хайратай гэжэ гасална.

Хүндэ, хайраяа үгэхэнөө үлүү
Хүндэтэй габьяа гэжэ байхагүй,
Хара нюдэн минь, бү эрилзэ,
Хайры хайрлаха хэрэгтэй юм шуу!

ИРАГУУ НАЙРАГШЫН ТҮҮХЭ

Алда бэеын минь намтар гэбэл,
Амидаралай хатуу бүхэнтэй
Аймшагтай тулалдажа ерэнэн
Арад Чойномын түүхэ юм.
Энэ бэеын минь намтар гэбэл
Эртэдэжэ түрүүлхэн хорбоотой
Эрэгшэн эмэгшэнээ үзэмэнэн
Ринчинэй Чойномы түүхэ юм.

Хонгор багын диваажинда
Хотлын хүүхэд шэнги байһанаа
Хорбоогийн «үнэн» гэгдэхэ
Хореотой модоной жэмэсые

Арбанхан хэдытэйгээ таһалжа,
Амта, үнэрыень таниһанһаа
Амидаралай баруун оршон руу
Ад боложо хөөгдэнэн түүхэ.

Гарын олзогүй тэнэжэ,
Гашуун үнэрээр хоолложо,
Үлгүй жэлэй шоно шэнги
Үлдэжэ үдэнэн минии түүхэ.

Монгол шүлэгэй атарта
Модон анзаһан үзэгээр
Мохошогүй шан татажа,
Мори мал шэнги зүдхэжэ,
Һургуули үзээгүй бэеынгээ
Жаргал үзөөгүй хүлһые
Наранаар, һараар адхаруулжа,
Найрагша болоһон минии түүхэ!

Хорбоогой суута мэргэдэй
Үхэжэ ябаһан газараар
Хоридуугаар зуунда би
Үрэгдэһэншье яахаб, гэхэдээ

Шүлэг мэдэдэггүйшүүлэй шэрээ
Шүдээ элэтэрээ мэрэжэ,
Нойтон хүйтэн шорон руу
Нохой шэнги хөөгдэһэн түүхэ!
Түрюулбэшье, сэдхэлээр унаагүй,
Тэмсэжэ ябаһанайм түүхэ!
Ирагуу шүлэгэйнгээ мүнүүдээр
Утаһан шэнги энээхэн бээдээ
Уула шэнги зоболон шэрэжэ,
хүүхэдэй гэртэ
Хаан шэнги жаргажа ябалай.

Ерээдүй хүн та, намайе
Үдэ багай һүүдэр байһан гэжэ
Үлүү дутуугүй жэшэжэ нэгэн бодоорой.
Аажам зунай үдэ багта
Атан тэмээнэй һүүдэрын бол
Алда хүрэхэгүй жаахан болодог.

Өөрынгөө саг үедэ би
Үдэхэһөө үтэлхэ хүрэтэрөө
Үшүүхэн хүнэй араар ябалай.

Үдын һүүдэр шэнги арад минии
Үгыем соносохо һэн гэжэ
Үедөөл буляасалдажа байлаа.

Ехэ үдын һүүдэр
Бага байлаа гэхэншье
Нэрюухэн болоод нэбшээтэйхэн бэлэй...

БАДАГУУД

Жэгүүртэй бүхэн шубуун мүн, гэбэшье
Жэргэдэгшье бии, гаагалдагшье бии.
Ухаантай бүхэн хүн мүн, гэлэйшье
Уйладагшье бии, дууладагшье бии.

Унтана гэдэг үхэхын өөдэһэн
Уйлана гэдэг дуулахын хэлтэрхэй...

Хөөрхы, энэ шорон
Хэбтэри боложо дээ, зайлуул
Эндэ би нилээд һара жэл
Эрхэ сүлөөгүй таршалаа бэлэйб.

Ядарһан сагта гэр боложо байһан
Ядуу шороншье яахаб,
Ялы минии далимдуулан дарлажа байһан
Яргачин харин хаана ябана хаб?

Абын хүбүүн нэгэнтэ доройтоо һаа,
Аза жаргалтай үеэ бү дурса,
Үлдэхые мэдэгшэ өөхэн тухи ярибал,
Өөрынгөө бэеые тамалһаны нэмэри.

Зол жаргалые нэгэнтэ эдлэһэн бол
Зобожо ябаһан үеэ бү марта.
Агшан зуурын жаргалынгаа үные мартабал,
Амтагүй жаргал зоболон боложо хубирна.

Ямаршье хүн болбол, хэрбээ
Аляаһан боложо түрэхэн бол,
Хэдэгэнэ болохо һэм гэдэг.
Хэдэгэнэ болоходоо, булжамуур болохо гэдэг.
Хэрбээ булжамуур болобол,
Хэтэнь заабол бүргэд болохо гэдэг.
Хэн нэгэнээ тиин бахалуурдаха гэдэг
Хэзээ ёзооны зуршал юм шив дээ!

Шулмас хээд, бурхан гээшэ гэхые
Шулуухан хэлэхэдэ, би үзэһэн хүн!
Дэлхэй дээрэ бии гү гэжэ бү хэлэ
Дэргэдэхи гудманда маань бии гэжэ хэлэнэ.

Абаралта бурхан, гэр зуурын тэрлиг үмдэжэ,
Аяга дүүрэн, будаатай сай хэжэ,
Амараг минь, ганса минь гэжэ энхэрэн
Аба, эжыһээ үлүү, эбеэн соёрхожо байһан.
Ад шулмас, гэр зуурын тэрлигээ үмдэжэ,
Аяга шаазангаа хаха шулуудан,
Аашалжа хардаад намайе намнаха үедээ
Аянга сахилгаанһаашье наанагүй ялалзажа байһан.

Шулмас хээд, бурхан гээшэ гэдэгынь
Шулуухан хэлэхэдэ, нэгэ хүнэй
хоёр тала бэлэй...

Анха ушарһанһаа хойшо шинии дүрые
Анжаран сэдхэлдээ зуу зуугаар бүтээбэб.
Намһаа өөрэ хэнэйшые орожо шадахагүй
Нангин зохисотой, шинии үзэмжые байгуулбаб.

Абьяаста тэрэ дүрэнүүдые өөр хүн бүтээхэ гэбэл,
Алта, гантиг эрдэни хаанашье хүрэхэгүй,
Амигүй мүртөө, амидаһаа дээрэ дүрые
Амараг сэдхэлһээ өөр, хэншые иигэжэ бүтээгээгүй.

Одоо би шамтайгаа уулзаха ханаатай
яаража ябана.
Олон хайхан дүүнэрээ сасуулжа
үзэхые яаража ябана.
Оноһон алдаһан хоёроо бушуу мэдэхые
яаража ябана.

Оноһон бол би, үрэ дүнгыень үзэжэ,
Онгон хайрын хүбөөһөө, шамаар хайшалуулжа,
Ороһон, гараһан бүхэндэ үзмэрээ толилуулая.

Би, тэнэхэ дуратай хүн!
Бии олон уула уһые үзэжэ,
Бэшэгдээгүй шүлэг болоһон зам харгые уншажа,
Би аялан жуулшалха дуратай!

Үй олон хүн зонтой нюур ушаржа,
Үйлэдбэри завод, хото һууринуудые үзэжэ,
Үхэгшэдэй үгэ соносожо, түрэгшэдтэ
нэрэ үгэжэ,
Үльгэр домогто этигэжэ ябаха дуратай.

Хаанай хубсаһанһаа, богоолын нэмэргэ хүрэтэр
Харагдаһан бүхэниие үмдэхые би хүсэдэг,
Хашаралгүй, дахин дахин дурлажа
Хайрые даажа, хүүхэниие хайрлахые би хүсэдэг.

Амтатай бүхэниие эдихые би хүсэдэг,
Архи уужа, тамхи татажа,
дуулахые би хүсэдэг.
Айхабтар ехэ баярлажа, дэбхэрхые би хүсэдэг,
Ан агнажа, байшан барижа, найрлахые би хүсэдэг.
Хэрбээ энэ бүхэндэ дурагүй юм бол,
Хэн хүндэ өөрөө баһа хэрэггүй
боложо байгаань тэр!

Анхан, үлгыһөө гарахадам,
Амидарал гэдэг
Алхамай саанахан байһаншые гэлэй,
Алхажа ошожо шадахагүй,
мүлхин ошоһон бэлэйб,
Алда бэээрээ мүлхижэ ошоһоной ушарһаа
Амидарал, шамдаа хайратай би!

Амидаралай ханамжада хүрээ гэхэдэ,
Амарагхан ши,
Алхамын саанахан байһаншые гэлэйш,
Анханай харанхы һүни

Алхаад ошожо болохогүй,
мүлхээд ошоһон бэлэйб,
Амитанһаа нюужа, мүлхижэ ошоһоной ушарһаа
Амараг шамдаа хайратай би!

Аюулта дайнда, Эхэ ороноо хамгаалхада,
Алдар илалта хоёр
Алхамын саанахан байһаншье гэлэй,
Алхажа хүрэхэ нүхэсэлгүй,
Мүлхижэ хүрэнэн бэлэйб,
Амияа дүнгэжэ, мүлхижэ хүрэнэнэй ушарһаа
Алдар габьяада хайратай би!

ХУНДАГА ҮРГЭХЭ ҮГЭ

Эрьежэ бусахагүйн түлөө
Энэ хундагыг үргэе!
Урагшаа дабшажа ябана гээд
Этүүр шэбшэгэй болохогүйн түлөө!
Бусадһаа дутуу гү, али үлүү гэжэ
Буруу ойлгоод, энеэдэн болохогүйн түлөө
Хамаг дэлхэйн хүшэтэнтэй зиндаархажа гээд,
Хүлдэнь үрэгдэхэгүйн түлөө

Хайратыгаа гээд, дайсандаа
Хаалгаа нээжэ үгэхэгүйн түлөө,
Бусадын доромжолон байгааг мэдэнээр байжа,
Буруу ойлгоһон боложо, худал энеэхэгүйн түлөө

Тобшоор хэлэбэл, хэн хэнгүй
Толгой бүгсэ хоероо холихогүйн түлөө
Эхинэй болон эсэсэй
Энэ хундагыг үргэе!

Хүүхэндэ харагдаха нюур минь
Номо шэнги бүгтэгэршье гэлэй,
Хүндэ хэлэнэн үгэ минь
Сүмэ шэнги шулуун байһай.

Алдалжа табиһан сүмье
Агаарта зогсожо болодоггүй,
Аманһаа гараһан үгье
Аршаад арилгажа болодоггүй.

Боломжогүй үгөөр, өөрынгөө
Олдошогүй нүхэрөө жэгшээхэ,
Хариин газарта, мориёо
Харбаһанһаа юуны өөрэ бэ?
Хүндэ хэлэхэ үгэ минь
Хүндэ пулемедын һомо шэнги
оножо байха албагүй,
Үзэгдэһэн бүхэнээ хиргаха
Үһе абадаг тонгорог шэнги
Хурса байха албагүй.

Зүб даа, сэсэн байхые
Үүрьюгүй, шулуун байхые,
Үргэлжэдөө хуушархагүй
Үнэн байхые хүсэнэ!

Архиин лонхын хахархада,
Архи уйлана.
Архине адхахада,
Архиншан уйлана.
Архиншын үхэхэдэ,
Хэншые уйлахагүй...

ХУБИИН ҮМСЭ

Айл боложо, ами зууна гэдэг
Амаршые эд бэшэ юм, амтатайшые эд бэшэ юм.
Атрын унага шэнги ябаһан бээ
Амидаралай аргамжаар барижа үгэнэ гэһэн үгэ юм.

Хана туурга тусгаарлажа, гэр барина гэдэг
Ханагар ехэ юртэмсэһөө бээ илгана гэһэн үгэ.

Халуун сэдхэлээ ураг түмэнхөө халгааж,
Хаалга үүдээ хаагаад хубияа бодоно гэнэн үгэ.

Гэрээ тойруулжа, хашаа барина гэдэг
Гэргэнэй нэгыг үмсэлжэ, бэеын бусаднаа харамлаад,
Гэтэжэ маряаһан хулгайшан шэнги хүрэнгэ суглуулһан
Гэмтэ хэрэгэйнгээ ушар өөрынгөө шорондо хорижо байгаа нь тэр!

БОРОО

Амгалан тэнгэридэ зангиржа гараһан үүлэн боложо,
Агуухэ байгаалин бодол үймэржэ байха шэнги ханагдаа.
Асгаран орохо бороогой уһан шэрхэгүүд
Алтан ятга хуурын утаһанууд шэнги харагдаа.
Нюдэ һохолмо агшан хүшэтэ сахилгаан гал
Нүһэр ехэ байгаалин зүрхэнэй онгод-һанаа гэмээр...
Тэнгэри газарыг холбоһон ятагай түмэн утаһандаа
Тэнхээ ехэтэй байгаали илалтын марш тоглоод,
Тэргэл дугыг холонгоор уула, үүлэе дамжуулан
Тэрэ хүгжэмынгөө нотыг гэрэлэй хууляар бэшэбэ.

ЗҮҮДЭЛЭЭГҮЙ ЗҮРХЭ

Анха багаһаа мүнөөдэр хүрэтэр би
Айжа, баясажа, һандаржа, тайбшаржа,
Асари олон зүүдэ, үнэгүй кино шэнги үзэлэй.
Үбгэржэ, хубиржа, хоёр хуби боложошье зүүдэлэб,
Үбшэлжэ, эдэгэжэ, ан амитан боложошье зүүдэлэб,
Үндэрһөө унажа, уһанда шэнгэжэшье зүүдэлэб,
Өөрөө үхэжэ, өөрыгөө оршуулжашье зүүдэлэб.
Хүнэй хүүхэн шамтай ханилжашье зүүдэлэб,
Хүүхэд багашуулыг тойруулан найрлажашье зүүдэлэб,
Харин шамайе эды хайраяа амалаад,
Хайхарахагүй болошоно гэжэ огто зүүдэлээгүйб.
Уухилжа байһан шуурган гэнтэ намдаха шэнги,
Ургажа байһан модо орогүй хатаха шэнги,
Орьёлжо байһан булаг мүргүй шэргэхэ шэнги
Олиг хатуу хубиралташни зүүдэндэ хүртэн багтаагүй.
Абажа ерэнэн жаргалшни гэртэм багтаагүй,

Алтанхан бээшни үбэртэмни багтаагүй,
Ааша заншни зүүдэндэмни багтаагүй,
Аласай хожомшни сэдхэлдэмни багтаагүй.
Ушар иимэхээ ши бидэ хоёрой
Уладһаа нюудаг багахан дурлал
Богонихоншые гэлэй, энэ минии наһанай
Бодото түүхэдэ баһал багтаагүй.

МИНИИ МОНГОЛ

Газарай зураг дээрэ бэшэ
Гар дээрэ минии Монгол байна.
Гашуубтархан, губиин уһаар шанаһан сай
Ганган шаазанда, шодон аяганда байна.
Хүрин болотор хуураһан цулхир
«Хүйтэн бүрдний» аман хужараар амталһан
Эдөөшэнги сүүтэй сай, эмгээгэй нюур шэнги үрмэтэн,
Ехэ утаа ханхалһан гэрэй тооно түүн дотор харагдана.

Баруун талада хажуулһан Мяла богдо шэнги туранхай үбгэн
Бараан шарай, сагаан һахал, сагаа һанаань,
Хүтэлһэн мори шэнги хоёр томо ээтэн гуталынь
Хүндыдэ байгаа «Дайшан улсан үеын» ута хара буунь

Урданай ехэ бурхадһаа абдар дээрэнь үлдэһэн
Утаанда баригдаһан бойпор, зэд гэртэй хүрдэ,
Дэргэдэнь байгаа, хотодо һуудаг үхинэйнь
Дэндүү бэээ бариһан, шарай муутайхан хүрэг.

Уяан дээгүүр үүрһэжэ байгаа эмээлтэ мориной дуу,
Унайн дунда огшожо байһан оройн наран,
Урда гол дээрэ шуужа байгаа хүүгэд мал хоёр
Улаан хүзүүбшэтэй улаан халтар нохой...
Энэл даа, минии Монгол!

Гомбын ГАНБОЛД

Гомбын ГАНБОЛД 1958 ондо Говь-Алтай аймагай Юнэн Булаг хотодо түрэнхэн намтартай. МонголоЙ Зохёолшодой эблэлэй гэшүүн, сэтгүүлшэ мүн.

Ганболд - хүүгэдэй уран зохёолшо. Монгол Улсын габьяата багша, хүгжэмэй зохёолшо Л.Галмандахтай үхибүүдтэ зорюулхан 108 дуу бэшээ юм. Эдээн сооһоо олоной дунда эгээл дэлгэрһэниинь «Дэлдэн Чихэр» гэжэ дуун болоно. «Амин хүү дээ би», «Муураа муур аа», «Үбэлэй үбгэд хүрээд ерээ», «Танидаггүйл гэжэ байха даа», «Манай сэсэрлиг» гэхэн дуунуудыень хургуулийн наһанай хүүгэд дуратайгаар дууладаг.

Зохёолшо Ганболд хүүгэдтэ зорюулхан 20 гаран номой автор мүн.

Долоон мууратай эмгэн

Эртэ сагай шэдитэ үльгэр амилна

Унаха дүхэнхэн

Үмгэр хаалгатай

Утаа хаяһан

Үндэр яндантай

Одо, нара гэрэлтэнхэн

Оодон жаахан гэртэ

Долоон мууратай эмгэн

Амидарна гэнэ.

Эбэртэй туулай унаһан

Жаахан сагаан үбгэн

Эмгэнэй зүүдэндэ

Ерэдэг байлаа.

Үльгэр эхилбэ

Эрхэ тангил

Долоон мууратай,

Эрхэлжэ дэгдэнхэн

Табан ямаатай,

Эзэнээ дахаһан

Халтар нохойтой

Энхэ тунха амидаралтай

Элбэг баян сэдхэлтэй
Эгээлэй нэгэн
Эмгэн байлай.
Эмгэн гэртээ эбһээлжэ,
Эрхи барин хэбтэнэ.

Алаг эрезэн соохор
Аха дүү гурбан муура
Абдар һуулга дамжажа,
Аяга тагша унагаана.
Аба, эжы муурань
Амар тайбан унтана,
Эмгэй, үбгөө миисгэйнь
Эмгэнэй дэргэдэ зүүрмэглэнэ.

Газаашье, гэртэшье эмгэндэ
Гансахан бодол түрэнэ,
Гандамал дэгэлэйнь энгэртэ
Гуутай бурханиинь һанжаганана.
Өөдөө болоһон «Үбгэнөө»
Үргэлжэ эмгэн бодоно гэнэ,
Үбэгэр буурал дүрынь
Үнэндөө их үгүүлнэ гэнэ.

Одо, нара гэрэлтэһэн
Оодон жаахан гэртэ
Долоон мууратайгаа хамта
Энэл эмгэн амидарһаар...

Утаа сохиһон уняарынь
Унаа морин ябаха шэнги,
Эбэртэй туулай унаһан
Жаахан сагаан үбгэнэй
Эльбын юм шэнги үзэгдэжэ,
Эрьежэ мүн харагдахада,
Хашан жэгтэй ябадалые
Хашархажэ эмгэн гайхаба,
Шэхэтэй хүндэ хэлэлтэгүй гэжэ

Шэн сэдхэлнээ хүзэглэбэ.
Долоон муурань гэртэнэ
Табтай аятай хэбтэнэ,
Дахажа гүйдэг нохойнь
Дала, яһа мэрэнэ.
Хөө ноохой суглуулжа,
Хүхэ хулгана гүйлдэнэ,
Үүдэ хаалгань онголзожо,
Үнэнэ тооһо бурьяна.
Ноолуур үһэнэ арбайһан
Ноолуулжа эрхэлүүлжэ үлүү гараад,
Этгээд дэгжин ямаадын
Энгэрэй үбһэ зулгаана.
Үндэр эбэрээ сэрбэлзүүлжэ,
Үлэн сахалаа гозолуулжа,
Үнэр шэмээ абан
Үргэжэ турьян сортолзоно.
Эмгэн гэрһээ гаража,
Хөөжэ ямаануудаа тууба.
Хадаг уяатай хүхэ һэрхэ
Холохон гараад эдинэ,
Хонхо зүүлтэтэй сагаан ямаа
Хаа-яа маарана.
Даабуу ехэ болоһон
Далбин томо ухана
Данагар эбэрээ үргэн
Далиижа ерээд мүргэнэ.

Сэнхир эшэгэ, хүхэ борлон
Собхоржо дэгдэн хүрэнэ,
Сэлигэр тала, уудам хүнды
Сэсэг набшаар алаглана.

Эмгэнэй гараһан дараа
Эрьеэд ерэхэ зуурандань
Эрхэ гурбан муура
Эрхэ дураараа болобо.
Эжы аба муурань

Эбһээлэн, һуняан үндыбэ,
Эмгэй үбгөө миисгэйнэ
Эмгэнэй оронһоо бууба.

Эбэртэй туулай унаһан
Жаахан сагаан үбгэнэй
Гуутай бурхадын үмэнөөр
Сүүтэн сүүтэн үнгэрхэдэ,
Долоон муурын нюдэ
Дооронь оложо харалай.

Хүгшэн муура түрүүлжэ,
Хөөжэ гараба туулайе,
Эмгэн муура нэхэжэ
Үлдэжэ гараба үбгэниие.
Эбэртэй туулай дүүлижэ
Эргэнэг дээгүүр харайжа,
Эмгэнэй боро абдарын
Эбдэрхэй тагаар шургаба.
Абдарай таг мүргэжэ,
Аба муура мухариба.
Эбдэрхэй һандалида тээглэжэ,
Эжы муура эбхэрбэ.
Аха дүү гурбан муура
Ара араһаа унаба.
Дээрэ дороо орожо,
Дэнтэй дунтай болобо.
Амидажа хүлгэһэн мууранууд
Амисхалаа даран хүлгэнэ.
Хүлэй боро абдарт
Хүндэтэ үбгэн амарна.
Эбэртэй туулайн абдарһаа
Эрьен гаража дүүлихэдэ,
Отожо манаһан мууранууд
Огло хүрэн харайба.

Абдар һаба дамжажа,
Арада, урдаа оробо.

Аяганай шэрээ тойрожо,
Хойно урдаа гараба.
Зууха яндан орожо,
Зураг жааза унагааба.
Гүхэ хюрөөдэ дайралдаад,
Гүйд майд болобо.
Халиба таг унагаажа,
Хангир жэнгир хиилгэбэ.
Данха домбо ханхинуулжа
Дан ян дүнгэнүүлбэ.
Эрьен тойрожо мушхаралдан,
Эндэ тэндэ хүрэлдэбэ.
Эмгэнэй оры буулгажа,
Эбхэлжэ эмхилһэниинь тарааба.
Амаргүй ядарһан үбгэн
Амаа ангайн эбһээлбэ.
Хооһон тагша тэбэреэд,
Харам нойрондоо абтаба.
Туулайн араһаа мууранууд
Тон хурдаар нэхэбэ,
Дүү мяунь ехэдэжэ,
Дураараа болобо тэдэ.

Үбгэн муура ядараад,
Үбэг үбэг гэшхэлжэ,
Эмгэн муурын дэргэдэ
Эбһээлэн һунан унаба.

Аба муура залхууржа
Абдарын урда хэбтэшэбэ.
Эжы муура түбэгшөөжэ
Эмгэнэй дэриие дэрлэбэ.

Эмгэн ямаадаа эрьюулжэ
Үлдэжэ гэр руугаа тууба,
Үймэжэ бужигнаһан байдалтай
Хамаг юумэнь һандаранхай,
Хахаржа хүглэрһэн һүйдтэй

Хашан жэгтэй ябадалые
Хашархажа эмгэн гайхаба.
Эбэртэй туулай хараад,
Эмгэнэй шарай гэрэлтэбэ.

Абдарайнгаа тагые хэхэжэ,
Эмгэн үбгэниие хараба.
Модон тагша тэбэрээд,
Манай үбгэн унташаба.
Өөдэ болоошын бараа
Мүнөө болотор үгы хэн.

Бишихан энэ үбгэн
Ерэжэ залархань энэ үү.

Юрэ бусын ябадал
Юртэмсэдэ байха юм,
Эмгэн амандаа гүбэржэ,
Энхэржэ иигэжэ бодобо.
Гайхан баяр боложо
Ганаа сэдхэлынь тайбшарба,
Уучлашагүй ябадалые тэбшэжэ,
Урмаа хүрэн баясаба.
Үбгэниие абаад эмгэн
Үргөөд дэргэдээ табихадань,
Хүгшэн муурань ерээд
Үмхөөд орхибо үбгэниие...

Галын хайша баряад
Бодоод ерэбэ эмгэн,
Эрхэ муурануудаа зэмэлжэ
Намнажа гараба араһаань,
Хүгшэн муура зугадажа
Ханын модо дамжаба.
Эмгэн муура элдүүлжэ
Эргэнэг доогуур шургаба,

Аба, эжы муура
Абдарын араар тонгойбо,

Аха дүү гурбан муура
Аяганай шэрээ тойробо,
Эмгэн хайшаа далайгаад,
Эридээр намнажа оробо.
Муурын гэдэһэндэ үбгэн
Мухарин бүмбэрэн һэрээ,
Эдимхэй муурын аманһаа
Эрхим үбгэн буулай.

Жаахан сагаан үбгэн
Жартагар нюдөө онилзуулжа,
Олбог хибэс дээгүүр гүйбэ,
Ороной хүндыгөөр харайба.
Эмгэнэй дэргэдэ жэрыжэ
Эргэнэг өөдэ абирба,
Эбэртэй туулайгаа унаад
Эрьелдэн тойрон дүүлибэ.
Юрэ бусын ябадалы
Эмгэн ехээр гайхана...
Хүгшэн муурта үмхүүлээд,
Ха! Баһа хайшан гэхэнь бэ...
Эльбын юм шиг бүхы юумэнь
Эрьежэ гуримдаа оробо,
Өөрсөг жаахан гэрынь
Ордон сагаан үргөө болобо.

Эндэ тэндэһээ мууранууд
Маряан гэтэнэ һэргэлэн,
Һахал нюдөө хүдэлгэн
Һабаагүйрхэжэ харана.
Энэшни зүүдэн үү! - гэжэ
Эмгэн дуу алдалаа.
Эбэртэй туулай унаһан
Жаахан сагаан үбгэниие
Хаража гайхаһаар эмгэн

Хайшаа табяад һууба.
Гал хүлөө түлижэ,
Дэн зулаа үргэбэ.

Үдэшын ябадал мартагдажа
Үльгэр иигээд жаргаба.

Эртэлжэ бодоһон мууранууд
Эрхэлжэ нааданшьегүй
Хэлэ амаа долёон
Хүл нюураа угаана.

Эмгэн гэртээ эбһээлжэ
Эрхи барин хэбтэнэ,
Долоон мууратайгаа эбтэйхэн
Дүнгэр дүнгэр ярина.

Эрхэлжэ дэгдэһэн ямаадынъ
Энгэр бараадан бэлшэнэ,
Хүдэр нэрэтэй нохойнь
Хов хов хусана.

Энэ үльгэр иигэжэ түгэсөө
Эрьюулжэ-тойруулжа
бодобо уу дүү нар минь!

VI

ХҮНДЭЛЭЛЭЙ ЁНО

Бэеэрээ – баатар, сэдхэлээрээ – бурхан, багшамнайл даа

1969 оной зун Д.Банзаровай нэрэмжэтэ Бурядай багшанарай институтдай түүхэ болон хэлэ бэшэгэй факультедэй буряад таһагта орохоор шалгалтануудые тушаагаа бэлэйбди. «Буряад хэлэн дээрээ оройгүй, дороо оёоргүй» гэхэн гаршагтай сочинени бэшэхэ даабари эгээл түрүүшын шалгалтада байгаа. Нэгэ хуурида аяар 8 хүн азаяа туршалсахаяа ороһон аад, энэл шалгалтын дүнгүүдээр хахадһаа олонхимнай «хиидэшэһэн» бэлэй даа. Эндэ би өөрынгөө багшые – **Даша-Нима Доржиевич ДОРЖИЕВЫЕ** эгээл түрүүшынхээ хараһан хүм.

...Үүдэн нээгдэжэ, энеэбхилһэн шарайтай, эршэтэй шанга дуутай дундуур наһанай хүн орожо ерээд, бидэндэ угаа дулааханаар, мээхэйгээр хандаха зуураа бардаастай ульһатайгаар хэлэһыень мартадаггүйб: «Удха һайтай, тобшоһон юумэ бэшэгты. Юрэл буряад хэлэ үзэхэ ёһотой, хэрэгтэй гэхэн ниитэ үгэнүүдые аладлажа, һонирхоһоор жэшээтэйгээр, сэдхэлһээ бэшээ һаатнай, тааруу гэжэ тоологдохо. Юундэ та буряад хэлэнэй багша болохоёо шиидээбта? Юрэл, нэгэ тээ һурахал ёһотой ха юмбиб гээд дурата-дурагуйшые һаа, иишэ орохом гэжэ тэгүүлһэнэйшые үлүү. Сэдхэл соо...», - гээд, тэрэ нэгэ заа зогсолто хэжэ, нюур шарайемнай адаглангыар шэртэн үргэлжэлүүлбэ. – Сэдхэл соо нэгэл жэгтэй, таабаритайхан татаса байха ёһотой юм. Түрэл хэлэндээ, түрэл литературадаа... хэнэйтнай досоо тиимэ хүлгүүшэг хүсэл бии гээшэб, аа?

Мүнөөдэр лэ энэмнай мэдэгдэхэл даа. Зай, дан удаан шашашаба гүб, сагаа гамная, урилдаандаа ороё».

Багшын богонёор, тобшоор бэшэхэ гээшые нь сахингүй, хуудануудыг хубарюулан «табилуулбаб». Дүүргэжэ шахуу байхадам, багша дүтэлжэ хэргылээдхибэ: «Хиидэхээл ханаа хат даа. Ехые бэшэхэдээ, хүншни сэглэлтын тэмдэгүүдээ алдаха, гол бодолхоо хадуурха – юрэдөөл, юрэндэгтэй».

Һүүлшынь үгэнүүдһээ залд гэбэшье, ехэшье маргангүйгөөр бэшэнтэй суг хүдэлмэрээ тушааб. Нүгөөдэрынь ханада үлгөөтэй саарһан дээрэ сэгнэлтээ харахаяа ерэхэдэмнай, хахадһаа үлүүмнай «хангалтатай бэшэ» сэгнэлтэдэ һундалданхай, харин минии фамили тушаа һулаханшыг хаа, һэнэгтэйхэн «гурбахан» гургыхадажа һууба. «Таба», «дүрбэнүүдые» абаашадтай адли баярлаад, пуглигархан «хасарнуудтай» һөөл хөөрхэн 3-даа дохёод, эрьелдэн гэхэйм, портфелег һугабшалһан, мэшээһэн шарайтай Даша-Нима Доржиевич уулзашаба. «Зай, Захаамин басаган, торосолдоо гүш даа? Бэшээг һайн тушаа, галхан ошохон би ишнии үгэ соо. Энэ гурбаш юунш бэшэ, бүгд голхор», - гэбэ.

Бишье энэ үгэһөөнь бүри урма орожо, удаадахи шалгалтануудаа эрхим сэгнэлтэнүүдээр тушаажа ороо һэм. Иигэжэ Даша-Нима Доржиевичай лекцинүүдые, хужарламаар һонирхолтой хөөрөөнүүдые нь шагнаха, һайхан сагаан сэдхэлэйнь ошондо дулаасан ябаха аза талаанда тудалдаа бэлэйб.

Юрэдөөл, багшамни гүн ухаанайнгаа, оюун бэлигэйнгээ талаар бусад багшанарһаа тад ондоо, ямар нэгэн бурханай хайрын ошо бадаргаан ябадаг һэн ха. Гуурһаа туршадаг, бэшэдэг оюутадтаа илангаяа мээхэй, халуухан, дулаахан үгөөр ото дэмжэхэ. Манай группын Сергей Бабуев, би гээд, ахамад курһаа Базар-Сада Цыденов, Цыден Оборов, доошоо курһаа Нина Артугаева, Дондок Бальжинимаев, Москвагай Литературна институтһаа перевод абаад ерэхэн Цыдып Цырендоржиев – эдэ бидэ зоной юу хээ бэшэһыг суглуулаад, гэртээ абаад ябашаха. Нэгэ хэды болоод, машинка дээрэ сохигдоһон нилээн зузаан гар бэшэмэл харуулхадаа, үер баяраа мэдүүлхэл даа.

- Мүнөө һүнээ һуужа тоншооб. Саарһан дээрэ нэрэтэй, саһан дээрэ муртэй болохынтнай түлөө. Ерээдүйдэ уран зохёолшын зам шэлэхэ гээ хаа, хүбүүдтэ таталая байхагүй. Басагадай заяа гээшэмнай ондоо. Хүнэй һамган болохо, үри үхибүүд түрэхэ.

Энээнһээл боложо, басагадшни бэлигээ хосороодог юумэл даа. Шуя-Ханда Базарсадаева, жэшээн, ямархан шүлэгүүдтэй үхин һэн бэ? Халагламаар лэ байдаг, теэд яахабши? Хадамда бү гара гэхэ бэшэш... Гайтайхан шолмонууд хат даа... - гээд, нюдэнэйнгөө шэл заһасагаан үгэлшэхэл даа.

Иигэжэ бидэндээ, Бавасан Абидуевай нэрэмжэтэ «Залуу наһан» гәһән литературна нэгэдэлэй гәшүүдтэ ямар нэгән ондоо түрэлэй зондо мэтэ, бусадһаа илган һагад хандадаг байһыень гайхан һанадагби. һүниие һүнилэн манай шүлэг, рассузуудые машинка дээрэ хән тоншохо бэлэй? Ондоо сүлөө саг багшадамнай үгыл байгаа ёһотой. Кафедра дааха, эрдэмтэ хүдэлмэрээ эрхилхэ, лекци уншаха гэхэһээ эхилээд, ажалынь захагүй, задалшагүй ехэ һэн бээ.

Тиэхэдэ бидэ нилээн гүлмэр ябаабди. Гүн гүнзэгы удхатай эрдэм шэнжэлгын хүдэлмэринүүд тухайнь, орёо зүришэлдөөтэ байдал соогуур буряад хэлэнэй хүгжэлтын талаар өөрын бата хараа бодолоо хамгаалан, тэмсэл соогуур ябаһан тухайнь тухайлхаһаа бэшэ юу ойлгохобиди даа.

Нэгэтэ номой сан соо хоёр багшанарай иигэжэ хоорондоо хөөрэлдэхыень дуулажархиһан хүм.

- Яахадаа оюутаднай Даша-Нима Доржиевичые дахаад һаладаггүйб? Гипнозтой юм аабы?

- Бидэн шэнги городой бэшэ, талада түрәһән, талада үдәһән хүн ха юм даа. Газарай хүшэ энерги һайсал абаһан байгаа бээ. Тэрэ элшээрээ татана бэшэ гү?

- Яагаа һонин «теори» дэбжүүлбэш. Хүдөө гаража, хүл нюсэгөөр гүйхэм гээшэ гү?

Мүнөө һанахадам, эдэ үгәнүүд нилээн зүйтэй мэтэ. Үлгән Дэлхэй эхәһээ, Үндэр Тэнгәри эсэгәһээ элшэ хүшыень абажа шададаг хүдэр баатартал адлил даа, манай багша.

Минии хоёрдохи курсда һуража байхада, Даша-Нима Доржиевич «Залуу наһан» нэгэдэлэйнгээ гәшүүдые суглуулаад, иигэжэ хэлэбэ:

- Зай, шүлэг бэшэлгээ ормоглоо болоод, өөрынгөө уута соо дараад, ханзалаад бү һууя, дэлхэй түбидэ бидэбди гэжэ өөһэдыгөө харуулаад туршай. Үбсүү шааха үндәһән мүнөө дээрээ үгы. Омогложо ордоһолхонь эртэ. Хүйхэр Дашаһаа бэшэ хәншые тиигэжэ солгёотохоб даа. Гэбэшье байһанаа үбэртэлхэдөөд, «Буряад үнэн» соо һуудаг манай хада хабсагай мэтэ түшәмэл Цырендулма Дондогойдоо ошоё. Оюутамнай ябаһан өөрымнай хүн, хатан хаамнай бшуу даа, - гэжэ бидэнээ «Үнэн» руу эльгәәһән юм.

Иигэжэ Даша-Нима Доржиевичай ашаар «Буряад үнэнэй» соёлой таһагта ажалладаг эгэшэ нүхэр Цырендулма Цыреновна Дондогойтой танилсаа һэм.

Нюдэнэйнгөө шэлэй саанаһаа сэсэн ухаа сэсэглүүлһэн харасаар адаглан шэртээд, анхарал хайнаар хандаһан юм. Иигэжэ «Буряад үнэндэ» түрүүшын шүлэгүүднэй гаража, арюухан булагай амта амсаһандал болоо һэмди.

«Зоной анхаралда залуу бэлигтэниие зууршалха гээшэ тон харюусалгатай хэрэг, зууршалһаншье, зууршалуулһаншье хүндэ юрын бэшэ үйлэ мүн» - гээд, Цырендулма Цыреновна уншагшадай анхаралда шүлэгүүдыемнай дурадхахадаа, бэшээ бэлэй.

Буряад хэлэ бэшэгэй, мүнөөнэй ород хэлэ бэшэгэй талаар гүн гүйсэд мэдэсэтэй эрдэмтэн байхаһаа гадна Даша-Нима Доржиевич хуушанай бэрхэ монголшо мүн бэлэй. Бидэндэ хуушан монголоор тусгаар хэшээлнүүдые үнгэргэдэг, удаань «Буряад үнэндэ» ороод ажаллажа байхадам, «Хуушан монголой хэшээлнүүд» гэхэн гаршагтай материалнуудые газетэдэ дурадхаа һэн. Аша туһатай үүсхэл һэн. һонирходог зон эдэ хэшээлнүүд-толилогонуудые хайшалжа абаад хадагалдаг, бишыхан ном болгожо согсолоод, үзэдэг байба. Мэдээжэ уран зохёолшо, Буряадай Гүрэнэй шангай лауреат Б.Н.Жанчипов иигэжэ хөөрөө бэлэй:

- Аргагүй үргэн мэдэсэтэй хүн ааб даа. Алайрһаа эхилээд Агын дайда хүрэтэр сугларһан оюутадые-ерээдүйн багшанарые хурган хүмүүжүүлжэ гаргаһан буянтай багшамнай гээшэл даа, Даша-Нима Доржиевич. Һайн сэдхэлтэй, эсэгэ янзаар оюутад тухайгаа һанаагаа зободог хуушанай хатуужалтай хүн. Дээдэ хургуулида һурахадаа, сталинска стипенди абадаг байһан, хахадыень эжыдээ эльгээхэ, нүгөө хахадаарнь эдеэлхэ, хубсаһа, номоо абаха – аргагүй нягта бэрхэ байһан ааб даа, бүри залууһаа.

Буряад таһагайнгаа «Эрдэм» газетые гаргадаг байһан тухайгаа Булад Намдакович хүрэбэ. Үе залган Сергей Бабуев, удаань би энэ «Эрдэм» сониной редакторнууд ябаабди. Даша-Нима Доржиевич уран зохёолшодтой уулзалгануудые эмхидхэдэг һэн. Чимит Цыдендамбаевтай, Цырен-Базар Бадмаевтай уулзалганууд илангаяа һанаанда хадуугдама, ерээдүйн замдамнай юрөөл мэтээр соностоһон һайн һанал хүсэлэй үгэнүүдтэй, дэмбэрэлтэ удхатай һэн гээд дурсамаар юм. Даша-Нима Доржиевич Буряадай уран зохёолшодтой дүгын хани харилсаатай, тэдэндээ тон өөрын хүн бэлэй. Бэлигэй утаһаар холбоотой мэтэ. Зохёолой хүсэтэй хурса гү, али һула талануудые, уран аргуудые юрэл

шүүмжэлэгшын хараагаа шэнжэлээд орхидог бэшэ, харин литература тушаа өөрын нарин мэдэрэлтэй, мэдэсэтэй байгаа ха юм.

Даша-Нима Доржиевич пенсидээ гараад, сүлөөтэйшэг болоходоо, хааяа редакцида ороод гарадаг заншалтай болоо. Уулзаха бүрээ багшынгаа гарын барижа мэндэшэлдэг, адис үршөөл абахыг хэдэһэндэл толгойгоо тонгойлгон гартань халта няагаад абадаг һэм. Багша лажаганаса энеэшэхэ: «Энэ Булад та хоёр ямарабта даа. Лама хараанай хүн бэшэб, яасагаалдадаг юумта...»

Багшын дэлхэй мэтэ дэлгэрыг дахинаа сэгнэһэндэл болодог һэм.

2002 ондо «Буряад үнэн»- «Дүхэриг» сониной «Бурядай түрүү хүнүүд» гэхэн конкурсын «Сагаан үбгэн» гэхэн номинацида илажа, лауреат болоходонь, энэ хэрэгтэ сэхэ хабаатай байһандаа тон урмашаа бэлэйб. Буряад дэгэл, малгайгаа ёһорхуугаар үмдөөд, түрүү зоной тоодо тайзан дээрэ һуухадаа, жабхалан түгэс жаргалаар халинхай бэлэйл, нюур шарайнь. Магад, арадай зүгһөө иигэжэ хүндэлэн ёһололго сэдхэлдэнь эгээл үндэр, эгээл халуун амаршалга, энхэ мүнхын тэмдэг мэтээр һанагдаа һэн гү? Элинсэг хулинсагай эртэ урдын буян, угынь үргэлжэлүүлхэ үри хүүгэдэйнгээ, аша зээнэрэйнгээ арюун харгы зүгнэһэн байгаа ёһотой.

...Агада хүдэлжэ байхадань, Даша-Нима Доржиевичта бэшэг бэшээ һэм. Ехэшье удаан болонгүй, тэрэ харюу бэшээ. Энэ бэшэгынь гүйсэд зандаа толилогдохонь:

«Гая, шинии бэшэг абажа, ехэ баярлабаб. Шамда, нүхэртэшни, үхи хүүгэдтэтнай Шэнэ жэлээр амаршалга, мэндые хүргэхэ байнаб. Һайн байхыетнай хүсэнэб.

Шүлэг юумэ бэшэхээс болёогүй, «Үнэндэ» ороод, Һайн хүдэлжэ байһандаш ехэл урматай байдагби. Шинии бэшэһэн шүлэг, репортаж г.м. ходо уншажа баясадагби. Январин 1-эй газетэдэ «Шэнэ бүлэнүүд мүнделнэ» гэхэн «информаци» Г.Дашеева гээд автортай байба. Шамһаа бэшэг абаһан байжа, энэ шинии корреспонденти гэжэ ойлгобоб. Урдань ходол Г.Базаржапова гээд байдаг һэн бээ гэжэ һананаб. Тэндэш Байрон түрүүтэй (хар.ред.Гармаев Р.Б.) олон зон бурфагайхид байха даа: Дашибылов, Хамаев, Дондогой, Дамбаев Д-Р... олон даа. Шэнэ жэлээр амаршалгыг, энхэ элүүр, ажалдаа амжалтатай ябахыг хүсэнэ һэн гээд тэдэндээ, бурфагайхидтаа хэлээрэй. Бэрхэнүүд лэ гээшэт гээрэй – ехэ хэрэг бүтээжэ байна ха юм.

Зай, тиихэдэ сүлөөгүйшыг байгаа һаа, үбгэн багшадаа бэшэг бэшэһэншни ехэ Һайн гээшэ. Мүнөө дээрээл ядалдана ёһотойш. Үхибүүд бага, тиигээдшыг ходо ябаха ажал (мэдээсэлэй таһаг гээшэш тиимэл гэжэ

ойлгоноб) эхэнэр хүндэ хүндэ байна ааб даа. Удахагүй бараг болохо даа. Тиигээд лэ ажаллаад лэ байха юм. Манай Агын Жугдурова Д., Дондогой Ц-Д. г.м. үни удаан ажаллажа, хүн зондо хүндэтэй, мэргэжэл хайтай эхэнэрнүүд боложо ябана ха юм. Тиигээдшые хэһэн, бэшэһэн юумэншни тэрэ үдэртөө хүндэ хүрэжэ уншагдана. Нам мэтын уншагшад таанадай бэшэһэн юумэ уншахадаа, уулзаад хөөрэлдөөд тараһандал байна гээшэ ха юм (таниха байһан хойноо). Саашадаа улам томо юумэ бэшэнэ аабзаш.

Би баһал шабинараараа үдэрһөө үдэртэ уулзажа, буряад хэлэнэй кружок (факультатив гэдэг юм, түлбэритэй) ябуулха, баһа «Залуу багша» гэжэ гар бэшэмэл журнал гаргаха г.м. байнабди даа, хайнууд лэ.

Тиихэдэ шинии бэшэгһээ улам гуйха зүйл иимэ. 1974 оной майн 16-да «Буряад үнэндэ» «Танилсагты, шэнэ нэрэ» гэхэн буланда минии кружогой гэшүүн Доржо-Ханда Бадмаевагай шүлэгүүд гараа һэн. Тэрэнһээ хойшо шүлэгүүдээ эльгээ гэхэдэ болохогүй, эшэмхэй басаган даа (мүнөө һамган ааб даа, олон хүүгэдтэй). Мүнөө окружной пионернүүдэй ордондо хүдэлнэ. Би шүлэгүүдһээншэ шамда эльгээхэмни. Ши Дашабылов, Дондогойнуудтаа «Толи» гү, али «Уран зохёолой хуудан» г.м. забһараар эдэ шүлэгүүдые нэгэ доро (удхань холбоотой) гаргыт гэнэ һэн гээд үгыш даа. Баһа һанаагаа табилсана аабзаш даа. Январийн тэнгһээ хойшо ном һударай хэрэгээр Улаан-Үдэ орохо һанаатай һэм. Уулзажаш болоно бээбди.

һүүл доро багша Д-Н. Доржиев мүн. 5/1-77.

Бэшэг үнинэй абаһан аад, энэ бэшэбэб. Адресни үни һэлгэһэн: 674460 Читинская обл., пос. Агинское, ул. Клименко, д. 11-13. Д.Д.Д».

Багшамни энэ захяа бэшэгээр заяа буулгаһан ха гээд юундэшыеб толгойдом ороо юм һэн. Харин Даша-Нима Доржиевич эдэ мүннүүдыем уншаад, магтаал соло дуудабаш, һаахаруулхаяа һанаа гүш даа, үбгэрһэн намайе гээд намаяа зэмэлээ гээбы. Эдэ мүннүүд – гансашые өөрһөө бэшэ, суг һураһан бүхы нүхэдэйнгөө һанаа бодомжые баглаалан сэдхэлэй сэсэг болгон баряа һэм багшадаа.

Бэлигүүн толийо

бэлэг мэтэ эрдэмлэн заяаһан,

Бишэрэл хайрын

Үршөөлөө үргэн залаһан

Бии бэлигээ бидэндээ залган зорюулһан

Бэеэрээ – Баатар, сэдхэлээрээ – Бурхан,

Багшамнайл даа.

2015 он

Заяата «Зальбарал»

Галина Базаржаповагай шэнэ номтой танилсалгын үдэшэ

Угталга: “Наадан” гэхэн жэшээтэ фольклорно ансамбль амаршална.

Уулзалга нээлгэ: “Тэрэнги” ансамбль “Мэгзэм” гүйсэдхэнэ.

Оролто үгэ:

- Амар сайн, амгалан болтогой хүндэтэ айлшад, багшанар, хурагшад! Сагай хайханда, үдэрэй үлзидэ мэдээжэ ирагуу зохоогшо, түрэл нютагаа түүрээн магтагша Галина Хандуевна Базаржаповагай “Зальбарал” гэжэ шэнэ номой хэблэгдэжэ гараһанда үнэн зүрхэнһөө баярлан, уянгата шүлэгүүдэйн удхатай танилсахаа сугларһан байна гээшэбди.

Энэ ехэ хайндэртэмнай Ородой Холбоото Уласай Уран зохоолшодой, Сэтгүүлшэдэй холбоонуудай гэшүүн, Буряадай арадай поэт, Ородой Холбоото Уласай ба Буряад Уласай соелой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Ярослав Гашегай нэрэмжэтэ шангай лауреат, “Байгал” сэтгүүлэй эрхилэгшэ – нютагаймнай басаган өөрөө хүрэжэ ерэнхэй. Альга ташалгаар угтая.

1 хүтэлэгшэ: Амаршалгын үгэ Галина Хандуевнада үгтэнэ.

2 хүтэлэгшэ: Мүнөө бидэ бэлигтэй ирагуу найрагшын зохоохы замтай танилсая. Галина Базаржапова (нютаг нэрэ Доржи-Ханда) 1952 оной Луу жэлдэ нэгэдугаар хойһо угай мэлзээтэн аймагай малша айлай бүлэдэ түрэхэн намтартай. 1969 ондо Үлэгшэнэй дунда хургуули, 1974 ондо Доржи Банзаровой нэрэмжэтэ багшанарай дээдэ хургуулиин буряад хэлэ бэшэгэй факультет амжалтатайгаар дүүргээ.

1 хүт.: «Буряад үнэн» сониной сурбалжалагшаар хүдэлжэ эхилээд, “Буряад үнэн” – “Дүхэриг” сониной редактор болотороо дэбжэн ургаа. Ударидажа ябаһан “Буряад үнэн” сонинийн 2008 ондо Ород Уласай хэблэлнүүдэй харалгада “Гран-При” шагналда хүртэхэн, Ород Уласай хэблэлэй Алтан жасада оруулагдаһан байна. 2002 ондо Ород Уласай Үндэхэтэнэй эрхим сонин гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэхэн бэлэй.

2 хүт.: 1983 ондо “Эхын энхэрэл” (“Нежность матери”) гэхэн шүлэгүүдэйн түрүүшын согсолбори хэблэгдээ һэн. 2001 ондо “Уулзуур” – (“Соприкосновение”) – гэжэ нэрэтэй уянгата шүлэгүүдэйн хоёрдох согсолбори мүнделөө.

1 хүт.: Энэл жэлдэ ород хэлэн дээрэ “Дыхание Хангая” гэхэн номын гараа. 2007 ондо хэблэгдэхэн “Одото заяа айладхыт” гэхэн ном соонь рассказауд, туужа, замай тэмдэглэлнүүд оронхой. Агууехэ Булгар, Агуу

Монгол улас түрын 800 жэлэй ойдо зорюулга, Дагестанай, Хакасиин харгынуудаар аяншалга - одоол гое даа. Үлэгшэн нютагай солото хүнүүд тухай зураглалнууд ороо.

2 хүт.: Уян шүлэгшын зүрхэ сэдхэл түрэл хургуулитайгаа таһаршагүй холбоотой. Мэдээжэ композитор Пурбо Дамирановтай хамта найруулһан “Түрэл нютагайм хургуули” гэжэ дуун хургуулиимнай гимн болонхой. Холоһоо ерэхэн айлшадые угтан, хурагшаднай, багшанарнай энэ дуугаа хангюурдажа байдаг.

1 хүт.: 2017 ондо бэлигтэй уран шүлэгшын “Зальбарал” гэжэ уянгата шүлэгүүдэй табадахи ном мүнделбэ.

“Зальбарал” – замби түбиингөө захагүй баялигыг болгоомжотой наринаар хэрэглэе, оюун болбосоролто, одо заяата замаар хүмүүн түрэлтэн дабшаһай –иимэ бодол үргэн түүрэнэ.

2 хүт.: Номой эхиндэ автор уншагшадтаа хандан уянгална:

...Үндэр үршөөлтэй нангин газар лэ –

Үнгэтэ сэнхирхэн Тугаа хийсхүүлэе,

Үнгын хогоосон бодолоо орхеод,

Үлзы һайханай эхиие дуудая.

1 хүт.: Энэ номдо Буряадай арадай уран зохоолшо, түүхын эрдэмэй доктор Ардан Ангархаев “Замби түбиин зальбарал” гэжэ оролто үгэ соогоо Галина Базаржапова буряад шүлэглэлдэ шэнэ шэглэл, шэнэ уянга, шэнэ бодол асарна гэжэ онсо тэмдэглэе. Энэ номынь арад зонойнгоо нөөсэ баялигта нэмэри болог, оюун бэлигтэй уран шүлэгшэн бүхэдэлхэйн омогорхол болохонь болтогой гэжэ үрезнэ.

2 хүт.: Уянгата шүлэгүүдэйнь согсолбори Алханада, Намнанай багшада зорюулагдаһан “Зальбарал” гэжэ шүлэгөөрнь эхилнэ. Тус ном 9 бүлэгһөө бүридэнэ. Энэ дэлхэйдэ хүмүүн түрэхэн үндэр үүргэ тухай бодол түрүүшын бүлэгэй гол темэ болоно. “Хүмүүн боложо түрэхэдэм” дуун зэдэлнэ. Үгэнь Галина Базаржаповагай, хүгжэмынь Булад Бадмаевай. Хургуулиин директор Баярма Сергеевна Дамдинова гүйсэдхэнэ.

1 хүт.: Энэл бүлэгтэ ороһон “Хүршэдөө - Дарижаб ахайда” гэжэ шүлэгынь 8-дахи классай хурагша Люда Дондокова уншана. Тэрэ Дарижаб ахайн аша басаган болоно.

2 хүт.: 2 бүлэг – “Боди сэдхэлэй мүннүүд”. Нүгэл хилэнсэхэе огтолон холодожо, нигүүлэсхы еһоор хүн зондо туһалан ябаха сэдхэл – боди сэдхэл гээшэ. Будда бурханай номноһоор, Зүүн Зүгэй гүн ухаанай үндэхэн болоһон, Бүгэдэ Дэлхэйн Боди сэдхэл гэгдэхэн ехэ эрмэлзэл тээшэ Галина Базаржаповагай шүлэгүүд уряалан даллана.

...Эльгэн тоонтом эжэлүүдгүй ханагдаба досоом,
Эжым хүсөөһэн үрмэн яаһан амтатай бэлэй,
Ээм мүрэнъ Дара эхын энэрилэй түшэг мэтэ,
Энхэрэл харасань – Янжинлхамай ирагуу хүгжэм мэтэ.

Төөбиим найруулһан сүсэгытэй мойһон амтан һэн,
Түһөө шарайнь угай удхаар халинги һэн,
Тэнгэрийн хүүхэн – Манзан Гүрмэ төөдэй һэн гүт?
Түрбэл энхэлиг Тожоон төөбии алдартай һэн гүт?

Ядахын сагта, дуулахын сагта танаа дуудадагби,
Яларма толормо дүрэтэй болгон дурдадагби,
Энээн мэтээр хэн хэмнай хэзээдэшье
Эхэ гарбалаа, эсэгэ угаа ёһолдог лэ.

Наруул нулимсын һубарилые яажа тогтооһоб,
Нара, Нарандал агшание яажа мүнхэрүүлхэб –
Бисалгал абаһан мэтэ – алтарганын дүрэхөө
Боди сэдхэл мүндэлһэн мэтэ, энэ үзэгдэлһөө.

“Абарал” поэмэ, “Алтарганын үрэ”, “Соодой ламын соло”, “Һүнэхэд хаагуур һүндэлнэб”, бусадшые шүлэгүүдынь уншажал-уншажал бай гэмээр. “Сандан-Жамса таабайн дурасхаалда” гэжэ шүлэги нь зээ хүбүүн (правнук) 8-дахи классай һурагша Намсарай Цыденов уншана.

1 хүт.: 3-дахи бүлэг – “Удхатай ушаралнууд”. Энэ бүлэг соо автор өөрынгөөшье, хүнэй ажабайдалдашые болоһон ушаралнуудые дурдана. Дайнда мордохон Баяр абгын һүүлшын зам, һайн дураараа һалаһан хоерой гашуудалта инаг дуран, Долгор хээтэйн һүүлдэ үлэхэн абаралта худаг гэхэ мэтэ. Танай анхаралда 9-дэхи классай һурагша Бальжима Очирова “Һамаарал” гэжэ шүлэги нь уншана. Энэ шүлэги нь Зүүн зүгэй эмнэлгын түбэй эмшэн Сэбэгжаб Доржиевич Туртуевта зорюулагдаа.

2 хүт.: 4-дэхи бүлэг “Дүлэтэйхэн дүрбэн мүннүүдни” гэжэ нэрэтэй. Эдэ мүннүүд соо богонеор, удхатайгаар ажабайдалда дайралдадаг үзэгдэлнүүд уран гоёор зураглаатай. Танай анхаралда 3-дахи классай һурагшад шүлэгүүдые уншана.

1 хүт.: 5-дахи бүлэг “Япон аялгаар” гэхэн гаршагтай, гурбан мүртэй шүлэгүүд болоно. Зүүн зүгэй маягаар Дондок Улзытуев болон Лопсон Тапхаевһаа эхилээд, ородоор бэшэдэг Баир Дугаров болон Намжил

Нимбуев хүрэтэр зохоолшодой дунда Галина Базаржапова өөрынгөө
һуури эзэлнэ.

Жэшээн:

Даруухан эжынгээ

Үльмыем тааладаг шэнгээр

Дара Эхын үльмые таалаһайб.

Одоол таабари мэтэ япон маягаар бэшэгдэһэн шүлэгүүдые 2-дохи
классай һурагшад уран гоеор уншана.

Хүхсөөн уула, яахадаа

Хүрөөгүй байгаабиб Тандаа –

Хүгшэн эжынгээ буусада?

Доржи-Ханда нэрыем

Даржаганаса дабтаа гүш,

Далда нюусгай шубуухай?

Үүр сүүрээр бороо соогуур

Үолонго дүхэриглэшэбэ –

Һүеэ үргэбэб.

Зүүн тээһээ сагаан толон

Зүндөө задаршаба –

Сайгаар амаршалбаб.

Зүн бэлиг үргэһэн

Зуун тэмдэг тохёобо –

Зулаа бадараабаб.

2 хүт.: 6-дахи бүлэгэй “Губиин гоо үзэсхэлэн” гэхэн шүлэгүүдэй
үлхөөһөө “Хуа шаргал манхан губи” гэхэн шүлэгын 7-дохи классай
һурагша Дагба Дамдинов уншана.

1 хүт.: 7-дохи бүлэг – “Оршуулганууд”. Энэ бүлэг соогоо ород
бэлигтэй поэдүүдэй Елена Хоринскаягай, Андрей Румянцевай,
Михаил Шихановай, Светлана Нестеровагай, Анна Виноградовагай,
Татьяна Григорьевагай зохоохы замуудтай танилсуулна. Шүлэгүүдые нь
шадамараар, уранаар буряад хэлэн дээрэ оршуулаа бшуу.

2 хүт.: 8-дахи бүлэгын “Үдэр бүриин арюудхалһаа” гэжэ нэрэтэй. Энэ
бүлэгтэ дээдын бурхадай маани мэгзэм уран гоеор монголһоо буряадшалаатай.
Һургуулийн багшанар энэ хэлэг танай анхаралда дурадхана.

1 хүт.: Һүүлшын бүлэг “Зорюулганууд”. Зүрхэ сэдхэлдэнь хайратай, арад зоной жаргалай, хайн байдалай түлөө үнэн зүрхэнһөө оролдожо ябаһан уран шүлэгшэдтэ, хүтэлбэрилэгшэдтэ, эрдэмтэдтэ ульһа дулаан уянгаяа зорюулна. Захаамин аймагай Далахайн дунда хургуулийн буряад хэлэ ба литературын бэрхэ багша Хандажаб Дармаевна Дампиловада зорюулһан “Һайхан хуби хурылһаар” гэжэ шүлэгынь ород хэлэ ба литературын багша Долгорма Сергеевна Будаева уншана. “Бисалгалай толи” гэхэн зорюулгаар ном түгэсэнэ.

2 хүт.: “Зальбарал” номой удхатай танилсаба гээшэбди. 2015 ондо хургуулияа мүнгэн медалаар дүүргэһэн, Галина Базаржаповагай зохоохы зам тухай элидхэл бэшэжэ, эрдэм шэнжэлэлгын конференцидэ шалгарһан Буянтуева Бадмахандын шүлэгөөр энэ үдэшээ түгэсэе.

Тэнгэридэ яларһан одон шэнги
Түрэл нютагаа суурхуулаат,
Түмэн зондоо хүндэтэй
Түбшэн даруу Галина Хандуевна.
Эжы абын энхэрэлтэй нютагаа
Эльгэлэн шүлэгүүд соогоо магтаат,
Түмэн олон, олон жэлдэ
Танай нэрээр омогорхон ябахаб!

**Любовь Гуляева,
Жаргалма Будаева,
Захаамин аймагай Үлэгшэнэй дунда хургуулийн буряад хэлэ ба
литературын багшанар.**

2017 он

МАГТААЛ-ҮРГЭЛ

Уран зохёолшод гэжэ хэд бэ? Хүн түрэлтэнтэй адли Сансарын жаргал, зоболон үзэжэ ябабашье, нэгэл ондоохоноор замбиин амисхаал мэдэрдэг, зондоо дамжуулжа ябадаг шэдитэн бэшэ аал? Эдэнэй мүнүүдтэ өөрынгөө зориг абьяас, гуниг, баяраа олоһон уншагша одоошье урмашадаг ёһотой даа.

Мүнөө дээрээ – дүрөө дээрээ.... Нэгэ хүсэл шуналаар хүтэлэгдэн, нэгэ уг зорилготой мүнөө ажаһуужа, ажаллажа ябаһан бэшээшэ зоноо нэрлэн дурдая.

Агуула хадата аймагуудһаа эхилэе. Аглаг үндэр Ахаяа алдаршуулһан Баир Дугаров, Баяр Балданов, Соёл Сандаков; Түнхэн нютагаа түхэрээлүүлэн дуулаһан Ардан Ангархаев, Владимир Тулаев, Владимир Сыренов, Екатерина Шенхорова, Аралжин Прушенов; Захаамин хангайгаа дурдуулһан Николай Шабает, Амгалан Будаев, Надежда Гармаева, Хандажаб Дампилова, Санжай-Ханда Дармаева, Таисия Мархаева, Валерий Цыбиков, Солбон Аюшеев, Николай Соктоев, Дарима Дулмаева; Яруунынгаа залгаа алдарые үргэлсэһэн Булад Жанчипов, Цырен-Ханда Дарибазарова, Шираб-Нимбу Цыденжапов, Эдуард Будаев, Полина Цыбикова, Валерия Жанчипова; Хэжэнгэһээ солотон болон гараһан Цыдып Цырендоржиев, Доржо Сульгимов, Чингис Гуруев, Дамдин-Сэрэн Доржогутапов, Рыгзема Батомункуева, Баирма Борохитова, Бато-Цырен Дугаров; Сэлэнгэ аймагай шарай сэлмээһэн Нина Артугаева-Ленхобоева; Мухар-Шэбэрһээ тодорон гараһан Сергей Доржиев, Елена Цыбикжапова, Татьяна Хамаганова, Бата-Жаргал Цыдыпов; Баргажан голоо бардамаар нэрлүүлдэг Дулгар Доржиева, Даша-Дондоп Очиров, Даша Аюшиев, Даша-Нима Хобраков, Дамба Хобраков, Владимир Бухаев; Агын тойрогоо алдаршуулһан Доржо Эрдынеев, Цыденжаб Цыриторон, Сэсэг Дамбаева, Цындема Бабуева, Батор Шагдаров, Батожаргал Гармажапов, Баира Бальбутова, Цыбигмит Дамдинжапова, Дугарма Батоболотова; Эдээ эдэлүүлһэн Матвей Чойбонов, Галина Раднаева, Александр Лыгденов, Арюна Бадмажапова; хотогор Хориһоо гарбалтай Эрдэни Дугаров, Дарима Самбуева-Башкуева, Бэшүүрһээ бэлигээрээ далижаһан Тимур Гомбожапов, Басаа Валера; Эрхүү тойрогоо энхэрэн магтаһан Мэри Хамгушкеева...

Уран зохёол шэнжэлгын урасхал долгиндо хубитаа оруулжа байһан Ардан Ангархаев, Людмила Дампилова, Лариса Халхарова, Татьяна Дугаржапова, шэнэ амисхаал абажа ерэхэн Туяна Самбялова, Ирина Булгутова.

Уран зохёолой үдэшэнүүдэй гал гуламта бадараагша Үндэһэтэнэй номой сангай ахамад мэргэжэлтэн Рыгзема Батомункуева.

Хүн бүхэнийн энэ дэлхэе энхэрэлээр баяжуулан ажагууна. Хүн бүхэнийн миралзаа мүшэдэй гэрэл мэтэ замбийн нюусы бөөдээ шэнгээн, залгаа зохёолнууд болгон баглаалжа, өөр өөрынгөө мандалаа үргэнэ.

Сагай шэмэг, нийгэмэй омог – уран зохиолшолдтоо зохиохы абьяасаа бадаруулан, зоригтой ябахыень хүсэе.

Уянга яагаад мүндэлдэг бэ, уран абьяас яагаад бадаран хүгжэдэг бэ, Үе Сагтаа магтаал үргэлнай боди сада шэнжэтэй гү – эдэ бүгэдэ тухай шүлэгэй мүнүүд номой түгэхэлые шэмэглэбэ.

Тад ондоохон шүлэг

Анханайм шүлэгүүднээ ондоо шүлэг
Аалихан ухаандам мүндэлжэ эхилбэ –
һонирхолтой.

Тад ондоо шүлэгтэй золгожо,
Танилсабаб мэндэшэлэлсэн, золтой хаб –
һонирхолтой.

Уянга, аялгынь сонособоб,
Уран байгуулгынь анхарбаб.

Уринаар энеэбхилбэб: яагшааб?
Урдаһаам мihэрбэ: бодолыеш таагааб.

Сухалдаад үзэбэб: сортоотойб бишни!
Шангарба тэрэм: дутуугүйб баһал.

Амитай юм гүш? - асуубаб гайхан,
Амисхаалба зохидоор: шамһаал өөрэгүй.

Өөрын нюуртай, дуутай, амитайл
Өөрһөөм нэгэшье дутуугүйл зохёолни –
һонирхолтой.

Тад ондоохон шүлэгни
Түби дэлхэйдэ мүндэлбэ –
һонирхолтой.

Гуурһанай шэдеэр магтаал үргэнэб

Мянган жэлнүүдэй уулзуур дээрэ зогсоноб,
Зуун жэлнүүдэй хилэ дээрэхээ золгоноб,
Үүни, үдэрэй һэлгээн соогуур мүндэлнэб,
Үара, наранай толон соогуур тодорноб.
Оршолон ехэ юртэмсэ соогоо
Обёормоор бэшэ тооһониинь мэтэб,
Ордон хэрэмэй тулгашье мэтэб,
Олдохоор шухаг түбишье мэтэб.
Заха хизааргүй Замбуулин соогуур,
Миралзаа мүшэдэй урасхал соогуур
Минии бодол дэгдээл ха даа,
Минии хүсэл нийдээл ха даа –
Удаан саг соо бэдэрээл хаб даа,
Утахан замдаа эсээш хаб даа –
Үльгэр домогойнь Шамбала хаанаб?
Үржэн Хандын орониинь хаанаб?
Нара Хажадай үзэсхэлэн хаанаб?
Будалын ороной гуламтань хаанаб?
Газарай татасаһаа таһармаар аал тээд?
Сансарын хүрдэхөө сүлөөрмөөр аал, тээд?
Сагаа тоолоһоор, зайгаа хэмжэхээр,
Сахариг улаан нарандаа шүтэхөөр,
Сая жэлэй толо шэнгээһэн
Үаруул шарайтай Үарадаа зальбарһаар –
Гурбадахи мянган жэлээ угтанаб,
Гуурһанай шэдеэр магтаал үргэнэб!

Оршолоной, Үе сагай эгээл хоморой – мянган жэл соо нэгэ дабтагдадаг
үе ханые тудуулан ажаһууһан хадаа гурбадахи мянган жэлэй, XXI зуун
жэлэй эгээл түрүүшын сарюухан үглөө арюухан, сэдхэхлээ угтабалди
даа. Ажамидаралай шэнэ һэбшээн, шэнэ амисхаал оройһоомнай буужа
ерээд, уулзуурай дүхэриг соо эбтэй зетэй ажаһуухыень Хүн түрэлтэниие
уряалһандал...

Жэгтэй энэ Үе сагта Хэтэ Мүнхын бодото шарайе нюдөөрөө суг
хараял, сэдхэхлээрээ суг соносоёл. Хүнэй зүрхэндэл түшэгэнэн сохилхонь
дуулданал: түүг-түүг, түүг-түүг...

2001 он.

ГАРШАГ

Оролто үгэ	3
И.Бурядай Уран зохоолшод	
Хоца Намсараев тухай Г-Н.Гунзыновтай хөөрэлдөөн «Абгатанайм алтан сэржэм»	6
Шираб Нимбуевай ажал ябуулга тухай Любовь Нимбуевагай дурсалга «Буянһаа эхитэй бурьялма хүсэн»	12
Чимит Цыдендамбаевай 100 жэлэй ойдо «Тарбагатайн талада болоһон хайндэр»	15
Гунгаа Чимитовэй дурасхаалда «Эрдэни зэндэмэни мэтэ»	18
Африкан Бальбуравай 100 жэлэй ойдо «Арадай хүбүүн алдартай»	20
Владимир Петонов тухай «Бээ үгэнгээр, үнэн сэхээр»	24
Дондок Улзытуевай буусаһаа: «Эсэлтэгүй эрьеэд ерэжэ байдаг наран мэтэ»	25
Жэргэмэлтэ талын дуушан	31
Цырендулма Дондогойдо зорюулга «Ерээдүйн ехэ заяа үршөөһэн бэлэй»	36
Бэлигтэнэй найжа, үндэр долгито үгын эзэн	40
Матвей Осодоевой 80 жэлэй ойдо «Боди сэдхэлтэнэй үгэ»	46
Александр Жамбалдоржиев ямар хүн һэм? «Удха найруулгын ёһотой эзэн»	55
Ардан Анггархаевай хүндэлэлдэ «Чингисэйнгээ тугай түлөө тулалдажа ябаналта»	59
Юрий Будаев ахатанай шарай «Барагдадаггүйл гэрэлдэнь хэгдэһэн буян»	69
Дулгар Доржиевада зорюулга «Жаргалтай агшан зуурануудые ургалжал ябыт»	72
Доржи Сультимовай бэлигэй нюуса «Оршуулагшын одон мандаба гү?»	75
Вера Токтохоевагай хэтын шүлэг	77
Цыбикжаб Найдановой дурасхаалда «Түшэтын тэнгэриие баясуулдаг гү?»	81
Дондок Улзытуев тухай Батор Тумуновай дурсалга	86

Николай Бадмаринчиновэй 70 наһанай ойдо «Эрдэнитэ хүмүүн түрэл»	89
---	----

II. Уран зохёолой шухала асуудалнууд

«Байгал» сэтгүүл:

Түүхэтэ замаа түүрэн дурсаба	94
Хэлэмнай, хэблэлнай заяатай, залгамжалагшадтай	98
Далан долоон домогоо дабтан байжа илабал даа	102
Хонхыемнай хэн наярүүлха гээшэб?	108
Оршуулгамнай орхисоной гү?	112

III.»Буряд үнэн» сонин:

Алтан хэблигээр тодорһон алтан дохеогой хаһа	117
Үндэһэтэнэй эрхим сонин	123
Сэсэн Сэнгын үгүүлэл: «Буряд ажабайдал бурьялжал байхал»	124

IV. Ород Уласай олон хэлэтэ уянга

Улаан Хэрэмтэ Москва уран зохоолшодые уряалаа	127
Ород Уласай үндэһэн арадуудай Антологийһоо Г. Базаржапова оршуулаа	133

V.Монгол аялгаар

Суута «Буряд» найраглалые абарһан Дашнямын Бадамсэрэнэй габьяа	150
Ирагуу найрагшын намтарһаа	152
Ринчинэй Чойном «Алтаар үнэлхэ саг заабол ерэхэ»	153
Хүүгэдтэ зорюулһан зохоолһоо. Гомбын Ганболд «Долоон мууратай эмгэн» (Г. Базаржапова буряадшалаа)	168

VI. Хүндэлэлэй ёһо

Бэээрээ –баатар, сэдхэлээрээ – бурхан багшамнай даа...	176
Заяата «Зальбарал» (Үлэгшэн нютагһаа урган гараһан ирагуу найруулагша Галина Базаржаповайг шэнэ номтой танилсалгын үдэшэ)	182
Магтаал-үргэл	187

Художественно-публицистическое издание
Базаржапова-Дашеева Галина (Доржи-Ханда) Хандуевна

МИРАЛЗАА МУШЭД

МЕРЦАЮЩИЕ ЗВЕЗДЫ

В авторской редакции

Наборщик: Д.Д.Зурбанова

Верстка: А.О.Батомункуев

Фотографии из личного архива

Подписано в печать 4.07.19 г. Формат 70*100/16. Печать офсетная

Отпечатано в ООО "НоваПринт" Республика Бурятия, г. Улан-Удэ, ул. Ранжурова. 1-4
Тел.: 8 (3012) 212-552, 212-220. Тираж 500 экз. Заказ 2001